

HÉT HÁRS

Evangelikus folyóirat teológiáról, kultúráról, közösségről
XVI. évfolyam 4. szám

2017. karácsony

SZERZŐINK

Bíró Gábor	villamosmérnök
Bódiss Tamás	orgonaművész, karvezető, egyházzenesz
Donáth László	evangélikus lelkész
Farkas Zoltán	zenetörténész
Halustyik Anna	jogász
Jeney Zoltán	zeneszerző
Jonas Lundblad	orgonaművész, teológus
Martin Luther (1483–1546)	reformátor
Mécs Anna	tudományos újságíró, író
Mező Dorka	kommunikációs tanácsadó
Mező Zsuzsanna	logopédus
Petrás Éva	történész
Sárközi Erzsébet	antikvárius
Szabó Márta	gazdasági újságíró
Takács Ferenc	irodalomtörténész, kritikus, műfordító
Paul Tillich (1886–1965)	evangélikus teológus
Wehner Tibor	művészettörténész, író

Donáth László

A mélység öröme

Vannak szavak, melyek időtlen idők óta hozzánk tartoznak. Beleégtek a lelkünkbe. Talán mert arc nélkül megidézük azt, akitől hallottuk. Fontosabb a szóló, mint a szó, de csak ha felcsendül, válik valóságossá az, akitől hallottuk. Áldást mondani a kenyérré étkezés előtt, vagy köszönteni a lakásunkba lépőt – Isten hozott! – a szükségszerű vagy az egészen hétköznapi szemérmes megszentelését jelenti.

Még inkább így van ez, ha az, ami megesis velünk, az a helyzet, amelybe kerülünk, éppen nem Isten kedvességéről tanúskodik. Életünk ínséges helyzetei, lelkünk-létünk összeomlása, a ránk törő szerencsétlenségek, a halál és a gyász az, ami ledönt minden gátat, átlép illemen és szabályon, egyszerűvé és egyedivé tesz mindent, megismételhetetlen rítussá. Leginkább ezek azok a történetek, amikor csak úgy, magától imádkozik az is, aki sohasem szokott, amikor az emlékezet feneketlen mélységéből előbukkannak a közösség ősi szavai. A közösségé, amelyhez még a legrettenetesebb történetekben is hozzátartozunk. Szavak, amelyeknek kimondása révén az idéződik meg, aminek lennie kellene, ami azonban kívül már sehol sincs, de míg szólni bír érte a szánk, érvényes és igaz marad: a méltóság, az egészség, a szabadság s a megújulás, az élet ígéri.

A *Miatyánk*ra anyám tanított. Vélhetően már Romániában, amikor másodszor maradt egyedül négy hónapos gyermekkel. Bár minden figyelmét bátyámnak s öcsémnek kellett szentelnie, engem életre szólóan megajándékozott – ő és persze az internáltság

kénye-kedve – apai nagyanyám kizárólagos odaadásával. Nagymama soha nem lett sem keresztény, sem ateista. Haláláig gyászolta 1944-ben Diósgyőrött munkaszolgálatosként legyilkolt fiát, s boldogan szövegongatott, hisz ugyanazt a nevet viselem, mint az ő legkedvesebbje. Gyászolta megölt testvéreit és gyermekeiket, és soha többé nem látta két hűgát, akik időben világgá mentek. Épp tizenkét éves voltam, amikor meghalt, csak a család iránti féltő szeretetét hagyta rám örökül, és nem értette, egyetlen életben maradt fia, apám számára miért volt fontosabb a politika, a mozgalom, a párt, a haza, mint a szerelem és a család. *Kaddist* csak érte tudok mondani.

A harmadik imádságot magam választottam, ez a *Sir bammaalót*, a 130. zsoltár, ez is a grádicsok éneke. Lassan fél évszázada izlelgetem az eredeti héber szavakat, s fordításait. Ma már tudom: a mélység a valóság. Nem kisgyermekkorom véletlen szerencsétlensége hozta úgy, hogy eredendő életélményemmé a mélység lett. Nekem talán könnyebb erről beszélnem, de már régen nem gondolom, hogy bárki megúszhatja e földön élését az enyémhez hasonló mélységek nélkül. Sőt, munkálkodásom igazi értelme megmutatni a másiknak, hogyan kell életben maradni a mélységben. De legalább kiáltani, mert a mélység olyan realitás, amely nem az Örökkévaló akaratja. Nem fátum; épp ellenkezőleg, olyan sorseseemény, amelynek létrejöttéhez vagy a magunk esendősége, emberi-morális gyöngegsége kellett, vagy konkrétan mások aljassága, szándékos gyilkos indulata, önzése és bírvágya.

Jób a mélység hőse, akit az ősi, nem zsidó mese szerint csak próbára bocsát az Isten, kiszolgáltatva őt ügyészének, a sátánnak. Jób mindent elveszít: gyermekeit, va-

gyonát, barátait, tekintélyét, egészségét, feleségét, s elveszíti istenét is: a rítusok, szabályok, törvények istenét. A jólétben és bölcsességben megalkotott tant arról, hogy miért szükségszerű, értelmes és hasznos hinni az Örökkévalóban, és tetszésére élni. Ennek mind vége: oda a gazdagság, oda a tan, s oda az igazság is. Az, aki VAN, az Örökkévaló, nem érdemeink szerint bánik velünk, igazsága nem az ember igaza, jósága, ha akarja, merő könyörtelenség. S nincs semmi Jób, az ember kezében, amivel előállhatna, számon kérhetné őt. Jól mondja asszonya: már szenvedése is haszontalan. „Átkozd meg az Istent, és halj meg!” (Jób 2,9b) Ez a mélység a mi életünk, még ha vakká és süketté próbáljuk is tenni magunkat, ostobának hitetvén magunkat, hátha túléljük, de legalábbis sohasse kelljen észbe vennünk, micsoda veszteség ért bennünket. A mélység pusztaság és sivárság, magány és elárultság, a semmi ága:

„Mimmaamakim körátiká Adonáj,
Adonáj simá bökóli tihjená ázneká
kasúbót lökól tahanúná! –
Aus Tiefen rufe ich dich, DU!
mein Herr, auf meine Stimme höre!
aufmerksamkeit seien deine Ohren
der Stimme meines Gunsterflehns!”

(Zsolt 130,1–2)

A fonetikus héber szavak után Martin Buber számomra felülmúlhatatlan fordítását írom, ettől eltér az ősi Septuaginta, a 2200 évvel ezelőtt görög nyelvre írt zsidó bölcs által átültetett szöveg, s más az is, ahogy az ősi szövegek ismeretében Jeromos a Vulgatát megalkotta. Lutherről, Károliról nem is beszélve. Aki fordít, értelmez, amit fordít, abban az ő hite, tapasztalata válik szóvá. S akinek van füle a hallásra, meg-

hallja magát a másik szavában. Én Buberében.

A mélységben már csak kiáltani lehet, nem suttozni és nem csevegni, hanem üvölni. A mélységből zengő káromlás, átok, sikoly nem szorul magyarázatra. A sátán akusztikus „tárgyi bizonyítéka” ez. Ennyit ért a dús és pazar élet hite. Ha a mélységből nézve e tovatünt hit egyáltalán szóra érdemes. Hiszen csak hiúság, délibáb, illúzió. Elveszett illúzió.

A tanmese hőse a Názáreti Jézusban kikerülhetetlenül történetivé lett, a mi emberi életünk eseményévé. Félreértés ne legyen! Élete mélysége nem az volt, hogy csalódott azon városokban, ahol a legtöbb csodát tette. Élete végül is abban lett példázatos, hogy nem tért ki ellenei elől, botránnyá tette önmagát a farizeusok és az írástudók számára, végső esélyként gondolkodásuk s életük megváltoztatására. Megbotránkoztak benne még tanítványai is: némelyek elhagyták, mások elárulták, s voltak, akik csak hallgattak, némaságukkal elismerve, hogy bele kell nyugodni a megbotránkozók gyilkos indulatába. Hosszú út vezet a Golgotáig, a valódi mélységig, és nincs senki, aki tudatlannak vagy semlegesnek vélhetné magát Jézus perében és halálában.

„Im-avónót tismár Jáh adonáj mi jaamód.
Ki-immöká haszölijáh lömaan tivváré. –
Wolltest Fehle du bewahren, oh Du,
mein Herr, wer könnte bestehn!
Bei dir ja ist die Verzeihung,
damit du gefürchtet werdest.”

(Zsolt 133,3–4)

Ez az a végső helyzet, amelyben Jézus egygyé lesz Jóbbal és mindazokkal, akik háttartalanul mertek hinni és élni. S elárultattak, mindent elveszítve: a bizalmukat is, a szeret-

teiket is, végül az életüket is. Csak az Istent nem. Jób és Jézus a mélység továbbfokozhatatlan rettenetében még egyszer, színről színre meglátja az Istent. Nem az a kérdés, hogy ő juttatta-e őket a gyalázatba és a szenvedésbe, hanem az a végső valóság, hogy ő az egyetlen, aki velük van kínjukban, bajukban, ha rejtetten is, álarc mögött is, de nyilvánvalóan. S mi legyen a bűnökkel? Jób barátaiéval és Jézus elleneiével? Mi legyen a mi számtalan gázságunkkal, amellyel megkeserítjük felebarátaink, családunk, munkatársaink és szomszédaink életét? Mi legyen a fölmérhetetlen árulással, amellyel az ország lakói önmagukat rondították össze. S amely alól azok sem kivételek, akik elmentek, levévén sarujukról Magyarország porát. Ők nem velünk akarnak boldogulni. Ők már nem hisznek abban, hogy itt bárki boldog lehet.

„Kivviti Adonáj kivőtá nafsí völdibáro
hóhálti. Nafsí ladónáj misómörim
labóker sómörim labóker. –
Ich erhoffe IHN, meine Seele hofft,
ich harre auf seine Rede,
meine Seele auf meinen Herrn,
mehr als Wächter auf den Morgen zu
wachen auf den Morgen zu.”
(Zsolt 130,5–6)

Akik mégsem riadnak meg a mélységtől, azoké a várás és a remény. Ami nem a hatalmasok, a gazdagok és a cinikus gyűlölködők gázságainak megbocsátását vagy meg nem történtté tenni próbálását jelenti. Épp ellenkezőleg, mind ezt halálosan komolyan kell venni, hogy az oly könnyen illúziókba kapaszkodni kész ember el ne árulja ismét önmagát, ne váljék végső kárává a mélység.

Halottainkkal való beszédes összetartozásunk nem az ő személyes megelevenedésük feltétele, sokkal inkább ahhoz segít bennünket, hogy el ne kárhoz-

zunk e testben, elevenen e világi életünkben. Így idézi meg Jeney Zoltán kantátája – *ad tempus omnes* – Orbán Ottót, Juhász Ferencet, Bornemisza Pétert, Ezékielt és Pál apostolt, Jézust és Mózeszt, Borbély Szilárdot és Esterházy Pétert és Angelus Silesiust. Az öröket, akik várták a reggelt. Az új napot? Vagy az éjszaka s a szolgálat leteltét? Mindegy. Vártak. Mint akik tudják, hogy a napnak fel kell kelnie.

„Jahél Jiszráél el-Adónáj ki-im-Adónáj
haheszed vöharbé immó földút. Vöhü
jífde et-Jiszráél mikól avónótáv. –
Harre IHM zu, Jissrael!
Denn bei IHM ist die Huld,
Abgeltung viel bei ihm,
er ists, der Jissrael abgelten wird
aus all seinen Fehlen.” (Zsolt 130,7-8)

Minden temetésen ezt imádkozom, akkor is, ha katolikust vagy reformátust temettek, akkor is, ha zsidó embert, akkor is, ha a hozzátartozók fennen hirdetik ateizmusukat, ami többnyire csak leplezni akarja zsigeri idegenkedésüket bármilyen egyházi megnyilvánulástól.

Nem a másik halála a mélység. A mélység a tovább élők valósága, akik elveszítettek azt, akit szerettek. S a bukás, a kudarc a sátánnál erősebben nyilvánvalóvá tesz minden mulasztást és vétket, amely a meghalt emberhez köti a gyászolót.

Minden bűn kollektív bűn. Nemcsak azért, mert aki vét, mindig valaki ellen cselekszik, hanem azért, mert nincs közöttünk senki büntelen. Ezért s így kiváltképp igaz Borbély Szilárd imádságos szava:

„Lessük Jézus fölsírását,
hogy szívünkben aluvását
ne zavarják emberek.
Féljük Jézus fölsírását,
szívünk mélyének hívását,
melytől éjünk feldereng.”

E fejezet alapvető feltételezése az, hogy a protestáns attitűd hagyományos formája nem élheti túl a tömeges szétesés és a tömeges kollektívizmus korát – hogy „a protestáns éra” vége igenis reális lehetőség. Hogy bizonyítsuk ezt a feltételezést, meg kell mutatnunk, hogy létezik efféle tömeges kollektívizmus. Ezen túl meg kell magyaráznunk, miért áll szemben a protestáns szemlélet a társadalmi szerveződés újonnan felbukkant formáival. Végül pedig fel kell tennünk a kérdést: lehetséges-e, hogy a protestantizmus alapvető karakterének feladása nélkül alkalmazkodjon az új helyzethez?

Tömeges szétesés és tömeges újraegyesülés

Amikor a tömeges szétesés tényéről beszélünk, elsősorban az európai helyzetre gondolunk. Ám mivel az Egyesült Államokban és Európában ugyanazok a tényezők vezetnek széteséshez, mégpedig a késő kapitalizmus társadalmi és szellemi környezete, a tömeges szétesés Amerikában is releváns, még ha inkább távlati fenyegetés is, semmint létező valóság. „Tömeges szétesés”-en azt a helyzetet értem, amelyben a feudalizmus és kora kapitalizmus során kialakult csoportszerveződési formák leomlanak, helyet adva a tömegpszichológia törvényei szerint működő, amorf tömegnek. Ebben a helyzetben a csoportokra és személyiségekre jellemző, az elkülönülést és egyesülést meghatározó egyéni mintázatok helyére uniformizált tömeges attitűdök furakodnak. A különleges hagyományok feledésbe merülnek, a régi szimbólumok erejüket veszítik, az értelemmel, céllal bíró magánélet, különösen az ipari munkások tömegeiben, lehetetlenné válik. A szétesés – gazdasági területeken szintúgy, mint a társadalmi és az intellektuális szférákban – céltalansághoz vezet. A létezés céltalansága a késő kapitalizmus talán legjellegzetesebb jelensége.

Ezt nem nehéz megmagyarázni. A technológiai innováció és a kapitalista gazdaságszervezés megteremtette azt a hatalmas tömeget, amely minden civilizált ország nagyvárosait megtölti. Tömeget az emberek nagy száma önmagában nem teremt. Tömeg akkor keletkezik, amikor ezt a sok embert mind közös végzete határozza meg. Ettől a végzettől szabadulni, legalábbis ami a munkás- vagy alsó középosztályt illeti, gyakorlatilag képtelenség. Ezeknek az embereknek a tömegei dolgoznak a gyárakban, tömegként mindannyian ugyanazt az alacsony bért kapják, tömegesen élnek ugyanolyan típusú lerobbant házakban és szegény utcákban, és mindnyájuknak ugyanolyan kicsi esélyük van az anyagi vagy szellemi élvezetre. Így aztán egyéni helyett egyre inkább tömeges attitűd határozza meg viselkedésüket. Ez az attitűd a kollektív érzés és érzelem uralma alá veti őket, védtelenné téve minden agitátorral szemben, aki képes élni és visszaélni a tömegpszichológia törvényeivel. A tömeg viselkedésének jellegzetessége, hogy benne minden egyén személyiségének azon aspektusai szerint cselekszik, amelyek mindenki mással közösek benne, nem pedig azok szerint, amelyek egyedivé és önállóvá teszik. Így hát az agitátorok a tömeg minden egyes tagjában éppen ezekre a kevésbé művelt és kevésbé fegyelmezett elemekre hatnak, saját céljaikra használva őket.

A fent leírt jelenségek önmagukban nem igazán veszélyesek, és nem vezetnének korunk szerkezetében forradalmi változásokhoz, amennyiben a tömegeknek otthont adó, jelenkori ipari társadalom a folyamatos expanzió állapotában lenne. Hiszen a növekedésre való törekvés mindenkinek reményt adhat: a fejlődésben, az életminőség javulásában, hovatovább az egész életet a társadalmi és gazdasági státusz emelkedésének lehetősége köré szervezve. Ám amint a rendszer belső ellentmondásai világossá válnak, és elkezd eltűnni az önálló fejlődés lehetősége, megkezdődik a személyes élet szétesése. Vagy hogy pontosabban fogalmazzunk, a modern ipari társadalom gyökereiben rejlő látens és potenciális felbomlás nyilvánvalóvá és félelmetesen aktualitássá lesz.

A társadalmi rend veleszületett ellentmondásai a jelenlegi krízisben mindenki számára egyértelművé váltak. Ezek alapvetően a következők: 1. ellentmondás a technikai fejlődés gyorsasága és az emberi élet emberi munkától való függése között, ti. a strukturális, elkerülhetetlen munkanélküliség ténye; 2. ellentmondás a tömegek termelő- és vásárlóereje között, vagyis a tömegek növekvő szegénysége és a bankok használhatatlan tőkéje közti ellentét, amelyből az imperialista külpolitika és a háború fenyegetésének fokozódása is következik; 3. ellentmondás minden egyén feltételezett szabadsága és a tömegek piactól való teljes függése között. Más szavakkal: az a tény, hogy miután az ember leküzdötte kiszolgáltatottságát a természet erőinek, hasonlóképpen alávetetik a gazdasági fejlődés okozta végzetének. A késő kapitalista korszakban a liberalizmusban rejlő immanens bizonytalanság az egyének és a tömegek számára fenyegetéssé állandósult. Egyre inkább veszélyezte-

ti a társadalom minden osztályát: az alsó középosztályt, a fehérgalérosokat, a mezőgazdászokat, sőt még az uralkodó osztályokat is. Ezekből a csoportokból, ha régi szerveződési formáik összeomlanak, új tömegek nőnek ki; és az egyén, céljait veszítve, védtelenné válik bármilyen szándékú behatással szemben.

Az állandó munkanélküliség új, tömeges reménytelenséget és céltalanságot hoz. A tömegben elpusztulnak a régi hagyományok, és az örökös mozgásban lehetetlen újakat teremteni. Míg az élet minden rétege szekularizálódik, elveszik a transzcendens jelentésének vallási értelmezése. Az egyének és csoportok közti verseny – a modern ipari társadalom alapvető jelensége – minden korábbinál erőteljesebb lesz az egyes, az osztályok, a nemzetek között, rasszizmust, forradalmat és háborút hozva. Az ilyen körülmények között felnövő új nemzedék még elődeinél is jobban elveszti reményét és irányát, és sóvárog a változás után, a forradalom és a háború – mint a változás eszköze és a végső, egyetlen remény – után. Ilyen a háború utáni Közép-Európa. A fenti leírás persze nem tükrözi tökéletesen a teljes nyugati világ valóságát, túlzás lenne ezt állítani. Viszont mindenképp hiteles képet ad a késő kapitalista társadalom központi tendenciájáról, és a történelemben a legerősebb tendencia a döntő.

Egy ilyen helyzetben természetesen mindenki számára az a legfontosabb kérdés, hogy miként lehetséges az újraegyesülés. Az általános válasz: a tömeg központosított és kollektív rendszerbe való szerveződése által. Nincs más kiút. A gazdasági szférában az újrászerveződés egyfajta biztonság garanciáját jelenti; a politikai életben az egymással küzdő pártok és osztályok véget nem érő vitáinak kiiktatását; a szellemi terü-

leten pedig egy közös ideológia létrehozását, amely a közös szimbólumokat és az oktatás és szellemi tevékenységek dogmatikus alapját is magában hordozza. Ezek mind feltételezik egy nemcsak a gazdaságot és a politikát, hanem az oktatást és a vallást is irányító, központosított hatalom létezését. Az autoriter, totalitárius államok felé mutató tendenciák a mai Európában a tömeges újrászerveződés ezen belső szükségszerűségéből erednek. Ezek a tendenciák soha nem nyerhettek volna teret, ha nincs rájuk erős igény széles társadalmi rétegekben, különös tekintettel a fiatalabb generációkra. Ezek az emberek nem akarnak önállóan dönteni, főleg politikai meggyőződésről, vallásról vagy erkölcsről nem. Vágyakoznak egy vezető után, szimbólumok és kritikán felüli ideológiák után. Vágnak a lelkesedésre, áldozatvállalásra, a közös célok oltárán való önfeláldozásra. Az autonóm gondolkodást és cselekvést mint „liberalizmust” – és így a mindent átható céltalanság és kétségbeesés okozóját – visszautasítják. Ezek a tendenciák Közép-Európában, különösen Németországban a legerősebbek. De mivel strukturális tendenciákról van szó, amelyek a világ jelenlegi helyzetéből következnek, a nyugati világ minden szegletében megtalálhatók.

A tömeges egyesülés és a protestantizmus

A protestantizmus teljes ellentétben áll ezzel a tendenciával. Az ellentét elsősorban a protestantizmus vallási alapjaiból, de a protestáns attitűd intellektuális és gyakorlati megjelenéseiből is következik. A protestantizmus központi tanítása szerint az ember egyedül kegyelem által üdvözülhet. Ebből következően nincs olyan egyén vagy emberi csoport, amely valamely erkölcsi magasság elérésére, szentségére vagy tanításaira hivatkozva jogot formálhatna az isteni méltóság-

ra. Aki tudatosan vagy öntudatlanul ilyen jogot formál, azzal szemben a protestantizmus prófétai ellenállást vár el, amely egyedül az Isten abszolútumát és szentségét tiszteli, és elveti az emberi büszkeség követeléseit. A protestáns eszme lényege ez az Isten fenségének megtapasztalásán alapuló, önmagával szembeni protestálás. Ez a szemlélet határozza meg a lutheránus és a kálvinista felekezetet, és még a neoprotestáns közösségeket is. Ez töltötte meg tartalommal és tette szimbolikussá a véletlenszerűen kialakult „protestáns” jelzőt. Eszerint nem létezik szent rendszer sem egyházban, sem politikában; nincs abszolút tekintéllyel koronázott hierarchia; és nincs olyan emberi igazság, amely önmagában isteni igazság lenne. Így hát a prófétai szellemnek örökké kritizálnia, támadnia és kárthatnia kell a szentnek nevezett tekintélyeket, dogmákat és erkölcsöket, ezért pedig minden egyes valódi protestáns személy szerint felelős. Minden protestáns, minden laikus, minden lelkész (aki a protestantizmusban egyszerűen egy képzett laikus, semmi több) önmaga dönti el, hogy egy tanítás vagy próféta igaz vagy hamis, hogy egy hatalom isteni vagy démoni. Ez alól a felelősség alól még a Biblia sem szabadítja meg őket, hiszen az is értelmezés tárgya: nincs olyan eszme, próféta, pap, hatalom, amely nem próbálta létét biblikus alapokkal igazolni. A protestáns számára az egyéni döntés elkerülhetetlen.

Ha megvizsgáljuk a szétesett tömegeket, amelyek képtelenek ilyen döntéseket meghozni, és a fiatal generációk tagjait, akik nem vállalják a döntés felelősségét, aligha látjuk esélyét annak, hogy a protestantizmus felülkerekedhet a világ jelenlegi állapotán. Úgy tűnik, maga a protestantizmus is hozzájárul a növekvő széteséshez. A liberális protestantizmus szempontjából felvetődik a kérdés: hogyan volna képes megteremteni az újraegyesülés szellemét, ha saját elvei sem haladják meg a bomlasztó

szekularizmust? Ez igaz gondolkodására, amely az egyre céltalanabb szellemi életből táplálkozik; és igaz tetteire is, amelyek a nemzetállamokon belüli és közötti, egyre ellentmondásosabb társadalmi élet felé húzzák. Következésképpen, azok az emberek, akiket zavarba ejt létezésük céltalansága, általában a protestantizmussal ellentétes mozgalmak felé fordulnak: a fundamentalizmus, barthianizmus, buchmanizmus² és egyéb, a liberalizmust teljességgel elutasító tanok felé. Ezek az emberek olyan elvekre vágnak, amelyek egész szétesett, egyéni és társadalmi létezésük fölé emelkednek. [...]

A protestáns tanítás szellemi, erkölcsi és társadalmi életre gyakorolt hatásai nyilvánvalóak. A protestantizmus erőteljesen intellektualizált vallás. A lelkész találja ma ugyanaz, mint a középkori professzor találja, szimbolizálva, hogy a teológiai fakultások a bibliaértelmezés legfőbb tekintélyévé váltak a protestáns egyházakban. Ám a professzorok szellemi tekintélyek – ti. olyanok, akiknek logikai gondolkodásuk és tudományos érvelésük kiválósága ad rangot. Ez a fajta tekintély pedig épp az ellenkezője annak, amire a vezetők vitáiba belefáradt, szétesett tömegek vágnak. Püspökök, papok és királyok olyan szent tekintély birtokában vannak, amely nem vitatható el érvekkel, és amely független viselőjük szellemi és erkölcsi minőségétől. Ez a fajta tekintély elveszithetetlen. Az ilyen szentségbe burkolózó tekintélyt a protestáns ellenállás visszautasítja. A lelkész prédikátor, nem pap, prédikációi pedig elsősorban az intellektushoz szólnak. Ám a szétesett tömegeknek azonnal, a szellem meditatív elmélyülé-

se nélkül is érthető szimbólumok kellene. A prédikátor szubjektív minőségén túli objektív szentségre van szükségük. Ilyen objektív szentség volt és maradt a Biblia, a dogma, a szent legendák, az ünnepnapok rítusai csakúgy, mint a mindennapi élet: a létezésnek a születéstől a halálig, általánosan és specifikusan is értelmet adó szimbólumok, illetve az egyházak és képviselőik. Ám a protestáns egyházakban igen kevés maradt ezekből az objektív szentségek közül. Helyettük, a protestáns laikus

hatására, aki ésszerű értelmezést igyekezett találni, racionalizálódott a dogma, mindinkább eloszlata a vallási misztériumot. A protestáns oktatás, racionális és morális hozzáállásával, bár képes volt kiválasztott egyéneket tanítani, kudarcot vallott a tömegek oktatásában. Egyre több és több egyén vált képtelenné arra, hogy elviselje az intellektuális és erkölcsi döntések meghozatalának állandó, nyomasztó felelősségét. [...]

Végül vizsgáljuk meg a protestáns attitűd társadalmi és politikai vonatkozásait! A legfontosabb, hogy a protestantizmusban nincs független hierarchia. Míg a katolikus hierarchia társadalmi és politikai önállóságot biztosít az egyház számára, a protestantizmus az államtól vagy bizonyos társadalmi csoportoktól függ. Számára szinte lehetetlen az államtól való függetlenedés, hiszen az egyház egész társadalmi léte az állam támogatásán nyugszik. Mióta a lutheri reformáció alatt jobb híján hercegekből lettek püspökök, a német protestantizmus képtelen volt valódi püspököket választani. Csak általános felügyelőik vannak, akiket némelyik országban püspöknek hívnak. Az Egyesült Államokban a gyülekezet „kiváló tagjait” tanácsadónak nevezik, akik a közép-európai hercegekhez vagy államtitkárokhoz hasonló szerepet töltenek be. Ennek a helyzetnek az

² Más néven oxfordizmus vagy Oxford-mozgalom, Frank Buchman által alapított kegyességi irányzat.

a veszélye, hogy az egyházi szemlélet egy bizonyos csoport érdekeivel azonosul, míg az ellenzéki csoportok elvesztik a lehetőséget, hogy az egyházak szellemiségét befolyásolják. A társadalmi szétesés időszakában ez az egyház szétesését is jelenti. Ebben a helyzetben a romboló erőkkal szemben kevés ellenállás valósulhat meg, és az újraegyesítést szolgáló elveknek sem jut elég tér. [...] A központosított hatalom három nagy rendszerében, a kommunizmusban, a fasizmusban és a római katolicizmusban a tömeges újraegyesítésre tett szörnyű kísérletek ennek megfelelően nem a protestantizmus szellemében zajlanak.

A protestantizmus túlélési esélyei

Elemzésem szerint a protestantizmus túlélési esélyei jelen helyzetben a következők.

1. A protestantizmus mint tömeg egyház csak akkor létezhet tovább, ha képes alapvető változásokra. Ennek érdekében a szimbólumok és az „objektív szentségek” új értelmezésére van szüksége. Ha tovább szeretne élni, új vonzerőt kell kialakítania, hogy a mai, újraegyesítésre áhító, szétesett világ számára is izgalmas üzenetet tudjon megfogalmazni. Át kell alakítania életformáját, alkotmányát, rítusait, egyéni és társadalmi etikáját. Ám mindenfajta változás feltétele először is az, hogy a protestáns vezetők rádöbbenjenek helyzetük súlyosságára. A protestantizmus jelenlegi helyzetében még képes lehet a mai világ igényeire reagálni, ám lehetséges, hogy a világ hamarosan megunja a várakozást, és valamilyen fajta katolicizmusához fordul – keresztényhez, mint a római katolicizmus; pogányhoz, mint a nemzeti szocializmus; vagy humanistához, mint a kommunizmus, mely mozgal-

mak mindegyike több újraegyesítő erővel bír, mint a protestantizmus.

2. A változások véghezvitele közben a protestantizmus olyan forrásokból is meríthet, amelyek a katolicizmus számára elérhetetlenek, bármilyen formát öltsen is. A protestantizmus tudniillik képes differenciáltabban és közvetlenebbül foglalkozni a szekuláris világgal, mint bármelyik másik vallás. [...] A protestantizmusban önmagában egyedül az Isten szent, és semmilyen egyház, dogma, ember, intézmény vagy rítus nem szent

önmagában, sőt önmagában mindegyikük profán, és csak annyiban szent, amennyiben az isteni szentség szimbólumává válik. Az amerikai protestáns egyházak már felismerték és megértették ezt a meggyőződést, amely magában hordozza a teljes szekularizálódás veszélyét is. A protestáns világban elsősorban ebben az országban fejlődött az Isten országának koncepciója, mint ami nemcsak az egyén lelkének, hanem a társadalmi, politikai és kulturális életnek is célja. De Európában is vannak a protestantizmusnak a katolicizmus számára elérhetetlen lehetőségei. Az európai protestantizmusban az egyházak konzervativizmusának ellenére kifejlődött az a vallásos szocializmus, amely a katolicizmusban kudarcot vallott, annak szocialista politikai kapcsolataira ellenére. Hasonló a helyzet a filozófia, művészet, pszichológia és oktatás területén is. Míg a katolicizmus a végső igazság birtokosaként és a tökéletes élet ismerőjeként értelmezi magát, és mint ilyen foglalkozik ezekkel a dolgokkal, a protestantizmus folyamatosan tanul, és nem állítja, hogy egyedül az ő kezében lenne az Isten országának kulcsa.

3. A protestantizmus egykor és ma is leginkább azzal járul hozzá a világ jobbításához, hogy minden olyan hatalommal szemben prófétai ellenállásra szólít fel, amely

isteninek állítja magát, és ezért ennek megfelelő alázatot követel az egyháztól, államtól, párttól vagy bármely vezetőtől. Nyilvánvaló, hogy egyházat lehetetlen pusztán ellenállásra építeni, és az erre tett kísérletek minden korban a protestantizmus kudarcához vezettek. De minden egyház és minden szekuláris mozgalom számára elkerülhetetlen a prófétai ellenállás, ha el akarják kerülni a szétesést, és azt minden helyzetben gyakorolniuk kell, ellentmondva annak az állandó igyekezetnek, hogy az ember a gondolkodását és tetteit abszolút érvényűnek tekintse. És ez a prófétai, protestáns ellenállás ma fontosabb, mint bármikor a reformáció óta, hiszen nemet kell mondania a központi hatalommal való démoni visszaélésre és arra a tekintélyre is, amelyet az új kollektívizmus követelése hív elő. Ebben a protestáns ellenállásban gyökerezik a liberalizmus örök értéke. E prófétai kritika nélkül az új hatalmak szükségszerűen új és még hatalmasabb káoszba vezetik majd követőiket. [...]

(Fordította: Lőrincz Borbála)

Olov Hartman

„A kulcs”

(Kyrie)

Ó, te, aki fogva tartasz minket menekülőket
és tagadásunknak vagy tanúja
mi segít rajtunk a széttört hajóknak
Gloria
gyülőletes szorongása a csendben
amikor lábnyomaink titkos üzenetei
közeli eljövetelednek
és a pokol kapuja csak egy várakozás a te
kulcsodra
mit segít rajtunk az engedelmesség páncélja
a mi szívünk körül
miféle menedék kegyességünk külső sziklája
amikor oly irgalmas vagy ítéletedben
és minket oly könyörtelenül ítélsz meg
irgalmadban

Martin Luther

Erős várunk – a muzsika¹

A muzsika hasznáról és erejéről²

– Isten egyik legszebb és legcsodásabb adománya a muzsika, melynek az ördög ádáz ellensége, mert a muzsika sok kísértést és gonosz gondolatot elűz. Ezért az ördög nem állhatja a muzsikát.

A muzsika az egyik legjobb művészet. A hangjegyek életet adnak a szövegnek. Elűzi a szomorúság szellemét, amint Saul király példája mutatja (1Sám 16,23). Némely nemesurak és dölyfös Jankók azt állítják, hogy az én kegyelmes uramnak évi három-ezer aranyat is megtakarítottak a muzsikán; csakhogy közben hasztalanul elszórnak harmincezret. Királyok, fejedelmek és nagyurak fenn kell, hogy tartsák a muzsikát; mert hatalmasságoktól és uralkodóktól elvárható, hogy életben tartsák a jóra való szabad művészeteket és a törvényeket. Mert ha alacsonyrangú, közönséges, privát személyeknek kedvük támadna is rá és szeretnék is, mégsem tudnák mindezeket fenntartani.

György hercegnek, a hesseni tartománygrófnak³ és Frigyes szász választófejedelemnek énekesei és kántorai voltak; most meg a bajor hercegnek, Ferdinánd királynak és Károly császárnak vannak. A Bibliában is olvashatjuk, hogy az igaz királyok énekeseiket és énekesnőket fogadtak, foglalkoztatták és fizették őket.

¹ Luther Asztali beszélgetéseinek részletei a Csepregi Zoltán (szerk.): *Luther válogatott művei* 8. Budapest, Luther Kiadó, 2014. kötetben jelentek meg Márton László fordította.

² LVM 8: 174–175.

³ Fülöp hesseni tartománygróf

A muzsika a búskomor ember legjobb vigasztalója; a szívet megbékélteti, felüdíti, felfrissíti. Ahogy Vergiliusnál mondja az egyik pásztor: „Fűjd te a sípodat, én meg a számmal zengem a dalt majd!”⁴

A muzsika félig-meddig maga is fegyverező és tanítómester: az embereket jobb indulatúvá, szelídebbé, erkölcsösebbé és értelmesebbé teszi. A gonosz nyirettyűsök és hegedűsök arra jók, hogy lássuk és halljuk, milyen szép és jó művészet a muzsika; hiszen a fehér akkor ismerhető fel igazán, ha ott van mellette a fekete.

Anno 1538. december 17-én Luther doktornál énekesek vendégeskedtek; szép kedves motettákat és dalokat adtak elő. A doktor álmétkodva így szólt:

– Ha Urunk Istenünk már ebben az életben, mely pedig valóságos árnyékszék, ilyen szép adományokat kínál és ajándékoz nekünk, mire számíthatunk majd az örök életben, ahol minden a legtökéletesebb és a legörömtelibb lesz; ami itt van, az csak a *materia prima*, a kezdet.

A muzsikát mindig szerettem. Aki járatos ebben a művészetben, az jóféle ember, mindenre alkalmas. A muzsikát igen fontos megtartani az iskolákban. Egy tanítómester

tudjon énekelni, máskülönben nem becsülöm. Fiatal teológusok sem valók a prédikátorságra, csak akkor, ha előbb az iskolában tanulták és gyakorolták az éneklést.

Amikor az énekesek Senff⁵ néhány szép kedves motettáját elénekelték, a doktor csodálattal hallgatta és igen dicsérte őket, mondván:

– Én ilyen motettákat akkor sem tudnék csinálni, ha vért izzadnék, ahogy ő meg másfelől nem tudna zsolárt prédikálni úgy, ahogy én tudok. Mert a Szentlélek adományai különbözőek, ahogy a testnek is különböző tagjai vannak. De senki sem elégedett a maga tehetségével, nem éri be azzal, amit Isten adott neki, mindenki az egész test akar lenni, nem pedig annak egyik tagja.

A muzsika szépséges, csodálatos adománya Istennek, és közel áll a teológiához. Én a magam csekély zenei tudását oda nem adnám sok értékes dologért. A fiatalokat folytonosan hozzá kell szoktatni ehhez a művészethez, mert kifinomult, pallérozott emberekké teszi őket.

(1530-as évek eleje)

Ének⁶

– Az éneklés a legszebb tudomány és gyakorlat. Semmi köze a világ dolgaihoz, nincs benne semmilyen pereskedésben vagy civakodásban. Az énekesek nem is gondterheltek, hanem vidámak, és a gondjaikat énekléssel űzik el messzire.

Örülök, hogy Isten a parasztokat egy ilyen nagy adománytól és vigasztól megfosztotta, ők tudniillik nem hallgatnak zenét, és ügyet sem vetnek Isten igéjére.

(1533. március 13.)

⁴ Vergilius: *Bucolica* V,2, Lakatos István fordítása, módosítva. (A ford.)

⁵ Ludwig Senff (1486–1542) zeneszerző, a bajor herceg udvari muzsikusa (A ford.)

⁶ LVM 8: 252.

Gyakorolni az éneket és a vívást⁷

– A régiék bölcsen gondolták és rendelték – mondta Luther doktor –, hogy az emberek gyakorolják magukat, és valamilyen tisztességes, hasznos dologgal legyenek elfoglalva, hogy ne dőzsölésben, zabálásban, részegeskedésben és hazárdjátékban leljék kedvüket. Ezért nekem kétféle gyakorlat és időtöltés tetszik a legjobban, a zenélés és a lovagi torna vívással, kopjatóréssal stb.⁸ Ezek közül az előbbi elűzi a szív gondját és a melankolikus gondolatokat, az utóbbi pedig a mozgás révén ügyessé teszi a testrészeket, és egészségben tartja a testet. Végül pedig azért is fontosak, hogy az ember ne veledelemmel, bujálkodással, kártyával, kockajátékkal⁹ töltsse az időt, ahogy manapság, sajnos, látjuk az udvarokban és a városokban, ahol nincs más, csak ez: „Egészségedre! Idd ki gyorsan!” Aztán a szerencsejátékban jó néhány száz vagy még több arany a tét. Ide vezet, ha ezeket a tisztességes gyakorlatokat meg a lovagi játékokat semmibe veszik és elhanyagolják.

(1536. október 27-e és december 4-e között)

A zenét ne vegyük semmibe¹⁰

– Akik a zenét semmibe veszik, mint például a rajongók – mondta Luther doktor –, azokkal nem vagyok kibékülve. Mert a zene Isten adománya és ajándéka, nem pedig emberi vívmány. A zene elűzi az ördögöt, és felvidítja az embereket. Hallatára feledjük a haragot, a bujaságot, a gőgöt és egyéb fő bűnöket. A teológia után a zenének adom a

⁷ LVM 8: 371–372.

⁸ Vö. Fabian von Auerswaldnak a szász választófejedelmi udvarban 1537-ben írt műve: *Ringer kunst*. Wittenberg: Lufft, 1539 [Lucas Cranach metszeteivel].

⁹ *Doppeln*. Afféle dupla vagy semmi-játékot is jelenthetett. (*A ford.*)

¹⁰ LVM 8: 744.

második helyet és a legnagyobb dicsőséget. Azt is látjuk, Dávid és az összes szentek mi képpen öntötték versbe, rímekbe és dallamba Istennek tetsző gondolataikat,¹¹ mert békeidőben a zene uralkodik.

(Dátum nélkül)

¹¹ Lásd LVM 7: 556 (1727. sz.).

Olov Hartman „Szárny-tükrök” (Gloria)

Dicsértessél, aki megalkottad az eget,
mint egy agyagfedőt
és az időnek korszakai mint egy tál a
kezedben.

Dicsértessél, aki szerettél a porban
egy különös sarjat egy távoli partról
elátkozott földben gyökerezőt
szervedéseink fája az emberi rettegés
évszázados gyűrűivel
és gonoszságunk tüskéi a te koronádban
nyilvánvalóvá lettek
a feltámadásban az áldásban a
paradicsomban.

Dicsértessél, vigasztaló fuvallat
a vizek felett

A ragyogó őszi madársereget az ő érkezése
elijeszti a magasba

A ragyogó őszi madársereget elijeszti a
magasba

az ő érkezése

Gyülekezettek az égbolt tűzhúrjain
csendüljenek fel dalaitok többszólamban
téli utcák és dérkristályok
és kölcsönöztek bíborszínt a
harmatcseppeknek
északi fény-szárnytükreitekből.

Bódiss Tamás

Néphagyomány és írott forrás¹

Egyházi énekeink alakváltozásai

A reformáció egyházainak istentiszteleti éneklését – mint ahogy az köztudott – a nemzeti nyelvű, egyszerű gyülekezeti ének határozza meg. A gyülekezeti ének hivatalosan a mai magyar református istentisztelet egyedüli meghatározó zenei eleme, amely egy gazdagabb – de mindvégig egyszerű – liturgiai-egyházzenei örökség maradványa.

Előadásomban a magyar egyházi ének sajátos, népi-zenei hagyományunkban gyökerező, megőrzésre érdemes értékeit próbálom bemutatni. A téma nemcsak a Kodály-év (Kodály Zoltán születésének 135., halálának 50. évfordulója) miatt, hanem egyházi énekeskönyveink közelgő megújítása szempontjából is igen időszerű.

A magyar protestáns gyülekezeti énekincs nagyrészt már a reformáció évszázadában megszületett, és református–evangélikus vonatkozásban egészen a 18. század végéig közösnek tekinthető.

E több száz tételből álló énekanyag Huszár Gál első énekeskönyve (1560) kivételével csupán szövegeket tartalmazó gyűjteményekben látott napvilágot. Hubert Gabriella ennek okát így látja: „Az első énekesköny-

vek azért jelentek meg kottával, mert céljuk a gyülekezeti énekek elterjesztése volt. Először tehát a lelkészek és kántorok vagy papi képzést kapott világi értelmiségiek közvetlen használatára készültek, hogy aztán ők az énekeket másoknak megtaníthassák. Az olvasni tudás terjedésével egy idő után már szélesebb laikus befogadó kör formált igényt saját énekeskönyvpéldányra, olyanok, akik már elboldogultak a betűkkel, de kottát olvasni még nem feltétlenül tudtak.”²

Az énekek dallamairól alig tudunk valamit, csak közvetett adatok – dallamutalások, világi források vagy katolikus gyűjtemények közlései – állnak rendelkezésre. Két évszázad múltán, 1744-ben Kolozsvárt jelent meg újból protestáns hangjegyes énekeskönyv – pontos címe: „Anyaszentegyházbeli Közöséges Isteni Tiszteletre rendeltetett ÉNEKESKÖNYV, Melly közönségesen IMPRESSUMNAK neveztetik” –, amelyet három évtizeddel később, 1778-ban követte a szintén kottás Öreg Debreceni Énekeskönyv.

*

Vajon hogyan őrződtek meg a dallamok?

Bizonyos, hogy egyházi énekeink továbbélését – legyen szó akár középkorból eredeztethető, reformációkori nemzetközi vándordallamokról, történelmi dallamokról vagy a később beépülő genfi zsoltárokra – szinte kizárólag a szájhagyomány, azaz a népi emlékezet biztosította. Hubert Gabriella szerint „A kotta nélküli énekeskönyveink sora többek között arra mutat, hogy a gyülekezet tagjai nem kottából énekeltek, sőt többnyire nem is volt énekeskönyvük,

¹ Az írás a békásmegyeri evangélikus templomban 2017. március 5-én, a reformációi emlékvé alkalmából rendezett koncertsorozat második hangversenyét bevezető előadás szerkesztett változata. A tanulmány teljesebb formában megjelent a *Magyar Művészet* című folyóiratban, V. évf. (2017) 4. szám, 105–111. A koncerten énekkel közreműködött Gaál Eszter.

² Hubert Gabriella: *A régi magyar gyülekezeti ének*. (Historia Litteraria 17.) Budapest, Universitas Könyvkiadó, 2004. 79.

ahogy Újfalvi írja: 'gyakorlatból és szokásból' énekeltek.³

A szájhagyományra épülő dallamkultúra egyik fő jellegzetessége a variánsképzés. Érvényes ez a saját dallamokra is, különösképpen azonban a kívülről érkező, átvett énekekre. Az idegen eredetű dallam zenei jellemzői az átvétel és használat során módosultak, átalakultak, ami nem tudatos, hanem ösztönös, a nemzeti nyelv és a természetes zeneiség diktálta folyamat.

Idegen eredetű dallamok magyarországi átvétele és használata nem egy esetben teljesen új, önálló értékű dallamváltozatot eredményezett. Ezt az átalakulási folyamatot asszimilációnak nevezzük. Egyik legszébb adventi énekünk (*Ó jöjj, ó jöjj, Üdvözítő*) egy 17. századi német korál magyar variánsa, melyet Abaujban és Bereg megyében éppúgy megtaláltak a népénekgyűjtők, mint Bukovinában.

O Heiland, reiß die Himmel auf, német karácsonyi ének⁴

Az előző ének adventi magyar népi változata⁵

A magyar népi éneklésnek ezt az ösztönös variánsképzését – miként a zsol-tárdallamok kiegyenlített ritmusú éneklését is – könnyen romlásnak értékelhetjük. Dobszay László, „A magyar népének” című (Csomasz Tóth Kálmán emlékének ajánlott) könyvében azonban Kodályra hivatkozva így vélekedik: „A régi énekeskönyveket tehát az élő gyakorlattal összehasonlítva lehet jól értékelni, s ezt az élő hagyományt figyelembe kell venni akkor is, amikor gyakorlati kérdésekben döntünk.”

Dobszay könyve 1996-ban, a Veszprémi Egyetem gondozásában megjelent első kiadásának 10–12. oldalán a népének nemzeti és „népi” jellegéről, 25–27. oldalán a néphagyomány jelentőségéről olvashatunk, melyet itt érdemes legalább kivonatossan idéznünk.

„A nemzeti jelleget elsősorban a nyelvi bázis hordozza. A magyar nyelv kihat (illetve kihathat) az énekek ritmusára, a ritmusból kiindulva megváltoztathatja még a külföldről átvett dallamok arculatát is. A

³ Hubert Gabriella: *A régi magyar gyülekezeti ének.* (Historia Litteraria 17.) Budapest, Universitas Könyvkiadó, 2004. 67.

⁴ Első megjelenés: Rheinfelsisches Gesangbuch, 1666.

⁵ Első közlés a *Kis magyar uzqualisban*, saját kottagrafika

ritmus által tagolódik a dal formája, a ritmus csoportosítja a hangokat, az alakítja ki (főként egyszólamú zenében) a motívumokat. [...] Jól szemléltethető a 'magyar' jelleg érvényesülése például a 16–17. századi európai népénekek magyar változataiban, főként, ha ezeket nemcsak kottából tanulmányozzuk (a régi kották gyakran mechanikus másolatok a külföldi mintakönyvből), hanem az élő gyakorlatot, főként a népzenei felvételeket is elemezzük. A nép ragaszkodott ahhoz a hagyományos ének-móddhoz [...], mely minden népéneknek – még a legidegenszerűbbnek is – magyar és népi ízt adhatott. Ez az éneklési stílus – addig, amíg a 20. század előnytelen változásai ki nem kezdték életerejét – még a legmerekvebb dallamokat is hajlékonyá, életszerűvé tudta tenni, viszont a legszentimentálisabb dallamoknak is képes volt 'tartást', fegyelmet adni [...]. A magyar népi előadás [...] a hosszabb dallamíveket úgy tagolja, hogy zárt, 5-6 hangból álló [...] motívumok keletkezzenek. [...] A zenei fogantatású ritmusokat többnyire mellőzi, hogy inkább a hagyományos magyar parlandóval kövesse a szöveg hangsúlyait és időarányait [...]. Összefoglalóan [...] a különböző eredetű (gyakran idegenből jött) népénekek a nyelv hatására kialakított ritmus által váltak magyarrá; a néphagyományba való beilleszkedésük és a klasszikus népi előadásmód által váltak népvivé.”

Egyházi dallamok változása és variánsok kialakulása nemcsak a magyar néphagyományban mutatható ki. Luther legismertebb énekének, az *Ein feste Burg*nak a ritmikája is egyszerűbbé vált, kiegyenlítőddött, kisimult, sőt dallamának egyes hangjai is változtak az évszázadok során. A különbséget jól szemlélteti az alábbi kettős kottapélda.

**Der erlö. Psalm/Deus noster
refugium et virtus/ etc.**

Luther szoltárparfrázisának eredeti dallamformája

*

Johann Sebastian Bach *Ein feste Burg* kantátájának (BWV 80) zárókorálja

Nem csupán ritmikai egyszerűsödés és dallamváltozás figyelhető meg a fenti példában, hanem a terclépéseket kitöltő, a dallamot tovább árnyaló átmenőhangok jelenléte is. Ugyanezek a terclépéseket kitöltő átmenőhangok jellemzik a 90. genfi zsoltár – néphagyományban élő – erdélyi dallamváltozatát is.

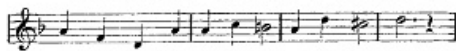
A metrikus eredetű dallamok ritmikai egyszerűsödése, a dallamok módosulása, átalakulása tehát nemcsak a mi néphagyományunkban, hanem az alapvetően írásos kultúrájú német zeneirodalomban is nyomon követhető jelenség.

Összefoglalva megállapíthatjuk tehát, hogy magyar egyházi éneklésünk – felekezeti színeket is hordozó, de alapvetően közös – törzsanyaga egy különleges, ősi, népünk lelkében és hagyományában gyökerező zenei nyelv. Egyedi, elkülönített, különleges dallamkincs, amelyet a népi kultúra egyéb értékeihez hasonlóan gondozunk, óvnunk, védenünk kell. Különleges liturgiái érték, melynek elsődleges helye a templomi istentisztelet, továbbörökítői az egyházi énekeskönyvek. Mai hangversenyünk klaszszikus korálok és magyar egyházi népénekek orgonafeldolgozásai, valamint ugyanazon

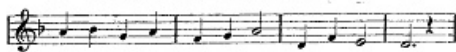
XC.

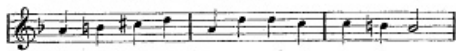
Te ben-ned biz - tunk e - le - i - től fog - va,

U - ram, té - ged tar - tot-tunk haj-lé - kunk-nak;

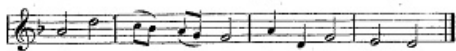
Mi-kor még sem - mi he-gyek nem volt-a - nak,

Hogy még sem ég, sem föld nem volt for - mál-va:

Te vol - tál és te vagy e - rős Is - ten,

És te meg - ma - radsz min-dén i - dő - ben.

A 90. genfi zsoltár az 1908-as kolozsvári énekeskönyvből

dallamok népi hagyományban fennmaradt variánsai egymás mellé állításával igyekszik bemutatni mindkét műfaj jellegzetességeit és különleges művészi-zenei értékeit.

Olov Hartman

„...el van rejtve minden kősziklában...”

(Interludium)

A menny el van rejtve minden kősziklában egy titkos jelenlét minden szóban amit ki-mondunk mégis hozzáférhetetlen zárja mögé rejtve a bűnnek a félelemnek a romlásnak amíg az evangélium megnyitja az utat a mi Atyánkhoz és a kereső magát szent földön állni találja: „Bizonyosan itt lakik az Isten, és itt a menny kapuja”.

Jonas Lundblad

Lutheránus zenekultúra – a svéd tradíció*

Ez az előadás bevezetesként szolgál a lutheránus zenekultúra egy ágához, ahhoz a tradícióhoz, amely Svédországban fejlődött ki. A szöveg a koncerten elhangzott műveket járta körül, s ezeket mint annak példáit mutatja be, hogy a lutheránus teológia és zenefelfogás közel 500 év alatt miképp határozta meg a svéd egyház zenéjét. Az előadás három rövid része a reformáció 16. századi történetétől kezdve a barokk 17. századi és a felvilágosodás 18. századi történetén át a 20. századi modernizmusig mutatja be a történelmi korszakokat.

A lutheri reformáció Svédországban

A katolikus egyháztól való elszakadás Svédországban szorosan összefüggött a politikai függetlenséggel. Amikor Martin Luther 1517-ben Wittenbergben kifüggesztette téziseit a búcsú gyakorlata ellen, Svédország éppen függetlenségi háborút vívott déli szomszédjával, Dániával, amely Skandinávia és a Balti-tenger vidékének legbefolyásosabb állama volt. A IV. Christian dán király ellen erőszakos, viszont sikeres hadjáratot indító Gustav Eriksson Vasa (1496–1560) király trónra lépését mint a modern

svéd állam kezdetét szokás emlegetni. Gustav Vasa fiai közül négyből lett később király, a királyi család befolyása Lengyelorszáig terjedt még jóval Gustav Vasa halála után is. Az államnak égető szüksége volt az egyház javaira, hogy erős adminisztrációt építhessen ki. A reformáció rendkívül időszerű volt, hiszen lehetővé tette, hogy a király legyen az egyház feje, és rendelkezék a javak felett. A templomok zenei életének jelentős elszegényedésével járt, hogy a király kolostorokat záratott be, és a magukat elsősorban a kegyességnek, imádkozásnak és liturgiának szentelő szerzetesség száma csökkent.

Az első svéd reformátor a pap Olaus Petri (1493–1552) volt, aki éppúgy, mint testvére, Laurentius – történetesen Svédország első lutheránus érseke (1499–1573) – Wittenbergben tanult. Olaus Petri elhatározta, hogy megújítja a liturgiát a nem biblikus katolikus elemektől, és anyanyelvű istentiszteleti formát hoz létre. Bár a reformok a népesség nagy részének körében egyáltalán nem voltak népszerűek, a svéd nyelvű miseliturgia fokozatosan teret nyert. A meglévő latin nyelvű zene számára sok nehézséget jelentő nyelvváltással kapcsolatban három megoldást alkalmaztak: vannak példák arra, hogy a Németországban és Dániában leginkább elterjedt szokás szerint a gregorián énekeket új korálokkal helyettesítették. Ennél gyakoribb volt, hogy vagy megtartották a dallamokat latin szöveggel, vagy hozzáalakították őket a miseszöveg svéd nyelvű fordításához. Ilyen adaptációkat legkorábban az 1530-as évekből ismerünk, és már 1541-től kezdve léteznek fontos források, amelyek a miseordinárium 11 rendjét tartalmazzák svéd szöveggel (Hög- és Bjuråker-kéziratok).

A 16. század végén a katedrálisokhoz és nagyobb templomokhoz kötődő iskolák lettek a liturgikus zene előadásának és a hagyomány továbbadásának intézményei.

* Az előadás elhangzott a békásmegyeri evangélikus templomban 2017. február 5-én, a reformáció emlékévké alkalmából rendezett koncertsorozat első hangversenyének bevezetőjeként. A svéd orgonista-zenetudós-teológus szerző egyik szervezője volt a 2017 szeptemberében *Lutheran Music Culture* címmel megrendezett uppsalai zenetudományi világkonferenciának.

Archívumaik a liturgia számára komponált művészi többszólamú zene gazdag kincsét rejtik – még ha nem érik is el a kortárs Anglia, a spanyol területek vagy Itália gazdagságának szintjét. Ezenfelül Laurentius Petri számára fontos volt, hogy a latin nyelvű énekes hagyomány folytatódjék. Hatása a 16. század második felére azt eredményezte, hogy a liturgia reformja igen mértéktartó volt Svédországban. A század végén és a 17. század elején még kemény harcok dúltak Gustav Vasa fiai között, ugyanis némelyikük erősen hajlott arra, hogy felújítsa a katolikus gyakorlatot, míg a többiek a lutherinél is radikálisabb teológia hívei voltak.

A svéd lutheranizmus egyik fontos jellegzetessége ettől a kortól egészen a mai napig, hogy a középkori tradíció és a gregorián repertoár a napi gyakorlat része maradt. Valójában a svéd egyház liturgiája bizonyos tekintetben közelebb áll a reformáció előtti tradícióhoz, mint a katolikus egyház 2. vatikáni zsinat utáni megreformált liturgiája. A 20. században, együtt az anglikán egyházakkal, aktívan törekedett a lutheranizmus és katolicizmus közötti híd kiépítésére.

Ez az egyedülálló tradíció fontos volt az egyház önképének alakulásában, amikor a svéd egyház vezető szerepet vállalt a nemzetközi ökumenizmusban. A régi zenei ha-

gyomány megőrzése mellett a gyülekezeti korálénekek és a népszerű dallamok éneklésének lutheranizmusra oly jellemző tradíciója is kibontakozott a 16. században, ez a repertoár azonban inkább pedagógiai funkciót töltött be, és nem volt a rendszeres istentiszteleti élet része. Nagyon kevés himnuszt komponáltak Svédországban, a legnépszerűbbeket Németországból hozták az ott tanuló teológushallgatók. A 17. században sok erőfeszítés történt annak érdekében, hogy a himnuszokat megtanítsák a gyülekezetnek. Ezek az énekek váltak a lutheri teológia és lelkeség legfontosabb közvetítőivé, ami viszont csak 1697 után történt meg, amikor a svéd egyház első átfogó és mértékadó énekeskönyve megjelent.

A királyi udvar zenéje és a „szabadság korszaka” (1718–1772)

A reformáció magával hozta, hogy veszélybe került az egyház autonómiája, valamint azt, hogy az élet egyházi és a világi területei egyre közelebb kerültek egymáshoz. A 17. század egyházi zenéje olyan feszültségeket mutat, amelyek e tényezők következményének tűnnek. A templomi éneket ekkoriban vokálisan vezették: nagyobb helyeken a schola, kisebb helyeken a helyi kántor vagy maga a pap. Habár már a 15. századtól kezdve tudunk orgonákról, tudjuk azt is, hogy azok nem kísérték a gyülekezeti éneket, az orgona kívül maradt a liturgia lényegi részén. Az orgonista leggyakrabban világi zenész volt, nem egyházi alkalmazott. Közülük sokan sörfőzésből biztosították megélhetésüket, ami sok panasz forrása is volt. Nemcsak az orgonista helyezkedett el az egyházi adminisztráción kívül, az orgonát magát is inkább kontrasztként használták, mint éneket segítő támaszként. Az orgona bevezetőket és közjátékokat játszott a versszakok között, sokszor helyettesítette a gyülekezeti éneket művészen megkompo-

nált korálfeldolgozásokkal. A koncerten elhangzik majd a 17. század egyik legszebb korálfeldolgozása, amely Andreas Düben (1597–1662) nevéhez fűződik.

A hivatásos zenészek által előadott zene gyakran intimebb és érzelmesebb, mint a gyülekezeti ének. A 17. század új barokk repertoárja megfelelt a bensőségebb, pietista lutheránus irányynak. Ez a repertoár a kiváltságos társadalmi osztályoké, de elsősorban a királyi udvaré volt. II. Gustav Adolf (1594–1632) és lánya, Krisztina királynő (1626–1689) idejében a stockholmi királyi udvar politikailag és kulturálisan is Európa egyik leggazdagabb udvarává emelkedett. Zene és kultúra annak a presztízsharcnak volt az eszköze, amely révén a svéd állam az egyik legbefolyásosabb hatalommá vált. Gustav Adolf 1620-ban német zenészekből királyi zenei együttest hozott létre, amely kiindulópontja volt annak a törekvésnek, hogy az udvar lépést tartson az európai trendekkel. Bár később francia és itáliai zenészekkel egészítette ki az együttest, a királyi zenekar magját németek alkották. Ezért természetes, hogy a stockholmi német gyülekezet temploma vált a minőségi egyházzene központjává. A Düben család tagjai voltak a zenei élet vezetői, akik a 17. szá-

zad folyamán egymást követték orgonista-ként és királyi udvari zenészként. Gustav (Gustaf) Düben (1628–1690) több mint kétszáz zeneszerző kétezernél több művének kottáját gyűjtötte össze, amelyek ma az uppsalai egyetemi könyvtárban találhatóak, és a 17. századi európai zene kiemelkedően fontos gyűjteményét és forrását jelentik.

A koncertet nyitó darab Christian Ritter (1645–1727) német muzikus szerzeménye, aki a 17. század legvégén jött a stockholmi udvarba, és királyi zenészként szolgált. Ő kiváló példa arra, hogy a politikai és kulturális ambíciók hogyan hozták kapcsolatba a királyi udvart a legfrissebb zenei divattal még az egyházi zenében is. A Ritter vokális műveiben megnyilvánuló korszerű zenei kifejezés és technika mutatja, hogy az egyházi zene mennyire magába szívta a kortárs világi zene vívmányait.

A koncerten két concerto is elhangzik Johann Agrelltől (1701–1765), aki hegedű- és billentyűsvirtuóz is volt. Az uppsalai egyetemen tanult, majd nemzetközi karriert futott be a kasseli udvar zenészeként, illetve később zeneigazgatóként a 18. század közepének egyik legbefolyásosabb zenei centrumában, Nürnbergben. Bár ezek a darabok orgonára vagy csembalóra és vonóegyüttesre íródtak, már abban a korban szokás volt ilyen concertókat csak mint billentyűs zenét előadni. A háromtétéles concerto itáliai eredetű népszerű formája – a gyors, lassú, gyors tételrend – Európában mindenütt divatossá vált. Habár csak udvarok és zenei központok engedhették meg maguknak, hogy zenei együttest tartsanak fenn, a concertók csupán billentyűs hangszeren való megszólaltatása elérhetővé tette a zenét szélesebb társadalmi körben is. A concertók lendületes, gálans gyors tételei és érzelmes középső tételei a felvilágosodás racionalizmusának és modernizmusának tipikus zenéi. Habár a magas klasszikus zene az udvarok kiváltsága maradt, svéd földön

a templom számára is jelentős mennyiségű modern zene született. A korszak leghíresebb zeneszerzője, Johann Helmich Roman (1694–1758) Händel tanítványa volt Angliában, és gyakran emlegetik a svéd zene atyjaként.

A hagyományos barokk korálrepertoárral és a többszólamú énekes zenével szemben az új hangszeres és énekes zene vitathatatlanul sokat veszített a lutheránus szellemiség és tanítás korábbi koncentrátságából. Másrészt az ún. „szabadság korának” zenéje a lutheránus tradíció egy másik oldalának kifejeződése: a hit világban való integrálódásáé, és a ráció és a szekuláris fejlődés elismeréséé.

Lutheránus modernizmus a 20. században

A 19. század végén a nemzetközi ökumenikus liturgikus mozgalom elérte Svédországot. Más országokhoz hasonlóan új érdeklődés ébredt a történeti liturgiai örökség iránt, és az egyház életében a liturgia szerepe erősödött. A zene a kezdetektől e törekvések centrumában helyezkedett el. A gregorián ének és a barokk korál a figyelem középpontjába került. Az 1880-as években ennek a repertoárnak az előadása érdekében kezdtek hozzá ahhoz a munkához, amely a kórustradíció megerősítését tűzte ki célul. Nem telt bele sok idő, Svédországban ennek kórusmozgalomnak köszönhetően még a kisebb gyülekezetekben is akár több különböző amatőr kórus működhett. A legjobb svéd kórusok nemzetközi összehasonlításban is magas szintje hatására a 20. század közepétől kezdtek el beszélni a „svéd kóruscsodáról”. A lutheránus zenekultúra jelentőségét a 20. század folyamán végig jól jelzi a svéd egyház bevonódása az ország zenei életébe, egyszersmind az ország zenei hagyományának gazdag templomi jelenléte. A II. világháború utáni évtizedek valószínűleg az egyház történetében

zenei értelemben a csúcspontot jelentik, amikor még a kisebb gyülekezetek is egyre inkább alkalmaztak jól képzett zenészeket.

Az optimizmusnak és a kreativitásnak megfelelően, amely az egyházzene 20. századi modernizmusát alakította, a magas szintű mesterségbeli tudás és kísérletező kedv kéz a kézben járt a liturgikus és zenei mozgalmak által felfedezett tradícióval. A koncert programban a 20. századot képviselő két darab kétféleképpen demonstrálja a hagyomány és haladás egybeolvadását.

Hilding Rosenberget (1892–1985) sokan a legsokoldalúbb és legjelentősebb 20. századi svéd szerzőnek tartják. Minden fontos műfajban alkotott, egyházi művei természetes módon illeszkedtek általános zenei nyelvezetébe. Az 1920-as évektől kezdve általa vált ismertté Svédországban Arnold Schönberg (1874–1951) radikális zenei modernizmusa és atonális 12-fokúsága, ugyanakkor erős neoklasszikus irányultságot is mutatott. Orgonára írott *Fantázia és fűgája* (1941) a század egyik legfontosabb orgonadarabja, benne az erős drámaiság, az őszinte kifejezőerő radikális zenei nyelvvél és a barokk inspirálta formával ötvöződik. Az a mód, ahogyan ez a fajta modernitás még a háború előtt beáramlott a templom zenéjébe és a liturgiába, új lehetőségeket tárt fel a háború utáni avantgárd zeneszerzők és előadók generációi számára.

Torsten Nilsson (1920–1999) ennek a kornak legendás kóruskarnagya és orgonistája volt, orgonazenéje szorosan kötődik a kortárs neoklasszikus orgonaépítéssel erőteljes skandináv tradíciójához. A stockholmi Oscar-templom híres Marcussen-orgonáján játszott improvizációi a hangszer megszólalásának új lehetőségeit – clusterek (= hangfűrtök), szabad, atonális improvizáció, a normálisnál alacsonyabb szélnyomással megszólaltatott sípok eredményezte mikrotonalitás – kutató sok zeneszerző számára jelentettek kiindulási pontot. Hét –

korábbi improvizációin alapuló – nagy hatású orgonaművet hagyott hátra, ezek az egyházi év jeles ünnepeire készültek. A gregorián éneknek a svéd hagyományban való folyamatos jelenlétét jelzi, hogy több darab is az ünnephez kapcsolódó svéd gregorián dallamokra épül. Az *Ascensio* című mű mennybemenetel ünnepére készült, a gregorián dallam a pedálon hangzik fel, amelyet a manuál tömörszerű hangzatai és különleges effektusai kísérnek. Nilsson zenéje mutatja a gazdag lutheránus zenei örökség 20. századi megújulását a következő két fő szempont szerint: egyrészt életben tartja a töretlen liturgikus tradíciót, másrészt olyan zenét alkot az egyház számára, ahol szoros és gazdagon gyümölcsöző kölcsönhatásban áll a magas szintű zenei mesterség és a szélesebb társadalom zenei nyelvezete.

(Fordította: Pétery Dóra)

Olov Hartman

„A mag”
(Sanctus)

Fájdalma van minden
sziklának, felhőnek, a fűszál tövének.
Hazavágás.
Minden meg fog halni. Egyszer majd az
elemek megrepednek.
De a föld nem úgy reped meg, mint egy
bomba,
inkább mint egy mag.
Ott van a feltámadás
ahol az Isten emberiségét
gyökereivel a földben, közösséggé
egyesülve
imádkozva, dolgozva, vágyakozva
átültetik egy valóságba
amit szem nem látott, fül nem hallott.
Egy dolgot tudok Isten új világáról.
Mindig az Úrral lehetek.
Az Istent meglátom.
Örök élet.

Farkas Zoltán

Tükör által világosan

Jeney Zoltán *Aus tiefer Not – Cantata ad tempus omnes* című művéről

A *Reformáció 500* emlékév kivételes zenei élményt nyújtó záróhangversenye igazi ünnep volt: Johann Sebastian Bach zenéje és a reformáció ihlette 20–21. századi magyar művek hangzottak el. Kurtág György Bach többségében Weimarban keletkezett korálelőjátékaiból készített négykezes átiratokat, első főművének, a *Bornemisza Péter mondásainak* szövegét pedig a magyar reformáció egyik legjelentősebb alakjának *Örldögi kísértetek* című művéből válogatta. A Bach-kantáta és Jeney Zoltánnak a Reformáció Emlékbizottság felkérésére írt kantátája között a 130. zsoltár parafrázisa, az *Aus tiefer Not* kezdetű korál teremtett zenei kapcsolatot.

A Hét Hársban a Jeney Zoltántól megkapott szövegeknyv bevezetőjeként a hangverseny koncepcióját kidolgozó Farkas Zoltánnak a koncert kísérőfüzetben megjelent ismertetését-elemzését közöljük.

A Reformáció Emlékbizottság a kortárs magyar zene legnagyobb oratóriumának, a *Halotti szertartásnak* (1987–2005) alkotóját, Jeney Zoltánt kérte fel, hogy komponáljon egy kantátát a reformáció 500. évfordulója alkalmából. Kamp Salamon elküldte a zeneszerzőnek az evangélikus istentisztelet szerkezeti leírását. A liturgikus rend csupán kiindulópontként szolgált Jeney számára, aki maga állította össze a mű szövegeknyvét, s nagy szabadsággal kezelte a szertartás szerkezeti vázát. Így kerül a gondosan kiválogatott bibliai textusok mellé lutheránus korál, ezért felel a 16. századi prédikátor jajszavára

kortárs magyar vers és próza, amely – akár csak Bach kantáinak kortárs költeményei – a jelen kontextusába helyezi, aktualizálja a mélységbe jutott ember kiáltását.

A reformáció kezdete a magyar történelem véres és tragikus eseményeivel, a Dózsa-féle parasztfelkeléssel és a mohácsi vésszel egy időben zajlott. Orbán Ottó *Az éjnek rémjáró szaka* című ciklusából vett sorok adják meg a sötét hangütést (*Dal a semmiről*). A tétel hasonló szerepet tölt be, mint a *Halotti szertartás* Pilinszky-mottója. Ebben a teljes kilátástalanba világít bele a Luther-korral (2. tétel), melynek dallama teljesen átjárja a zenekar és a kórus anyagát. A helyzetkép kibontását Juhász Ferenc *Tékozló ország* című verséből vett sorok folytatják (3. tétel: Recitativo és Arioso). Az Arioso a zenei szerkesztés remeke: főtémája a *Máté-passió* nyitótételére (s egyben a *Cantata profana* nyitótémájára) emlékeztet. (Az utalás nem volt szándékos a zeneszerző részéről, aki maga is utólag vette észre a hasonlóságot). A dallam egy különböző tempókban haladó szólamokban, ún. proporciós kánonban vonul végig, amelyet – bachi mintára – a koráldallam és megfordítása ellenpontos. Akárcsak a *Halotti szertartás*ban, Jeney itt is épít a különböző nyelvek atmoszféramoza teremtő erejére. A poliglott szöveggöngy összhangban áll Luther álláspontjával:

„Semmiképp sem akarom a latin nyelvet teljesen mellőzni. [...] Ha megtehetném, és ha a görög és héber nyelv oly közismert lenne számunkra, mint a latin, [...] egyik vásárnapról a másikra mind a négy nyelvet, a németet, latint, görögöt és hébert is kellene használnunk az istentiszteleten.” (Deutsche Messe, 1526).

A kantáta első bibliai szövegrésze, a 13. zsoltár, a Vulgata latinján hangzik fel (4. tétel). Egyszerre kiderül, hogy a kétségbeesett helyzet forrása az istentelenség, az istentagadás. A kórus egyre megveszekedettebben, végül az üvöltésig fokozva szajkózza a

refrént: „Non est Deus”. E drámai csúcspontot Bornemisza Péter egyetlen mondata kommentálja, kíséret nélküli, magányos énekhangon: „Rötenetes dolog elhagyni Istentül és bíratni az ördögtül.” (5. tétel).

A zeneszerző már a kantáta-felkérés előtti években intenzíven foglalkozott a négy-szólamú Bach-korálokkal, s kidolgozott egy átkódolási technikát. Az *Ach Gott und Herr* korálban (6. tétel) az összes akkord megőrzi a bachi harmóniát, de Jeney egy saját logika szerint (a szoprán szólam soronkénti kromatikus ereszkedésére) transzponálja azt. Az eredmény egyszerre ismerős és elidegenített. A bachi deklamáció megmarad, de a tonális rendjétől, vonzásaitól megfosztott zenei folyamat csendes reménytelenséget sugall. A 10. tétel koráljában, mely nem más, mint a Máté-passióból ismert *Herzliebster Jesu*, az átkódolt, transzponált változatot éteri magasságban, árnyékként követi az eredeti bachi harmonizálás. Ugyanez a korál tér vissza egy másfajta átkódolásban, a prédikációt követő 12. tételben, ahol a leg halkabb dinamika (*hotel sordino*) és a negyedhangok fokozzák a zene melankóliáját.

A korálok kijelölte keretben hangzik el az ótestamentumi olvasmány, Ezékiel ítéletes szavaival, héberül (7. tétel), majd a rö-

vid Kyrie után (8. tétel) az apostoli levél és Máté evangéliuma latinul szólal meg, előbbi az orgona, utóbbi sokszorosan osztott csellókar kíséretében (9a és b tétel). A mű középrésze a prédikáció, amelyben rövid hangszeres és kórus-közjátékok keretében a narrátor a közönség anyanyelvén is elmond valamennyi bibliai textust. A felebarát iránti irgalom és könyörület hiányáról szóló bibliai szövegrészeket Borbély Szilárd *Nincstelenek* című könyvének részlete teszi húsba vágóan időszerűvé.

A kantáta kompozíciós munkáinak kezdetén halt meg Esterházy Péter. Tépelődő sorainak megzenésítésével indul a mű harmadik része (13. tétel, *Egyszerű történet vessző száz oldal – a kardozás változat*). Borbély Szilárd verse („*Lessük Jézus fűlsírását*”), mely először mezzoszoprán szólólista hangján, sokszorosan osztott vonóskar felett, majd női karon szólal meg, a közbenjáró imádság (Fürbittengebet) funkcióját tölti be (14. tétel).

Ugyancsak Kamp Salamon hívta fel a zeneszerző figyelmét a „Sziléziai Angyal”, Angelus Silesius (alias Johannes Scheffler) misztikus költészetére. Kétsoros epigrammája alkotja a 15. tétel szövegét, melynek kezdete („O, Mensch”) Mahler 3. szimfóniája 4. tételének jelzesszerű felidézésére ihlette Jeneyt. A 16. tétel kíséret nélküli tenorszóló, mely a páli szeretethimnusz utolsó mondatával csupán felütésként szolgál a nagyszabású zárótételhez. (Talán szimbolikusnak is tekinthető, hogy az 1517-es világtörténelmi eseményre emlékező mű épp 17 rövid tételből áll.) A befejező Ricercare és Korál zenei szerkesztésének koncentrációja méltó a bachi előképekhez: a Luther forrásául szolgáló eredeti zsoltár (*De profundis*) latin szöveggel jelenik meg, azzal a Mátépassió dallammal, amelyet a 3. tételben ismertünk meg. Ezután ismétlődő basszusra épülő passacaglia bontakozik ki, mely nem más, mint e dallam tükörfordítása. A passacaglia-forma barokk lelkületének meg-

felelően egyre nő, gazdagodik a basszusra épülő anyag, s immár egymásra rétegződik a latin zsoltár és a lutheri német átköltés szövege. A passacaglia-basszus ráadásul gyorsul, egyre rövidebb ritmikai értékeket ölt. Visszatér az első *Aus tiefer Not*-feldolgozás (2. tétel) drámai felcsattanása is. Miközben gyönyörködünk a zenei szerkesztés műves voltában, óhatatlanul is felvetődik a kérdés: a sötét kezdetek óta semmi nem változott? Semmivel nem került közelebb Istenéhez a Seolból kiáltó lélek? A megoldást Angelus Silesius verse hozza meg, mely imitációsan vonul végig az énekkart és zenekart egyesítő négy szólamon: a szenvedésben és Krisztus keresztségében való részesülés lehet egyedül üdvösségünk záloga. A szünetekkel tagolt, meg-megakadó, szinte elszuttogott 2. versszak hitelesebb zárókorállá válik, mint bármely harsány befejezés hamis diadalma.

Luther ezt írta a 130. zsoltárról: „az igazán bűnbánó szív kiáltása, aki a legmélyebbre jutott gyötrelmében. Mindnyájan mély és nagy nyomorúságban vagyunk, de nem ismerjük fel állapotunkat. A kiáltás nem más, mint a legerősebb és legkomolyabb vágyódás Isten kegyelme után, amely csak akkor támad fel az emberben, ha meglátja, milyen mélységben van.”

Jeney Zoltán kantátája ehhez a „látás”-hoz tart tükröt elénk.

Olov Hartman
„... kiágazva...”
(Agnus Dei)

A szent Szőlőtőkén
– Krisztus halálában gyökerezve
kiágazva túl időkön és kontinenseken
koronájával a dicsőség földjén –
a bukott teremtés
a megosztott közösség
a békétlen lélek
megtalálja elveszett egységét

Jeney Zoltán

Aus tiefer Not – Cantata ad tempus omnes

No 1 Gesang zum Eingang (Orbán Ottó)

Sötét Vak Kilátástalan Sötét Sötét
 Vak Kilátástalan Nem látni semmit
 Sötét Vak Kilátástalan Nem látni semmit
 Vak Kilátástalan Sötét Sötét Sötét

No 2 Psalm 130

KÓRUS	Aus tiefer Not schrei ich zu dir Herr Gott, erhör mein Rufen; Dein gnädig Ohr neig her zu mir Und meiner Bitt sie öffne! Denn so du willst das sehen an, Was Sünd und Unrecht ist getan, Wer kann, Herr, vor dir bleiben?	Bűnösök, hozzád kiáltunk, Úr Isten, könyörülj rajtunk! Nyisd meg a te füleidet, Hallgasd meg könyörgésünket! Mert ha te mind megítéled, Amit vétettünk ellened, Mind elkárhozunk előtted
TENOR	Aus tiefer Not schrei ich zu dir	Mélységes mélyből kiáltok
KÓRUS	schrei ich zu dir, schrei ich zu dir...	kiáltok hozzád, kiáltok hozzád...

No 3 Recitativo und Arioso (Juhász Ferenc)

RECITATIVO

Árva nép, puszták ország, téged ki fog majd méltón elsíratni?
 Galambok, sasok, gödölyék, titeket ki fog elsíratni?
 Ó, vassal-átvert-szívűek, ki fog titeket elsíratni?

ARIOSO Sírjatok hazám lányai, vénei, lágycsontú, báva csecsszopók
 tejes virágok sírjatok...
 Ó, hol az ember, a holtat sírató?
 A jajgató Jeremiás, az átkozó hol van?

No 4 Psalm 13

TENOR	Dixit insipiens in corde suo:	Azt mondja a balgató az ő szívében:
KÓRUS	Non est Deus.	Nincs Isten.
TENOR	Corrupti sunt, et abominabiles facti sunt studiis suis: non est qui faciat bonum, non est usque ad unum.	Megromlottak, utálatosságot cselekedtek; nincs, aki jót cselekedjék, nincsen csak egy sem.
KÓRUS	Non est Deus.	Nincs Isten.
TENOR	Sepulcrum patens est guttur eorum: linguis suis dolose agebant, venenum aspidum sub labiis eorum.	Nyitott sír az ő torkuk, nyelvükkel ármánykodnak, áspisok mérge az ő ajkuk alatt.
KÓRUS	Non est Deus	Nincs Isten
TENOR	Quorum os maledictione et amaritudine plenum est: veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem	Szájuk telve van keserűséggel és átokkal, gyors az ő lábuk a vérontásra.
KÓRUS	Non est Deus.	Nincs Isten.

No 5 Recitativo (Bornemisza Péter)

Röttenetes dolog elhagyni Istentől és bíratni az ördögtől

No 6 Choral

Ach Gott und Herr,
wie groß und schwer
sind mein begangne Sünden!
Da ist niemand,
der helfen kann,
in dieser Welt zu finden.

Én Istenem,
Ha végtelen
Sok bűnöm meg nem bánom,
Nem menthet ki
abból senki
Ezen a nagy világon.

No 7 Alttestamentische Lesung (Ez 22,23–24,27–28,31)

KÓRUS Vayhi devar Adonay elay (lemor) At erez lo metohara hi lo gushmah beyom za'am sareha vekirbah kizevim torfe teref lishpochdam leabbed nefashot lema'an betzo'a batza' unevieha tahu lahem tafel hozim shave vekosmim lahem kazav	Az Úr szózatot intézett hozzám, mondván: Olyan ország vagy, amely sem esőt, sem záport nem fogad be a harag napján. A főemberek olyanok benne, mint a farkas, amely szétépi zsákmányát, vért ontanak, romlásba döntenek az embereket, csak hogy elrabolhassák javaikat. Prófétaí hamis látomásokkal és hazug jóvendölésekkel takargatták a vétkeket, így beszéltek:
---	--

KÓRUS omrim ko amar Adonay Elohim va Adonay lo dibber Vaeshpoch alehem za'mi beesh evarti killitim darkam berosham natatti	Ezt mondja az Úr, az Isten, noha az Úr nem szólt. Akkor rájuk zúdítottam haragomat, megemésztettem őket haragom tüzevel. Tetteik visszaszálltak fejükre
---	---

KÓRUS ne'um Adonay Elohim	– mondja az Úr, az Isten.
------------------------------	---------------------------

No 8 Kyrie

Kyrie eleison, Kyrie eleison, Kyrie eleison, Christe eleison, Christe eleison, Christe eleison, Kyrie eleison, Kyrie eleison, Kyrie eleison	Uram, irgalmazz! Uram, irgalmazz! Uram, irgalmazz! Krisztus, kegyelmezz! Krisztus, kegyelmezz! Krisztus, kegyelmezz! Uram, irgalmazz! Uram, irgalmazz! Uram, irgalmazz
---	--

No 9a Lesung der Epistel (1 Kor 13, 1)

Si linguis hominum loquar, et angelorum, caritatem autem non habeam, factus sum velut aes sonans, aut cymbalum tinniens.	Ha embereknek vagy angyaloknak nyelvén szólok is, szeretet pedig nincsen énbennem, olyanná lettem, mint a zengő érc vagy pengő cimbalom.
---	---

No 9b Lesung des Evangeliums (Mt 25, 42–43)

Esurivi enim, et non dedistis mihi
manducare; sitivi, et non dedistis
mihi potum;
hospes eram, et non collegistis me;
nudus, et non operuistis me;
infirmus et in carcere,
et non visitastis me

Mert éheztem, és nem adtatok ennem;
szomjúhoztam, és nem adtatok innom,
Jövevény voltam, és nem fogadtatok be
engem; mezítelen voltam és nem
ruháztatok meg engem; beteg és fogoly
voltam, és nem látogattatok meg engem.

No 10 Choral

Herzliebster Jesu,
was hast du verbroschen,
Daß man ein solch
scharf Urteil hat gesprochen?
Was ist die Schuld?
In was für Missetaten
Bist du geraten?

Te drága Jézus,
mi történt tevéled,
Hogy oly keményen
sújt a zord ítélet?
A szörnyű vétket
el mivel követted?
Mi volt a tetted?

No 11a Predigt (Ex 22,20; 2Móz 22,20)

BASSZUS Vegēr lotöne / velő tilhätzennu / kīgērim heyyītem beeretz Mitzrāyim.

NARRÁTOR

A jövevényhez ne légy kegyetlen, és ne sanyargasd őt, mert ti is jövevények
votatok Egyiptomban.

No 11b Intermezzo 1

Olvasmány az Ótestamentumból (Ezékkiel 22, 23–24, 27–28, 31)

NARRÁTOR

Az Úr szöszatot intézett hozzám: [...] Olyan ország vagy, amely sem esőt,
sem záport nem fogad be a harag napján. A főemberek [...] romlásba döntik az
embereket, csak hogy elrabolhassák javaikat. Prófétái hamis látomásokkal és
hazug jövendölésekkel takargatták a vétkeket. így beszéltek: Ezt mondja az Úr, az
Isten, noha az Úr nem szösz. Akkor rájuk zúdítottam haragomat, megemésztettem
őket haragom tüzével. Tetteik visszaszálltak fejükre – mondja az Úr, az Isten.

No 11c Intermezzo 2 - Alleluia

Olvasmány Pál apostolnak a Korinthusiakhoz írt első leveléből: 13. fejezet. 1. és 13. vers.

NARRÁTOR

Szólhatok az emberek vagy az angyalok nyelvén, ha szeretet nincs bennem, csak zengő érc vagyok vagy pengő cimbalom. Most még megmarad a hit, a remény és a szeretet, ez a három, de közülük a legnagyobb a szeretet.

No 11d Intermezzo 3

Du bist das Licht der Welt.	Te vagy a világ világossága.
Du bist das Brot des Lebens.	Te vagy az életnek kenyere.
Herr, erbarme dich über uns.	Uram, irgalmazz nekünk.

Olvasmány Máté evangéliumából: 25. fejezet, 42–43. vers.

NARRÁTOR

Mert éheztem, és nem adtatok ennem; szomjúhoztam, és nem adtatok innom, Jövevény voltam, és nem fogadtatok be engem; mezítelen voltam és nem ruháztatok meg engem; beteg és fogoly voltam, és nem látogattatok meg engem.

No 11e Intermezzo 4

Részlet Borbély Szilárd Nincstelének című könyvéből.

NARRÁTOR

Amikor Mózsi hazajött a munkaszolgálatból, már nem hasonlított a zsidókhöz. Úgy tért vissza, mint a többi menekült, aki a házat kereste, a cókókját, az itt hagyott családját, mint mindenki, aki nem tudta abbahagyni az életet. Cipelte a terhet, amelyet az élet jelent. [...] Nem vett többé fekete kaftánt. Se kalapot. Se fehér inget. Nem öltötte fel soha többé a halotti inget a rojtokkal a sarkain, amelyet a férfiak viseltek. Hogy hová lettek ezek a ruhák, senki nem mondta meg a faluban. Mózsi meg nem kérdezte. Ahogy azt sem, hová lett a boltból az áru. A házból a bútor. A polcról a könyv. A falból a kampó. A szekrényből a ruha. A szívekből a könyörület.

No 12 Musik, stille (nach Choral Herzliebster Jesu)

No 13 Recitar cantando (sul testo di Péter Esterházy)

Ki vagy Te, uram, és ki vagyok én? [...] Mintha megvakultam volna, [...] nem látom a temérdek bátor és nemes asszonyt és férfiút. Az önzés, az acsarkodás, a műveletlenség és szűklátókörűség honja. Engedj látnom. Mert ha ilyen az országom arca, az enyém se lehet nagyon más. [...] Ránézek a hazámra, és egy idegen néz vissza. Árva szívem holt erét töltsd meg, égi Jóság.

No 14 Lied (sul testo di Szilárd Borbély)

Lessük Jézus fölsírását,
 hogy szívünkben aluvását
 ne zavarják emberek.
 Féljük Jézus fölsírását,
 szívünk mélyének hívását,
 melytől éjünk feldereng.

No 15 Ária – Hommage à Mahler
 (Angelus Silesius: Cherubinischer Wandersmann, Kap. 17, 111)

Mensch, glaube dies gewiß: wo du
 nicht lebst in Gott,
 Lebst du gleich tausend Jahr, du
 bist so lange tot.

Ha nem Istenben élsz, élhetsz
 ezer tavaszt,
 Halott vagy, s az leszel: higgy
 nékem, így igaz.

Kulcsár Imre fordítása

No 16 Lesung der Epistel (1Kor 13,13)

Nunc autem manent, fides, spes,
 caritas: tria haec; major autem
 horum est caritas.

Most még megmarad a hit, a remény és
 a szeretet, ez a három, de közülük
 a legnagyobb a szeretet.

No 17 Ricercare und Choral

BASSZUS	De profundis clamavi ad te, Domine: Domine, exaudi vocem meam:	A mélységből kiáltok hozzád, Uram! Uram, hallgasd meg az én szómat.
SZOPRÁN	Fiant aures tuae intendentes	Legyenek füleid figyelmesek
TENOR	in vocem deprecationis meae.	könyörgő szavamra.
SZÓLISTÁK	De profundis clamavi ad te, Domine	A mélységből kiáltok hozzád, Uram!
KÓRUS	Aus tiefer Not schrei ich zu dir, Herr Gott, erhör mein Rufen	Mélységes mélyből kiáltunk, hozzád, irgalmas Isten.

Laß kommen alles Kreutz und Pein,
Laß kommen alle Plagen;
Laß mich veracht, verspottet seyn,
Verwundt und hart geschlagen:
Laß aber auch in aller Pein
Mich ein geduldigs Lämmlein seyn.
Ich weiß man kan ohn Kreutz und Leid
Zur Freude nicht gelangen:
Weil du in deine Herrligkeit
Selbst bist durchs Kreutz gegangen:
Wer nicht mit dir leidt Kreutz und Pein,
Kan auch mit dir nicht selig seyn.

Adj rám keresztet, szenvedést,
A sors minden csapását,
Gúnyt, szitkokat és megvetést,
Vérem bő csordulását:
De add, hogy minden szenvedés
Legyen türelmemnek kevés.
Ha nincs kereszt és szenvedés,
Öröm se lesz a részem:
Hiszen keresztnek érdemén
Lettél dicső egészen:
Ki nem visel kint, szenvedést,
Hiába vágyik üdvedért.

*(Angelus Sulesius; in David Gittfried
Schoeber: Geistlicher Lieder-Segen
in sich haltend 1620 der besten...)*

(Szűj Ferenc fordítása)

Olov Hartman
 „Scala angelica”
 Communio

Amikor lenéztem a mélybe, ahol szerettek
 engem,
 betűk düledező karó-kerítése, amiben
 magamat őriztem.
 Ezek a hangjegyek – nem egy új rács,
 hanem egy fecske
 léte őelőtte, nyári esték tovarebbenő
 vijjogása, vagy talán egy
 rövid villámcsapás egy pillanattal azelőtt,
 hogy tovaszáll.
 Késő nyári hangjegyek himbálózó
 telefondrótokon.
 A fecske-életek – vagy az angyaloké, és én
 láttam a
 létrájukat, a scala angelicát, magukat
 állandóan
 változó hangközökbe rendezve, de
 témájukhoz
 folytonosan visszatérve, egyszerű,
 egybehangzó mint
 amikor a madarak felrepülnek de újra
 összegyűlnek

Petrás Éva

Befejezett múlt

„Hogyan beszéljük el a múlt eseményeket híven a valósághoz? Úgy, hogy emlékezetünkből merítünk – nem ugyan elmúlt dolgokat, hanem szavakat a dolgok és események képeiből...”

(Szent Ágoston Vallomásai,
 XI. könyv XVIII. fejezet)

Ige-Idők: A reformáció 500 éve címmel 2017. április 27-e és november 5-e között időszaki kiállítást tekinthettek meg az érdeklődők a Magyar Nemzeti Múzeumban. A kiállítást az évforduló jelentőségéhez mérten nagy várakozás előzte meg, és mindvégig erős médiafigyelem kísérte, ezért létrehozóinak óriási elvárásoknak kellett megfelelniük. Bár minden látogató a saját kérdését hordozva érkezhett a kiállítótermekbe – tapasztalati tere és várakozási horizontja egyéni és közösségi identitásának megfelelően más és más lehetett –, a kiállításon dolgozó alkotóközösségnek mégis elsősorban maga a téma adhatta a legnagyobb kihívást: amit a kiállítás megjelenít, önmagán túlmutatva ugyanis rólunk, mindnyájunkról beszél. Az, hogy egy ilyen reprezentatív kiállításon a reformáció történelméből és tradícióiból mit látatunk, speciális módon foglalja össze, ma hogyan tekintünk rá. Nem egyháztapasztalatot és nem olvasás által szerzett szellemi élményt kínál, hanem a múzeum saját eszközeivel juttathat el bennünket az egykor volt valósággal való találkozásig. Tudásunk bemutatásán túlmenően önismeretünkről is vall egy ilyen szintézis: ahogyan a múltra tekintünk, amit meg tudunk belőle érteni, jelenünkről és jövőképünkről is árulkodik. A kiállításnak ez a kitapintható, önmagán túlmutató „metaszintje”, a társadalmi elvá-

rásokon felül érzékelt abszolút felelősség vállalása tiszteletet parancsol, és feltétlen elismerésre készítet.

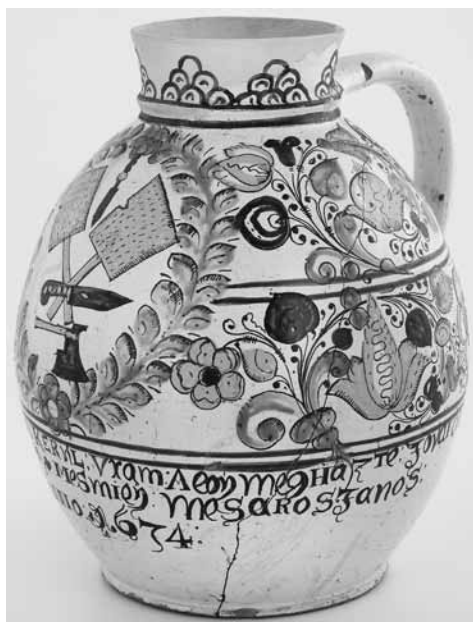
A címben rejlő értelmezési lehetőségeket kihasználva (Ige-Idők – igeidők) a kiállításról szóló beszámolók némelyike, érzékelve a pillanatnak ezt a történelmi súlyát, folyamatos jelenről és sikeresen megoldott múltértelmezésről szólt, míg mások komoly értelmezői különbségek mentén kritikusabb véleményt fogalmaztak meg. Magam tartalmában és metodológiájában egy konvencionális kiállítást láttam, amely az idő szorítása, a fentebb említett felelősség taglózó volta, esetleg anyagi és emberi erőforrások általam nem ismert szűkösége vagy egyebek miatt kicsit bizonytalanul tekintett a múlt tükrébe. A kiállítás fogadtatásában azonban valójában nincs explicit véleménykülönbség, inkább csak különböző megközelítések és befogadástörténetek vannak, az enyém csupán ezek egyike.

Az esetleges kritikai hangok és észrevételek mellett a beszámolók fő szolamának mégiscsak az elismerésnek kell lennie. Hi-

szen már a pusztá tények is impozánsak: a kiállítás létrehozói hatalmas szervezőmunkával közel 100 intézményből 400 kiállítási darabot állítottak ki, olyan műtárgyakat, amelyek minden bizonnyal először voltak együtt láthatóak. Szárnyasoltárok, különböző festmények, portrék, grafikák, textíliák, ötvösmunkák, templomi és iskolai berendezési tárgyak, könyvek és bibliák képezték a kiállítás tárgyi anyagát, és reprezentálták azt a lenyűgözően gazdag örökséget, amely a Kárpát-medence új- és legújabb kori hányatott történelme dacára fennmaradt, és tanúskodik az emberek hitéről és a hitújításban megtestesülő reményéről.

Problémát jelentett azonban, hogy a bőség zavarával – legalábbis a kiállítás terében felhalmozott anyag bőségének zavarával – küszködhettek a látogatók, ha mindezt befogadni próbálta. Ugyanis kicsi térben, mindössze öt teremben gondolkodhattak a rendezők, s ebben az igencsak véges univerzumban kellett a protestantizmus koherens kozmoszát létrehozniuk. Ilyen esetben szokták mondani, hogy a kevesebb több, bár valószínűleg egyedül egy kétszer ekkora hely, s nem az erőteljesebb szelekció tudta volna megoldani azt, hogy a tárgyak a maguk jelentőségében érvényesülhessenek, s alkalmasint ne zavarják egymást. Már ha egy változatlan koncepciójú kiállításban gondolkodunk.

Ezeket a keretfeltételeket adottságnak tekintve minden bizonnyal komoly megfontolás tárgyát képezte a kiállítás belső arányainak kialakítása. A létrehozott struktúra világos: az első terem a reformáció előzményeit, a második a hitújítás korát és főszereplőit, a harmadik a 17. századot és vele reformáció és politikum, részlegesen pedig reformáció és tudomány kapcsolatát, a negyedik a 18. századot, az ötödik pedig a 19–20. századokat mutatta be. Ez könnyen érthető és átlátható tagolás, amely többnyire hagyományos múzeumi megoldásokat

alkalmazva, kezdetektől napjaink felé tartó diakronikus mozgás által strukturálja az emlékezetet.

Időutazásunk során az időbeli haladást fejlődésként felfogva a hit szemantizálódásának útját is nyomon követhetjük: a késő középkori ember vallásosságának kegytárgyaitól az anyanyelvi bibliák irányába haladó progresszív mozgás a reformáció egy hagyományos felfogásával élt, és nagyjából Leopold Ranke 19. században megfogalmazott historicista reformáció-konceptióját tette magáévá. A történettudomány ugyan ezt már jó ideje meghaladta – a globális történelem korában nem is lehet másként –, gondolkodásunkban és a protestáns identitáskonstrukcióban azonban makacsul tartja magát és azt a sztereotípiát erősíti, amely összeméri és a történeti haladás elve szerint értékeli a különböző korszakok és közösségek eredményeit. Ha máshonnan nem, a már egyetemi olvasmánylistákon szereplő, a fiatal Lutherről szemléletfordító biográfiát író Erik H. Erikson 1991 óta magyarul is olvasható munkájából elvonható, milyen irányok-

ban lehet továbbgondolni Ranke téziseit. Ennek viszont a kiállításon még a Luther és Kálvin életét bemutató szövegekben is kevés a nyoma. Fontos szemléleti elmozdulást jelez viszont, hogy Engels reformáció és forradalom összefüggéséről vallott nézeteit nem kellett Dózsa Györgyön demonstrálni a kiállítás során. He-

lyette késő gótikus szárnyasoltárokkal találkozhatott a kiállításra belépő, s ehhez az elegáns gesztushoz csak gratulálni tudunk. Sokakat így is meglepett a kiállításnak ez a felütése, a „katolikusnak” érzékelt késő középkori európai keresztény vallásosságnak érzékenyítő bemutatása az első teremben, noha már legalább egy emberöltő óta a magyar egyháztörténetírásban is konszenzussá vált annak elfogadása, hogy a 15–16. század fordulója nem hanyatló, hanem ellenkezőleg, virágzó vallási élet időszak volt. A hitújítás, majd a konfesszionalizáció természetesnek is tekinthetően „különítette ki” a protestáns egyházakat a kora újkori nyugati egyházból (mellesleg hozzájárulva a „katoli-

cizmus” létrejöttéhez, de a katolikus megújuláshoz is), és képzett saját, markáns, keresztyén identitást Európa egyházainak életében, hagyománytörésként és „új-jaalapításként” a diszkontinuitást hangsúlyozva. Ezért a kontinuitás, a szerves fejlődés megláttatása óriási eredmény.

Hasonló utat járhatunk be ha a *sacrum* után a *saeculum* felé fordulunk. Az általános európai helyzetről fokozatosan a történeti Magyarországra szűkül az optika. A lineáris történetmeselés elvének megfelelően évszázadok magyar történelmén keresztül kísérhetjük végig a 16. században kialakuló protestáns egyházak történetét. De nem szűken értett egyháztörténetről van szó, a protestáns társadalom- és politikafelfogás miatt ez – szemben a katolikus egyház történetével – nem is volna lehetséges. A protestáns jelenlét így hozzáadott értéként rendelődik hozzá a magyar történelem eseménytörténetéhez, miközben természetesen az egyházszervezetek kialakulását és a protestantizmus hazai elterjedését is végigkísérhetjük. A ráismerés bizonyosságával láthatjuk dokumentálva a protestantizmus jelenlétét a mohácsi vész utáni, széthulló régi Magyarországon, és a nemesi nemzet eszméjének megfelelően követhetjük végig protestáns fejedelmek és főurak tetteit a három részre szakadt országban. De társadalomtörténeti és mentalitástörténeti belátásokat is hasznosítva nyomon követhetjük a királyi és mezővárosok történetét, az iskola- és művelődésügy fejlődését, a hétköznapi élet átalakulását és a modern ember protestantizmusnak oly sokat köszönhető életterének és világvilágának megszületését is. Ha azonban a történeti Magyarországot a Kárpát-medencében élő emberek közös történelmének tereként fogjuk fel, éppen egy re-

formációtörténeti kiállításnak a bemutatottnál nagyobb hangsúlyt kellett volna helyeznie a különböző etnikumok szerepének megjelenítésére. Nem részletezem, hiszen tudható, hogy a nemesi nemzet eszméjén alapuló modern magyar nemzet-tudat ugyanolyan 19. századi historicista konstrukció, mint Ranke reformációfelfogása. Magyarország történeti valósága pedig más.

De továbbmenve, az egyháztörténet-írás társadalomtörténeti fordulata után egy reformációtörténeti kiállításnak nem csupán a nemzeti kisebbségek jelenlétét kellene hangsúlyosabban érvényre juttatnia, mivel ennek már kvázi természetesnek kellene lennie. Meg kellene tudnia szólaltatnia azonban az egyházi értelmiség és a politikaképes világi hatalmasságokon túl a társadalmat, régies kifejezéssel élve a „népet”. Talán mégiscsak kellett volna Dózsa György, ezúttal gyűjtőfogalomként használva nevét... Mert így a protestáns társadalmi, szociális koncepció olyannyira nem jelent meg a kiállításon, hogy ez már egészen egyszerűen válságossá tette a 19–20. század termében megjelenő önreprezentációt. A szociális missziók, egyesületek, a társadalmi szerepvállalás ezer próbálkozása és eredménye nem tudott megjelenni az egyéni szerepvállalást kiemelő és nyilvánvalóan méltányolandó, de végeredményben a protestantizmus történetét egyéni történetekké szétaprózó modern kori részben. Múzeummetodológiai szempontból is ez a terem és korszak volt a kiállítás leggyengébb láncszeme, bár leginkább itt próbálkoztak az alkotók naprakész muzeológiai megoldásokkal is, mintegy „fűszerként”.

A modern muzeológia azonban nem egy-egy ötlet alkalmazását jelenti, amely bevethető, mint frontális oktatásunkban

In memoriam Halustyik Anna

1953–2017

Halustyik Anna itt olvasható előadásáról megfedkedtünk, amikor a pénz tematikájú lapszámot készítettük. Pedig már frissen elkészülte után Donáth László kezébe került ez a nem szabályos, sokkal inkább pedagógiai célzatú, mint tudományos írás, előadásvázlat, de csak akkor idéződtt eszébe, amikor megérkezett a gyászír arról az asszonyról, akivel évekig együtt ült-dolgozott a Fesztiválenekar kuratóriumában. Arra, hogy a kuratóriumi elnökséget távolléte idejére épp őrá ruházta át a külföldre távozó Marschall Miklós, nemcsak szakmai felkészültsége predestinálta Halustyik Annát, hanem az a tisztesség és alázat is, amellyel minden feladat felé fordult. A legnehezebb időben volt a kuratórium elnöke, Fischer Iván és Kocsis Zoltán végül is szakításhoz vezető konfliktusa idején.

Tanult Budapesten és az Egyesült Államokban, dolgozott ügyvédként és jogtanácsosként, bankban és kutatóintézetben, elsősorban pénzügyi, bank- és tőzsdéjoggal foglalkozott. 1986 óta oktatott általános üzleti jogú tárgyakat és pénzügyi jogot a legkülönfélébb egyetemeken a Nemzeti Üzleti Főiskolától a Sapientiaig, tanszékvezetője volt a Corvinus és a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. A rendszerváltás körüli időkből több gazdasági-pénzügyi jogszabály előkészítésében is részt vett: az *1988. évi VI. törvény a gazdasági társaságokról*, illetve az *1990. évi VI. törvény egyes értékpapírok nyilvános forgalomba hozataláról és forgalmazásáról, valamint az értékpapírtőzsdéről* fontos szerepet töltött be a piacgazdaságba való átmenetben.

A rá emlékező írások mind arról tanúskodnak, hogy barátainak, szeretteinek nem könnyű a lét Halustyik Anna hiányával.

Halustyik Anna

Pénzügyi szolgáltatások és Shakespeare*

Az ötlet

Az oktatásban, előadásokban többször felmerült az elmúlt huszonöt év alatt, hogy a bankolás bizonyos formái – kiemelt helyen kezelve a finanszírozást, a kölcsönt – irodalmi megjelenésükben könnyebben emészthetők, mintha törvényszövegek nagyon is kétséges értelmezésével bajlódnánk.

Ehhez járul még, hogy a már huszonéve tartó mai piacgazdaságba való átmenet megértése még a piaci szereplők számára sem egyszerű és egyértelmű – nemhogy a közvetlen szerepekben meg nem jelenők számára.

Az ötletből eredően az oktatások standard szereplője a velencei kalmár példázata, sőt meglepő módon a szállóigévé vált hamleti mondás is – „ó, kárhozat” –, csak éppen nem a kimozdult időre, hanem a mai bankrendszerbeli állapotok jellemzésére.

* Az előadás a Pénzügyi Jogot Oktatók II. Országos Konferenciájára készült, amelyet Miskolcon 2009. június 22-én rendeztek.

A drámák olvasása közben számomra szinte önmagától adódott az alábbi szerkezet, amelynek bemutatásával a pénzügyi szolgáltatásokhoz kötődő gazdasági és társadalmi jelenségek – legyenek bár egy egészen más kor torzult viszonyai között megjelenők is – értelmezhetőek és érzékletessé tehetőek.

Én sokat tanultam belőlük.

I. A „jó”-nak és a „rossz”-nak mint pénzügyi szolgáltatásoknak a megjelenése: a *Hamlet* és a *Lear király*

Mit látunk a rövid ábrázolásban – általában monológban –, amely a drámákban a pénzügyi szolgáltatások, leginkább a kölcsönnyújtás felé tereli a figyelmünket? A jót és a rosszat – egyszerűsítve, akár kiforgatva is –, amint meghatározó üzenetet közvetítenek. Elkülönül a cél megjelenítése: tisztességes, tisztos életvitel vagy sarkából kifordult világ és viselkedés. Eltérőek a nyelvi eszközök is: leegyszerűsített, tiszta, egyértelmű beszéd vagy kétértelmű, visszás kifakadás.

A tiszta beszéd: *Hamlet* – Polonius monológja

A „jó” – Polonius intelme és útravalója fiához Arany János fordításában:

[...] áldásom veled;
*S elmédbe vésd jól e néhány szabályt.
 A gondolatnak nyelve sose keljen
 Nálad, se tette ferde gondolat.
 Légy nyájas ámbár, de ne kőznapi;
 Kémlelve rostáld meg barátidat,
 Aztán szorítsd lelkedhez ércpocscsal;
 De minden első jöttment cibora
 Üdvözlétén ne koptasd tenyered.
 Kerüld a patvart; de, ha benne vagy,
 Végezd, hogy ellened másszor kerüljön,
 Fűled mindenki bírja, szód kevés;
 Ítéletet hallj bárkitől, ne mondj.*

*Öltözz, miképp erszényedtől telik,
 Drágán, ne torzul; gazdagon, ne cifrán,
 Mert a ruha jellemzi emberét,
 S a franciáké közt a jobb rangbeli
 Legvალასზეკოսაბბ főmester ebben.*
**Kölcsönt ne végy, ne adj; mert a hitel
 elveszti önmagát, el a barátot;
 Viszont, adósság a gazdálkodás
 hegyét tompítja.** *Mindenek fölött
 Légy hű magadhoz; így, mint napra éj,
 Következik, hogy ál mászhoz se léssz.
 Isten veled: áldásom benned ezt
 Értelej meg majd.*

Ez tiszta beszéd. A kölcsönről mondotak egyértelműen a „jó” morál útjának köveit rakják le. Hiszen nemcsak gazdaságilag kérdőjelezhető meg („a hitel elveszti önmagát”), hanem a morál oldaláról („el a barátot”) is, sőt ez az állítás még hangsúlyosabb az előbbinél.

A visszásságok monológja: *Lear király* – Bolond

A „rossz” – a Bolond mondókái és jövendölése. A Bolond, át- és átváltoztatva, az igazat, a valót és az igaztalant kikiáltva, bohócsipkában fordítja ki a jót és a rosszat, és Vörösmarty Mihály fordításában azt így tudatja velünk (I. felvonás):

*Az igazság kutya, melynek ólban a helye [...]
 Fickó! Én egy mondásra tanítlak.
 (Lear: Tedd.)
 Figyelj, hát, komám: –
 Gazdagabb légy a látszatnál.
 Szólj kevesbet, mint mondhatnál.
kölcsön többet végy, mint adtál.
 Ha örökké gyalogolnál,
 Nem volnál jobb a lovadnál.
 Hígy kevesbet, mint tanultál.
 Kockán többet húzz, mint raknál.
 Hagyd rimádat s a tivornyát,
 Őrizd honn a kapufélfát:
 S többet nyersz e gazdaságon,
 Mint Bertók a csikvásáron.*

Későbbi (III. felvonásbeli) jövendölése – ahogy mondja: Merlin korát megelőzve, Anglia jobb napjait előre vetítve – a pénzügyi szolgáltatásokat már alig-alig említi:

***Ha bíró minden ügyben jól ítél,
S lovag, nemes adósság nélkül él***

Az egész drámában a jó és rossz kifordítása – nagyon átvittén – Cordelia I. felvonásbeli jelenete is, 'tartozásának lerovása', ahol szeretettel, tisztelettel megköszöni apjának, hogy felnevelte:

Jó uram!

Nemzőm vagy, fölneveltél és szeretted.

a tartozást én úgy rovom le, mint

Illik s méltó: szeretlek, engedelmes

Vagyok, tisztellek mindenek fölött.

II. A szélsőségek vihára: Athéni Timon

Jó polgár vagy rossz/romlott állam? – ez az *Athéni Timon* kérdése (Szabó Lőrinc fordításában).

Miből indul a dráma?

Jogszerű ügyletből fakadó követelés behajtása – etikai kifogásokkal a jogszerű magatartás ellen –, ez az állam és a személyek etikai romlottságának példázata.

A polgárok jogszerű ügyletei megjelennek az állam ügyleteiként is, az utóbbiak etikai kifogás alá esnek.

A dráma végkicsengése: ha a polgárok is romlottak, hogyan maradjon etikus az állam? Timon a példa?

Nem az egyedi szereplő tékozlása, hanem általában a piaci és az állami pénzügyletek kezelése a kérdés: ugyanaz a pénzügyi szolgáltatás – a kölcsön – más jogi és etikai megítélés alá esik-e, ha a szereplő piaci magánszemély, vagy ha éppen az állam?

A polgár a magáét szórja szét, tékozolja, az ügylet jogszerű, az etikai megfontolások különböző végkicsengésűek: a nagylelkű baráti segítség pénzügyi ügyletbe foglalásától az ésszerűtlen piaci viselkedésig. Az állam megvádolt ügyletei lehetnek jogszerűek, de éppen jogellenesek is; az ügyletek társadalmi megítélése egyértelműen negatív: a hadvezér etikai vádjai akár bűnváddá is válhatnak.

Timon meghal – ez is egyfajta etikai kicsengésű válasz –, az állam megtisztulni látszik a szélsőségek viharában.

Az. I. felvonásban Timon korábbi klaszszikus kezességvállalását követi az adós és barát Ventidius fogadkozása.

Ventidius:

*Köszönettel s bódolattal tetézve
duplán megadom talentumaid,
Melyek kiszabadítottak.*

Timon:

*Dehogy,
Dehogy barátom: nem ismered akkor
A szívem: én örökre szoktam adni;
Nem igazán ad, aki visszavesz*

A bajban (III. felvonás) már mindenki, a Szenátor is sürgeti lejárati követelését Timonnál. Így küldi szolgáját behajtani:

Szenátor:

*Mondd, hogy szorítanak, s hogy nekem is kell
A magamé, s lejárati minden batárnap,
S késése miatt megingott sajtát
Hitelem is [...]*

Már az idegenek is észlelik a város etikai romlottságát polgárai beszédéből:

Servilius (Timon kulcsára):

„Most rászorul a kevesebbre is.
Ne fakadna nemes okból a szükség,
Félig se sürgetnélek ennyire.

Lucius (atbéli úr): [...]

Jól mondtad: Timon pusztul. Akit így
Megtágnak, az már düledezik.

Első idegen:

Figyelted ezt, Hostilius?

Második idegen:

De még hogy!

Első idegen:

Ez a világ szelleme, talpnyalók
Örök játéka. Ki tudja, barát-e,
Aki egy tálból mártogat velünk?
Ezt az urat, ha jól tudom, Timon
Atyai pénze mentette meg a
Bukástól, ő tartotta birtokát,
Fizette szolgálát, nem ihat, úgy, hogy
Timon ezüstművét ne érintse ajka;
S mégis sajnálja – **ó mily szörny az ember,**
Ha a hálátlanság ölt benne testet! –
Azt is, mi csak annyi a vagyonához,
Mint amennyit koldusnak dob a részvét.

Második idegen:

Ami engem

Illet, Timontól én semmit se kaptam,
Jóitteiben nem részesített, hogy
Barátnak elfjegyezzen; mégis azt
Mondom, (tisztelőből igaz, nemes
Lelke, jósága s élete iránt),
Hogyha a szükség énhozzám vezetné,
Pénzzé tennem minden jószágomat
És a nagyobbik felét neki adnám,
Ugy szeretem szívét. De, sajnós, azt kell
Látnom, hogy nincs irgalom senkiben:
úr lett az érdek minden jellemén.

Az államtanács fejére a hadvezér (Alcibiades) olvassa etikai vádjait:

Alcibiades:

Száműztök? engem?
Száműztek romló agyatokat

S a tanács szégyenét, az uzsorát!

[...]

Ó, én, százaszoros örült, visszavertem
Az ellenséget, míg ők uzsorán
Hiszlették a pénzüket.

A végén, az V. felvonásban az államtanács és a hadvezér is Timon és a város közös ellenségei ellen fordul és lép fel, de a pénzügyi szolgáltatások már egyáltalán nem kerülnek elő a példák és példabeszédek sorában.

III. Ugyanaz a viselkedés/ügylet több síkon

Polgár vagy polgár – és az állam? – kérdezi *A velencei kalmár* (Vas István fordításában).

A cselekmény adja magát: az egyes viselkedési formák nem egyértelműek; nem kategorizálhatók a *jó* vagy a *rossz* jelzővel. Az egyedi viselkedés magában is több síkon értelmezhető: a pénzügyi szolgáltatások nyújtására koncentrálván látunk piacszerű és attól távol álló magatartást ugyanarra a finanszírozási ügyletre. Végig a jog és az etika kategóriái birkóznak, pedig a jogkövető és jogszerűtlen magatartás egyértelműen elhatárolt, és egyik szereplő sem vitatja. Sőt, a háttérben az ideálisnak tartott piacszabályozó állam jelenik meg, amelynek jogszerűségét, de még etikáját sem kérdőjelezi meg egyetlen szereplő sem.

Az első nagy kérdés és egyben az ügylet kezdete a kölcsön megadása és ezzel a piac befolyásolásának megítélése: etika vagy jog, barátság vagy üzlet oldaláról. Hitelezés kamat nélkül – a klasszikus kölcsönügylet jogilag fontos része a kamat kikötése. De fogalmilag nem elválaszthatatlan része; ez minden társadalomban a piac szabályai mellett utat enged az etikai megfontolásoknak. Az adott piac gyakorlatát mindenképp befolyásolja a finanszírozási ügyletek szabályozása: önszabályozása és az állam által megadott keretek.

Shylock (magában):

Gyűlölöm őt. [...]

Még jobban, mert aljas együgyűségből

Ingyen helyez ki

Kölcsönpénzt, s ezátal

Velencében a kamatláb leszáll.

[...] s ahol

A kereskedők gyűlnek össze, szűd

*És **uzsorának mondja hasznomat.** [...]*

Antonio:

*[...] **Nem szoktam sem adni, se venni***

Kamatra pénzt, de most, hogy teljesítem

Barátom sürgős kérését, szokásom

Ellen cselekszem.

Majd később ismét Shylock Jákobról szóló példája végén Antoniohoz:

Megáldatott és így tett szert haszonra,

Mert ha nem lopják, áldás a haszon.

Antonio:

[...] Isten keze hozta meg neki.

*S ez **igazolja tán az uzorát?***

Kétszeres visszafizetés ígérete – a klasszikus kölcsönügylet jogilag is védhetetlen kikötése egyértelműen az emberi-etikai oldalt helyezi előtérbe (már az *Athéni Timon*-nál is láthattuk a barát monológjában); bár a baráti fogadkozás komolysága mindkét darabban vitatható, hiszen az adott piaci helyzetben hangzik el.

A második fontos ügyleti lépés a hitelképesség vizsgálata: csak üzlet? Vagy: barátság versus üzlet?

Csak üzlet, Shylock oldaláról nézve, aki egyrészt az adós (más hitelezője) körülményeit veszi számba; másrészt a számára esetleg rendelkezésre álló és így mástól hitelezésre fordítható forrásokat. Mindkét oldal figyelembevételével kockázatait csökkenti.

Először Shylock és Bassanio az I. felvonás 3. színében:

Shylock:

„Háromezer dukát három bónapra és Antonio vállal kezesiséget.

Bassanio:

Mit felelsz erre?

Shylock:

Antonio jó ember. [...]

*„amikor azt mondom róla: **«jó ember»**, ezt úgy értem, hogy **jó arra az összegre.** De a vagyonát kockára tette: egyik gályáját Tripolisba küldte, a másikat Indiába. Azt ballom továbbá a Rialtón, hogy egy harmadikat Mexikóban, egy negyediket pedig Angliában **koc-***

káztatott, és egyéb árúit is külföldre küldte. De a hajók csak deszkák, a matrózok is csak emberek: vannak szárazföldi patkányok és vízi patkányok – úgy értem, kalózsok – aztán ott vannak a vízek, a szelek, a sziklák **veszélyei**. Az ember azonban mégiscsak jó. Háromezer dukát – azt hiszem, elfogadhatom a kezesességét.

Bassanio:

Légy biztos benne, hogy elfogadhatod.

Shylock:

Meg is bizonyosodom felőle.

Majd másodszor Shylock magában elemzi a kockázatait, és tervez:

Shylock:

„Készpénzemet latolgotam, uram,
S emlékezetből épp kiszámítottam,
Hogy e percben nem tudom az egész
Háromezer dukátot kifizetni.
De mit tesz az? Tubál, egy **gazdagabb**
Héber, **majd kisegít.**”

Antonio és Bassanio vonatkozásában Antonio egyrészt saját hitelképességét vizsgálhatja a piacon és a piaccal; másrészt (az előző kérdéskörből már ismert) ügyleti torzulást, a kétszeres visszafizetés ígérletét utasítja el az I. felvonás 1. színében:

Bassanio:

„Nem is panaszlom, hogy az aranyélet
Most véget ér, de legfőbb gondom az,
Hogyan másszam ki adósságaimból,
Melyekbe tékozlásom belerántott.
Antonio, **legtöbbel teneked**
tartozom pénzben s szeretetben is.
Tudom, szeretsz s elmondhatom neked,
Mit terveztem és hogyan akarok
Megszabadulni tartozásaimtól.

Antonio:

[...] S ha szándékos, akárcsak jómagad,
A tisztesség szemét kibirja még,
Vedd biztosra, hogy **erszényem és**
személyem

Korlátlanul szolgálatodra áll.

Bassanio:

[...] Sokat adtál kölcsön, s mint vad kölyök,
Elvesztettem mindet, de [...]
nem kétkezem, hogy
Mindkettőt meglelem vagy legalább
A másodikat meghozom neked,
S az elsőért lesznek hálás adósod.

Antonio:

Ismersz jól és csak idődet pazarlod,
Ha szertartást üzől szeretetemnek.
S nagyobb sértés, ha kétségbe vonod,
Hogy elmegyek a legnégső barátig,
Mint ha egész vagyonom elveszíted. [...]
Tudod, hogy mindenem a tengeren van
És nincs pénzem, sem árum, amiből
Készpénzt szerezzek. **menj hát és kutasd ki,**
Velencében mit ér a hitelem,
Melyet végsőkig kimerítenék [...].
Nem kételkedem,
Hogy Velencében van még hitelem.

Harmadszorra előkerül a közhiteles finanszírozási szerződés fontossága az állam jogában: a jegyző szerepe, amely egyértelművé teszi, hogy a jegyző (mint az állam képviselője) előtt kötött ügylet érvényes; végrehajtható. Még mindig az I. felvonás 3. színében Shylock és Antonio (később, a barát, Bassanio, aki megretten a kezesgyávlla-

lás feltételétől, és le akarja beszélni róla Antoniót):

Shylock:

*Signor Antonio, te a Rialton
Nem egyszer szídtál engem, amiért
A pénzem után kamatot szedek. [...]
Hitetlennek és vérebnak nevezteél
És leköpted zsidó kaftánomat
Azért, mert hasznát vettem vagyonomnak.
Most kiderült, hogy szükségem van énrám. [...]*

Antonio:

[...]
**Ha kölcsön adod ezt a pénzt, ne úgy add,
mint barátnak, hiszen barátja meddő
Ércéből nem hűz hasznát jóbarát.
Kölcsönözd inkább, mint ellenfelednek,
Aki ha megszorul, derűsebb arccal
Szíjpolozod.**

Shylock:

[...] **Megadni, ami kell neked, anélkül,
Hogy kamatot szednék— s te meg se hallgatsz**
[...]

**Gyerünk egy jegyzőhöz és írj alá
Kezességet s tréjából írd be azt is,
Hogy ha nem fizetnél ekkor meg ekkor,
Itt meg itt, ennyit meg ennyit, ahogy
Megegyeztünk, bánatpénz az legyen,
Hogy kívághatok egy fontot belőled,
Szép búsodból, testednek ama részén,
Ahol nekem majd épp kedvem telik.**

Antonio:

Szavamra! E kötetét aláírom [...]

Shylock:

[...] *A jegyzőnél találkozunk hamar.
Rendeld meg ezt a játékos kötetet.
Megyek s felhajtom a dukátokat.*

Az egyén, a polgár oldalán: halál (számki-
vetés), piacról száműzés, mind-mind súlyos
jogi és morális következmények, amelyek
minden érintett egyéni szerepére vonatkoz-
hatnak a drámai szituációk alapján (jobban
vagy kevésbé kidolgozva a problémát): a hi-
telezőre és az adósra, a velencei polgárra és a
Velencében élő-kereskedő-bankoló idegenre.

Shylock a III.felvonás 3. színében:

„A zálogom kell, szót se ellene [...]
A dőzse adja meg a jussomat. [...]

Antonio:

[...] *Az életemre tör s tudom, miért:
Azért mert gyakran megszábadítottam
Bírságától panaszkodó adóst.*

Az állam oldaláról tekintve a szerződést,
a drámában egyértelműen kizárt, hogy meg-
kérdőjeleződhessen a jogrend, vagy meg-
inoghasson az a szabályrendszer, amely az
állam külső kapcsolataira hat.

Salerio, velencei hírnök számol be a barát-
nak Bassianonak a III.felvonás 2. színében:

*Egyébként úgy látszik, ha most a pénzt már
Ki is tudná fizetni, a zsidónak,
Az nem venné el. [...]
Egész nap a dőzset nyaggatja és az
Állam szabadságát kétségbe vonja,
Ha igazságát meg nem kapja.*

Antonio és barátja, Salarino a III. fel-
vonás 3. színében:

Salarino:

*Biztos, hogy a dőzse
Nem tűri majd, hogy zálogát beváltsa.*

Antonio:

*Nem gátolhatja a törvény folyását.
Ha megsériül a teljes jog, melyet*

*Az idegen itt Velencében élvez,
Még sértheti államunk igaz hírét,
Hiszen a város haszna, üzlete,
Minden néptől függ.*

Shylock ismétli és követeli az állam törvényeinek érvényesítését (IV. felvonás, 1. szín):

*A font búst, amelyet belőle kérek,
Drágán vettem meg: enyém, akarom.
Ha nem adjátok, fuj törvényetekre!
Akkor nem ér velence joga semmit.
[...] Én jogomra várok itt.*

Jogszerűség vagy kegyelem? A drámában sem az eredeti kölcsönügylet szereplői között zajlik az igazi konfliktus, mert azt a velencei állam jogrendje szerinti szerződésértelmezés jogilag megoldja – nem egyértelműen feloldja, sem jogilag, sem erkölcsileg –, hanem a kérdések egy újabb síkra terelése jelenti azt: az isteni kegyelem mibenlétének felvetése; a szerződés teljesítésének, nemteljesítésének, a zálog végrehajtásának különböző lehetséges ma-

gatartásformái közötti lavírozás-értelmezés az ítélet előtt.

A IV. felvonás 1. színében a döntőbíró Portia és a szerződés alanyai: Antonio és Shylock:

Portia:

Különös az a pör, melyet te folytatsz,
*De olyan, hogy a velencei törvény
Nem büntetési eljárásodat. [...]
[...] Záloglevélét elismered?*

Antonio:

Igen.

Portia:

Úgy hát adj kegyelmet, zsidó.

Shylock:

Mondd meg nekem, mi kényszeríthet erre?

Portia:

A kegyelem lényege nem a kényszer,
*Úgy fakad, mint csöndes eső a mennyből
A lenti földre, s kétszerezsen áldott:
Mégáldja azt, aki adja, s azt, aki kapja.
A nagyokban is ez a legnagyobb.
Koronánál szebb díszre a királynak,
Mert jogara a földi erő jele,
A félelem és felség tartozéka,
De kegyelme erősebb a jogarnál,
A királyok szívében tartja trónját
S az Istennek magának tartozéka,
S a hatalom akkor legistenibb,
ha fékje kegyelem. Te is, zsidó,
Bár igazságot kérsz, fontold meg azt,
Hogy igazságtól egyikünk se vár
megváltást: mi bocsántért könyörgünk,
S imánk együttáll megbocsátani
Int minket is. Csak azért mondom ezt,
Hogy enyhítsd igazságodat, különben
E szigorú velencei bíróság
Kénytelen e kalmár ellen ítélni.*

Shylock:

**Fejemre száll! a törvényt akarom,
bírságomat s a zálogom jogát.**

A pénzügyi szolgáltatási szerződés – a jegyző által hitelesített és közvetlenül vég-

rehajtható kölcsönszerződés és biztosítéka – szövegezése és egyértelműsége olyan (drámai) tény, amely mindenkinek sok tanulsággal szolgálhat: a pontosan fogalmazott szerződés (a színpadon bravúros) értelmezése terén.

Álljon hát itt a shakespeare-i példa:

Portia:

Egy font e kalmár húsból tiéd:

A bíróság s a törvény megítéli. [...]

E húst melléből kell majd kivágnod:

Megengedi a bíróság s a törvény. [...]

Várj még egy kicsit, csak egyre kell ügyelned.

E kötvény egy csöpp vért sem ad neked.

«Egy font húst» – éppen ezek a szavak.

Vedd zálogodat, egy font hússodat,

De ha, míg vágod, csak egy csöpp keresztény

Vért ontasz, minden birtokod, javad,

Elkoboztatik velencei törvény

szerint s Velence államára száll. [...]

Készülj tehát kivágni azt a húst.

Ne onts vért s ne vágj többet, kevesebbet,

Mint épp egy fontot: ha többet veszel,

Vagy kevesebbet, ha annyival is,

Amennyi a súlyt csak egy unciónak

Huszadával könnyíti, nehezíti,

Sőt ha a mérleg nyelve meginog

Csupán egy hajszálvastagságyira –

Meghalsz, s minden javadat elkobozzák.

A tőkét sem kaphatja meg és viheti el a hitelező – Portia, a bíró szavaival: „A tárgyaláson nem fogadta el: Csak igazság jár néki s záloga.”

A szerződés körüli jogértelmezések lezárása után egy újabb csavar – az isteni kegyelem után a jogi síkra visszaterelt – jogi értelemben vett kegyelmi (Velence állami törvényeiben lefektetett) szabályok alkalmazása következik. Ez egyben az állami törvénykezésről is szól, különösen egy kiemelt társadalmi kérdésről: a nem-városi polgárok, az *idegenek* jogairól/kötelességeiről a városon/államon belül:

Portia a IV. felvonás 1. színében:

A törvénynek még dolga van veled.

Velence írott törvénye szerint, HA

Rábizonyul egy idegenre az,

Hogy közvetett vagy közvetlen úton

bármelyik polgár életére tör –

Az, kit próbálkozása fenyeget,

Megkapja minden javának felét,

Másik fele a közkincstárra száll,

S a bűnös élete csupán a Dózse

Kegyelmétől függ, bárhogy is szavaznak.

P. S. És mi van a szonettekkel?

A 134. szonett (Szabó Lőrinc fordításában) szerelmes szonett – de kölcsönszerződési fogalmakkal lett körülírva. Bizarr nyelvvezet – vajon honnan az ötlet? A zálog, a kötvény és a haszonra kölcsönző uzsorás fogalmai ismerősek a drámákból; de a szerelemből?

Most hát bevallottam, hogy ő tied,

És én önkényed záloga vagyok;

Én veszhetek, de másík éneket

Vígaszomra, ugye, visszaadod?

Nem, nem adod: s ő nem vágják reá,

Te, mohó, és ő, jóssággal teli:

Csak kezesként s értem írta alá

A kötvényt, mely ily erősen köti.

Szépséged biztos rabját akarod,

Uzsorás vagy, ki csak haszonra ád [...].

Mécs Anna

A hiány a mákszemekben van

A Váci utcát elöntötte a fény. Pannihoz sietek a Galamb utcai lakásba, vagyis Panni emlékéhez, ő ezen a karácsonyon már nincs velünk. December van, mégis olyan meleg és világos. Ezt a szikrázó időt nehéz nem Panni mosolyának tulajdonítanom, holott irtózom a negédes szellemidézéstől. Más esetben a globális felmelegedés vészjósló jelének venném, ma mégis átadom magam az egyértelmű, magától értetődő, viszonzást nem váró fénynek.

Márta csendesen, kedvesen fogad, nyújtja a kinyomtatott bejglireceptet, végül is az Ínyesmester szakácskönyvében is benne van, de azért leírta, mert ez már picit más. Ez az, amit az elmúlt évtizedek alatt Panni és Márta tökéletesített. Visszakerül a családba – mosolygunk visszafogottan. Hiszen az Ínyesmester a dédapám volt, Panni pedig nagybátyám egykori feleségéként tanulta meg a receptet Mártával, ősrégi barátnőjével.

Mikor is süttöttek először bejglit? – kérdezem Mártát. Múltkor megpróbálták Pannival kiszámolni, de elakadtak, mondja, de legalább harminc éve, szinte minden karácsonykor. Először pár rúd bejglivel kezdtek, aztán szépen lassan igazi karácsonyváró szeánszá nőtte ki magát a sütés 30-40 rúd diós és mákos bejglivel. Közben a robotgép dolgozik a kezemben, pár éve, Panni térdműtétjét követően egyszer már kuktáskodtam Márta mellett, de akkor, habár Panni nem volt a konyhában, ott volt a lakásban velünk, és tudtuk, lábra áll. Márta választja szét a tojásokat, az egyiknek beleborul a sárgája az összegyűjtött tojásfehérjés bögrébe. Kicsit bosszankodunk.

Csak lassan kezdünk el Panniról beszélni, amikor a térszatógolyók már pihennek. Sza-

vainkkal, sóhajtásainkkal körberajzoljuk őt. Vagy inkább a hiányát. Ott állunk a Galamb utcai lakásban, ahol anyukámék felnőttek, és ahol később Panni élt, és ahol ő most már nincs ott. Mindig a karácsonyi készülődés fénypontja volt a Galamb utca meglátogatása. Összegyűltünk Panni életéből mindenhol – a gimnáziumból, a családból, a bankból, az egyetemről – mi, a bejglielők, de igazából nem csak a bejgli miatt jöttünk. Hanem mert volt valami meghittség ezeken a karácsonyi előestéken. Valamiféle szeretet volt jelen. Félve írom le ezt a szót, mert kifakult már, de igaz értelmében Panni lényegét jól visszaadja. Ő volt a viszonzást nem váró adni és segíteni akarás. Nem az önfeláldozó, jótékonykodástól boldogságot váró módon. Hanem olyan magától értetődően. Panni néni, Panni fáradhatatlan anyukája mindig előkészített nekünk disznótorost és diópálinkát. Ezeken az estéken koccintottunk, sztoriztunk, együtt voltunk, sokat röhögünk, felvettük a fonalat az előző december óta. A dohányosok igyekeztek nem lerúgni a tepsiket az erkélyről.

Nem tudtuk, idén legyen-e. Süssünk-e bejglit. Szabad-e bejglit sütni Panninál, Panni nélkül. Elbírjuk-e ezt. Szabad-e nem sütni. Elbírjuk-e szenteste előtt a bejglinemsütést. Végül jöttünk, mert jobbnak tűnt együtt elbírnunk a hiányt és átörökíteni a bejglisütést, mint hirtelen, lezárás nélkül beszüntetni ezt a hagyományt.

A töltelékhez Mártáék már előző nap daraboltak, reszelték, aprítottak. A mákból szirupot akarunk főzni, amikor Márta észreveszi, hogy véletlenül nem daráltat vett. Mit tegyünk? – nézünk egymásra. Felforgatjuk a konyhát, ahol picit mindketten idegenek vagyunk. De nincs daráló, csak egy kicsi turmixot találunk. Megfőzzük a mákot, remélve, hogy főtt állapotban leturmixolva olyan lesz, mintha megdaráltuk volna. Már ekkor érezzük, hogy ötletünk elrugaskodott. Betömködjük a mákos pempőt a turmixgépbe, beindítjuk, pár percet adunk neki. Mintha valami történe, forgatja a nagy mákszemeket. Leállítjuk, megkeverjük, újra turmixoljuk. Pár perc múlva megkóstoljuk, persze ugyanolyan, mint turmixolás előtt. A daráláshoz valami komolyabb eszköz kellett volna. Márta picit elkeseredik. A mák Panni reszortja volt, mondja szomorúan. Leugrom a boltba, és veszek darált mákot – ajánlom fel gyorsan, mentve a helyzetet. Amúgy is most állunk a készülődés közepén, talán a táv felénél a legnehezebb, amikor a part mindkét oldala messze van, már és még. Köszönöm, és erről majd ne szóljunk senkinek – mondja szomorú mosollyal. A Ferencciek tere is világos, fényes az egész Duna. A mák Panni reszortja volt, visszhangzik a fülemben. A hiány a mákszemekben van, a mindennapi apró figyelmességekben. Ha egy fontos ember elmegy, egészében nem lehet felfogni a hiányát. Az ember tartja magát, az élet megy tovább, közhelyek és teendők fűjják tovább a vitorlát, aztán egy mákszem... Szerencsére az első boltban találok darált mákot, boldogan viszem Mártának. A turmixból és a lábasból kikaparjuk az egész szemű mákból főzött pempőt, egy nejlonzacskóba öntjük. Olyan, mint a föld.

Nyújtunk, töltünk, kenünk, sütünk. Közben érkeznek a többiek. A lakásban bejgliszag terjeng, oldalas és disznótoros várja idén is a bejglisőket. Érkeznek sorra a barátok. Körbeülünk, beszélgetünk Panniról – hogy mi-

lyen kedves és milyen szigorú tudott lenni, hogy milyen pontosságot követelt, de közben végtelenül segítőkész volt. Sose az motiválta, hogy ő előrébb jusson, hanem hogy másokat segítsen a kiteljesedésben.

A bejgli közben sülnék, és olyan bejgliformájuk van – hihetetlen számomra, hogy ez akkor most rám száll. Hogy hirtelen fel kell ehhez nőni, és elfogadni, hogy feladatom van: továbbvinni a bejglisütést. Hiszen Panni így él bennünk. Nem született gyermeke. De rengeteg tanítványa, barátja van, igazi hatalmas családja – akiknek annyi mindent továbbörökített. Ahogy nekem a bejglisütést Márta segítségével, úgy másoknak a pénzügyjog rejtelmét vagy éppen a tanszékvezetés mibenlétét, de ezek a tárgyi ismeretek eltörpülnek amellet, amiről csak érezzük, hogy kaptuk tőle. Például, hogy hogyan viselkedjen egy intelligens, önálló nő úgy, hogy közben finom és határozott is legyen egyszerre. Vagy azt, hogy a pénzügyi értelemben vett kölcsön a barátságban nála nem létezik, csak adomány van. Panni örökségét sokan vihetjük tovább.

Fél tíz körül végzünk, tizenkét órája érkeztem, azóta besötétedett. Mártáékkal zárjuk a lakást, elbúcsúzunk a Galamb utcától. Csak másnap este, amikor megbontom az egyik ruhadat, döbbenek rá, hogy milyen szomorú vagyok. Az érzéseim sokszor olyan lomhák a gondolataimhoz képest. Amikor cselekszem, nem jut eszembe a gyász, olyankor csak az együttlét van, és valami gyermeki remény, hogy aki elment, megidézhető. Aztán megálllok, és egyszer csak rájövök, hogy Panni eltűnt, hogy nincs. Hogy azon a szörnyű júliusi éjszakán örökre a múltban maradt.

Az új év Márta sms-ével indul. Elfogyott a bejgli, szerintem pont olyan jó lett, mint amit Pannival szoktunk csinálni – írja nekem, és tudom, milyen nehéz lehetett ezt megírnia. De talán a stafétabot átadása könnyebbség a léleknek, mert tudjuk, hogy valami tovább él.

Szabó Márta

Kapaszkodó nélkül

Fogjátok meg a kezemet – mondta egyszer csak Panni. Akkor már egy ideje ott álltunk a kórházi ágya mellett, hozzám hasonlóan ősrégi barátnőjével (egszersmind ex-sógornőjével), Magyar Fruzsínával, és szinte normálisan beszélgettünk. Panni mérgelődött, hogy miért kell még mindig itt feküdnie, közben, ahogy szokta, szelíden, de határozottan kikérdezett minket, ki hogy áll aktuális dolgaival, az elintézendő nyugdíjpapiroktól az unokákkal való nyaralásig.

Aztán jött ez a kérés, már-már felszólítás. Persze eleget tettünk neki: amennyire a kórházi csövek engedték, fogtuk a kezét, és mondtuk az ilyenkor szokásos reménykedő ostobaságokat. Talán a reménynél komolyabban gondoltam, hogy majd ide-oda megyünk, ha meggyógyul – de a kérés így is mellbevágó volt. Nem csak azért, mert Panni sose volt az az ölelgetős-puszilkodós típus, hanem azért is, mert mindhárman tudtuk, nagy dolog, ha ő kér valamit. Hiszen mindig ő volt az, aki segített másoknak, akire számítani lehetett – ha úgy tetszik, ő fogta mások kezét. A halála utáni kétségbeesett napokban többen is kerestük egymást, csak azért, hogy róla beszéljünk, és egy idő után, érthető módon, mindenkiből kifakadt, hogy most mi lesz ővele Panni nélkül. Kit hívhatok fel akár éjjel is azzal, hogy halálfélelmem van – szorongott I., aki már másfél évtizede támaszkodhatott Pannira a rákkal vívott küzdelemben. Ki fog rám ezentúl őszintén odafigyelni – kérdezte A., aki nemrég veszítette el a férjét. És a sort még folytathatnám – magamat is beleértve –, de minden példa csak ugyanazt erősítene: olyasvalakit veszítettünk el, akit nem lehet pótolni.

Több mint négy évtizedes barátságunk alatt megesett, hogy hónapokig nem talál-

koztunk, mert valamelyikünk külföldön volt. De még a normális hétköznapiakban is előfordult, hogy hetekig legfeljebb telefonon beszélünk, mert egyszerűen nem értünk rá másra. Volt, hogy csak munka ügyben kerestük egymást: tanácsot kértem tőle egy cikkhez, vagy éppen ő mutatott nekem valamit, amihez ötleteket várt. Ilyen volt például a most megjelenő *Pénzügyi szolgáltatások és Shakespeare* című dolgozat is, amelyhez nagy lelkesedéssel fogott hozzá. Abban bízott, hogy a Shakespeare-től kölcsönzött mondatok segítségével jobban megértetheti joghallgatóival a lényegét. Hogy még a pénzügyi jognak is az a lényege, ami az ő életének az alapja volt: meg kell tudni különböztetni a jót és a rosszat, egyértelműnek, tisztességesnek kell lenni.

Egy biztos időpontunk azért volt: a hetvenes évek végétől minden karácsony előtt együtt sütöttük „a” bejglit. Nem akármilyen családi hagyománynak kellett ezzel megfelelni, hiszen a receptet Panni életének egyetlen igazi társa, Magyar Bálint, az Ínyesmester Magyar Elek unokája hozta a házhoz. A sütésről, a körülötte kialakult baráti-családi rítusról nem tudnék többet vagy szebbet írni annál, mint ahogy Mécs Anna beszámol az utolsó alkalomról ugyanebben a lapszámomban. De mi nem csak a népszerű végeredmény miatt vágunk neki minden évben, hanem azért is, mert ilyenkor ki

tudtuk beszélni magunkból, amire egész évben nem jutott időnk. Talán kétszer-háromszor maradt csak el a sütés – az biztos, hogy Panniék válása után volt „bejgliszünet”, de holmi műtét, törött láb vagy munkahelyi vészhelyzet nem jelenthetett akadályt. Még Panni csodálatos mamája se hagyta, hogy leálljunk, amikor ő volt nagybeteg. Legfeljebb volt olyan, hogy a tészta pihentetése közben el kellett ugrani valahová – Panninak mondjuk vizsgáztatni, esetleg véglegesíteni egy nagy privatizációs szerződést –, netán feljött valaki, hogy megbeszéljen egy cégalapítást vagy egy disszertációt, miközben a diótöltelékkel ellenőriztük. És volt olyan bejglizés is, amelyet a kelet-európai rendszerváltás tett izgalmassá: 1989 karácsonya előtt Bálint épp a sütés napján szállított segílyt Rajk Lászlóval együtt Romániába, és igen hosszúak voltak azok az órák, amíg nem tudtuk, mi van velük.

Panni akkor is ott állt velem a tűzhely mellett, és figyelt, oda ne égjen egy rúd sem. Fegyelmezett volt, azon a módon, ahogy az ember nagy bajok idején viselkedik: ha tovább csinálunk mindent úgy, ahogy kell, ahogy szoktuk, ahogy várják tőlünk, akkor nem történhet meg, aminek nem szabad megtörténnie, akkor elúzzuk a rosszat. Nekünk, a barátainak, a családjának ez végül nem sikerült taval; csak az emlék marad meg, hogy milyen jó dolgunk volt, amíg Panni fogta a kezünket.

Donáth László

Halál, hol a te fullánkod?

Panni néni újra és újra felteszi a kérdést: miért? Pedig lánya tőle örökölte józanságát, talán még a gazdaság iránti érzékenységet is, a bánni tudást mindazzal, ami a legtöbb ember számára idegen. Pénz, pénzügyi jog, gazdaság, vállalkozás – ez az egész fogalomkör annak, aki kellőképpen érzékeny, valahogy mintha mindig egy kicsit piszkos lenne. Nélkülözhetetlen kelléke minden ember életének, s valahogy mégis idegen.

Anna 2009-ben Miskolcon tartott egy előadást, amelyet elküldött nekem előtte, aztán beszélgettünk is róla. Shakespeare több művéből kihálászta azokat a gondolatokat, amelyek a pénzzel, a gazdálkodással kapcsolatosak. Jákob kapcsán mondja Shylock *A velencei kalmárban*, hogy „ha nem lopják, áldás a haszon”.

Az a sok-sok történet, amelyet én most – már mindenek után, mégsem elkésvé és a legkevésbé sem hiábavalóan – meghallgattam Panni nénitől egy már alig-alig létező valóságról, Nagymágoctól Gádoroson át a József körútig, arról szól, hogyan halad valaki az úton egyre feljebb, és próbálja a Poczsony mellett született nagyanyjától és az édesanyjától örökölt morális tartását és tudását társadalmi nagyságúvá tágítani. Anélkül, hogy akár egyetlen pillanatra is alkut akarna kötni az e tartáshoz méltatlan helyzetekkel, emberekkel és eszmékkel.

Mindazok számára, akik a Práter utcai iskolából vagy a Fazekas gimnáziumból vagy az egyetemről vagy Jogtudományi Intézetből, a 90 előtti időszakból ismerték Annát – én csak a rendszerváltás tájékán találkoztam vele –, nem újdonság, ami nekem szív-bemarkoló élmény: a tekintete. A kislány te-

kintete, a fiatal lány tekintete, s leginkább az a kép, ahol nincs is ott. Mint ahogy most sincs itt. Nincs ott Gádoroson, ahol a falubelieknek színelőadást szervezett-rendezett. Csak a közönséget fényképezték le. A parasztokat, akik padon ülnek, és figyelnek rá, vagy követik őt.

Ezt a drámát, a mi lelkiismeretünk, a mi emlékezetünk drámáját ő rendezi. S legyen kinek-kinek a maga titka, eljut-e valaha is valamilyen katarzishoz, lesz-e kiengesztelődés a szívében, hordozza-e ennek a súlyos tekintetnek, a kislánykortól mindig súlyos tekintetnek vádoláson túli terhét. Nem volt ember, akin ne segített volna. Ez – kimondva-kimondatlanul – azt is jelenti, olyanok is voltak, akik erre méltatlannak bizonyultak. Akik csak használták, kihasználták vagy felhasználták. De ez az asszony valamiképpen tudta, ha a haszon az egész közösséget szolgálja, még ha egyéni is, áldássá válik.

Hogy hogyan kerülök én ide? Erről is ő döntött. Nekem egy szóval nem mondta

abban a 25 évben, ameddig ismerhettem őt, hogy ha én túlélném, álljak a ravatala mellé, barátai, társai, sorstársai közösségébe, de az édesanyjának mindahányszor, amikor Szentendréről az öreg csillaghegyi evangélikus parókia mellett autóztak vissza a Galamb utcába, felemlegette gyerekeimet, akik ott játszanak. Tudom, hogy ez így volt. Valahányszor találkoztunk, mindig végigkérdezte, kivel mi van. Mintha a sajátjai lennének. És ez így helyes minden olyan ember esetében, aki nem téveszti szem elől a teljességet.

Egykor a Pozsony mellől származó nagymama titokban elvitte az akkor még egyéves sem Halustyk Annát – az édesanyja és az édesapja sem tudott róla – a Harminckettesek terére a katolikus templomba, hogy megkereszteljék. Az élete hajnalán elhangzott imádság és a 73. zsoltár kijelentése, amelyet most idézek, tegye nyilvánvalóvá, ami igazán fontos, több, mint szó, s meghalad bármi szellemi vagy morális igyekezetet. „De én mindenkor veled vagyok, te fogod az én jobb kezemet. Tanácsoddal igazgatsz engem, és azután dicsőségbe fogadsz be engem.” (Zsolt 73,23–24)

Mi a dicsőség? Isten maga, a rejtőzködő Szent valósága. Panni életében a tanulás és tanítás, sok-sok küzdelme az igaz és irgalmas életért, de még az utazásai is arról tanúskodnak, az ember legyőzheti a távolságtól való félelmét. Ha van társa, belemérszkedhet bármily ismeretlenbe. Azért, hogy többet tudjon, hogy minél többet megismerve e világból, megértse azt, és önmagát is benne. Biztos vagyok abban, Panni számára az igazán fontos maga az út volt. Együtt a másikkal. Egyetlen hátizsákkal fél Európán át. Minek? Mi másért, mint együtt lenni azzal, akit szeret. S menni tovább.

Gyászoló gyülekezet, racionális jogászok és közigazdászok, bárki vélheti közülünk, még a legkiválóbb léte is hiábavalóvá válik, ha a vége tehetetlenség, bukás és

mindennek az elvesztése. Én nem így gondolom. Attól, hogy az ember meghal, miért válnék hiábavalóvá az élete, a műve, a szerelme, a küzdelmei? A halál győzött? Az én hitem szerint az, aki VAN, akkor is erősen fogja a jobb kezemet, ha börtönben vagyok, ha magáncellában vagyok, mint 3 és fél évig az apám. Az, aki VAN, nem tart igényt arra, hogy néven neveztessek. De arra igen, hogy erősen fogjuk jobbját, kivált, ha erre a földre születtünk, s itt kell otthon lennünk, nem Illinoisban, nem Angliában és nem más helyén a világnak, itt, e sokszorosan megszorított és megszégyenített országban, ahol legalább néhány tucat ember van, aki mégsem szégyelli sem a szüleit, sem önmagát, sem azt, hogy nekifeszül. Még ha tönkremegy is ebben a szíve.

Anna halála nem az orvostudomány szégyene. Az ember csak ennyire képes. És szemben áll ezzel egész tudományos munkálkodása, amely úgy lett elrejtett dicsőséggé, hogy eredendő emberségét, asszonyiságát, alázatát a kicsik, az elesettek, a támogatását kérők és a művészek iránt nem vesztette el. József Attila-i mércével mérte önmagát. Nemcsak a halála szükségszerű tehát, hanem az is, hogy az, aki ura a halálnak, dicsőségébe fogadja be őt, a tökéletesség provokációja elől vissza nem riadót.

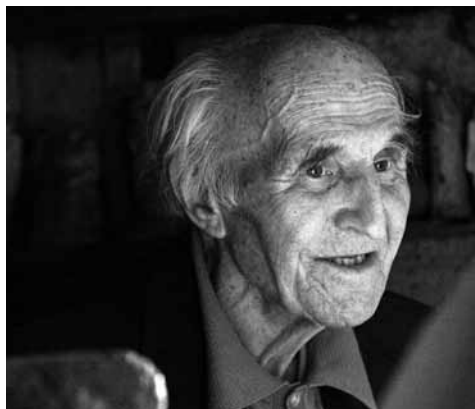
A zsidók tudják, a dicsőség nem rózsatenger, nem ékszer, nem ostoba parvenü szokás, hisztéria és magamutogatás, amely a magyar közéletben forgolódókat állan-

dóan elkapja. A dicsőség közelséget jelent. Az érintés közelségét jelenti. A színről színre látást, a dolgok végső megértését. Azt, ahol már semmi más nem szükségszerű, csak a másik, az, hogy van. Mi, halálra várók tudjuk, hogy mik nem vagyunk. S mik nem leszünk már sohasem. Addig vagyunk, amíg a másik erősen fogja a jobb kezünket. Ezt senkinek nem kell sem tudnia, sem látnia. A zsoltáros nem csak az Úristenről beszélt. Hanem a másik emberről is. Halustyik Anna miattuk, miattunk vállalta ezt az életet eleitől fogva, Nagymágoctól, Gádorosától, a József körúton át a Galamb utcáig és tovább. Köszönje meg mindenki, hogy társává lehetett itt, ebben az országban s túl az Óperencián. És ha nem tud imádkozni, akkor kapaszkodjék Weöres Sándorba vagy Szabó Lőrincbe. Ezt írja Panni Shakespeare 134. szonettje kapcsán: „szerelmes szonett, de kölcsönszerződési szavakkal lett körülírva. Bizarr nyelvezet, vajon honnan az ötlet? A zálog, a kötvény és a haszonra kölcsönző uzsorás fogalmak ismerősek a drámákból, de a szerelemből?

Most hát bevallottam, hogy ő tied,
És én önkényed záloga vagyok;
Én veszhetek, de másik éneket
Vigaszomra, ugye, visszaadod?
Nem, nem adod: s ő nem vágyik reá,
Te, mohó, és ő, jóssággal teli:
Csak kezesként s értem írta alá
A kötvényt, mely ily erősen köti.
Szépséged biztos rabját akarod,
uzsorás vagy, ki csak haszonra ád [...]”

S mert a mi életünk ilyen, visszamenekülő én is az imádsághoz, hogy eggyé tudjak lenni a tönkretett létűekkel, az évtizedeket visszaidézőkkel.

(Elhangzott Halustyik Anna temetésén 2017. augusztus 11-én a Óbudai temetőben.)

In memoriam Nagy Sándor (1923–2017)

2017. augusztus 11-én, pár hónappal azután, hogy a gyülekezeti házban köszöntöttük 94. születésnapján, meghalt Nagy Sándor szobrászművész. Feleségével és művésztársával, Gádor Magdával együtt 2005-ös *Emlékezés és kiállítás* című első békásmegyeri templomtárlatuk óta hűséges résztvevője volt az összegyülekezési napoknak. Széttárt karú – megfeszített és a világot magához ölelő – Krisztusa ott áll az oltáron, súlyos kőszobrai a kertben, filigrán és robusztusabb fa nőidoljai a gyülekezeti házban, a Hét Hárs számaiban pedig szobrairól készült képek, Sárközi Zsóka velük készült interjúja, beszámoló Felicides Ildikó és Szabó Judit Fuga-beli kiállításáról, amelyet a Százados úti művésztelepről – Nagy Sándor és Gádor Magda műterméről is – készített képekből rendeztek.

Sárközi Erzsébet 94. születésnapjára köszöntőjével, Wehner Tibor művészettörténész Kossuth-díjra ajánló méltatásával és Donáth László sírkőavató prédikációjával emlékezünk Sándor bácsira, Nagy Sándor szobrászművészre, aki halálában és műveiben immár végleg hozzánk tartozik.

Sárközi Erzsébet

Köszöntésként Sándor bá' 94. születésnapjára

A tízes számrendszerbeli 94-es a kettes számrendszerben 1011110 , a nyolcas számrendszerben 136 , a tizenhatos számrendszerben $5E$ alakban írható fel. A 94 páros szám, összetett szám, azon belül félprím, a periódusos rendszer 94. eleme a plutónium.

Az élet egyes, egyszeri és megismételhetetlen számrendszerben a 94-es szám 94 x 365 nap teljesült és teljesíthetetlen vágyaival, megtorpanásaival és tovább-botorkálásaival írható fel. 94 x 365 nap összes igyekezetével, hogy valahogy magunkra gomboljuk a világot, különben – jól tudjuk – elviselhetetlenül lötyögni fog rajtunk, mintha mi nem is mi, a világ nem is a világ lenne... Az elsötétülő nappalok s az éjszaka csendjében felragyogó sötétség, az esendőség minden megtett és meg nem tett tettünkben, a válaszok és a soha fel nem tett kérdések, és fordítva, az önmaguk visszhangtalanságába visszahulló kérdések, a hétköznapi kereszttül-kasul rohanásában önmagává szelídülő ember: a lelkébe fogadott univerzum összes rezdülésével írható fel.

A 94 x 365 nap pillanatainak összessége akaratlanul is, a megkérdésünk vagy a beleegyezésünk nélkül is, tekintet nélkül arra, hogy mit vált/válthat ki belőlünk és másokból, lehetséges meglepedésünk nélkül is, esetleges tiltakozásunk ellenére is: életművé áll össze.

Ha bármelyik következő – olykor sietős, máskor rólunk otrombán tudomást sem vevő, megint máskor a nem remélt beteljesülés súlyától elnehezült – pillanatot meg-

állítanánk, torzó voltában is mindig teljes, pontos és érvényes életművet kapnánk: az életünket. Ahogyan tudtunk és mertünk élni, ahogyan folytonosan kicseleztük magunkat, másokat, a halált, ahogyan felszegtük állunkat, és lesütöttük a szemünket, vagy éppen ellenkezőleg, bátran szembenéztünk, néha lehajtott fővel, de bátran és szembe, ahogyan bárki kérte-vette-vitte volna, nem adtuk álmainkat, ahogyan szorgos hangyaként magunk is gyűjtögettük, rakosgattuk, csinosítottuk művünket – ahogyan és ameddig kegyelmi pillanataink engedték.

Minden pillanatunk le- vagy felírható velünk, ahogyan mi magunk is belefoglalmazódunk minden pillanatba, amelyet megéltünk, amely megállított vagy továbbsegített minket. Minden pillanat egyben a művünk is, szerves, ha úgy tetszik, részünkkel vált részünk, el- és kitörölhetetlenül hozzánk tartozik, mint mi magunkhoz és másokhoz a mi legfontosabb, egyszeri és megismételhetetlen számrendszerünkben.

„A tapasztalat azt mutatja, hogy az élet rövid, észre sem vesszük, s már itt az öregség. Ezért aztán jól meg kell gondolni, mit csinál az ember, mert elég egyetlen aprócska tévedés, és minden odavan. Aki itt meg akar állni a lábán, és vinni akarja valamire, annak tudnia kell, mi a dörgés: semmit nem elsietni, és semmit nem elmulasztani.” (Krasznahorkai László)

Wehner Tibor

Nagy Sándor szobrászművész*

Páratlan gazdagságú, hatalmas műegyüttest felölelő, immár több mint hét évtizedes munkásságot átfogó életművet épített fel Nagy Sándor szobrászművész. Az 1923-ban született, napjainkban kilencvenégy esztendőes alkotó nem akármilyen szobrászsorsot tudhat magáénak: életútja nyír-ségi szegényparaszti környezetből indult, s munkássága az 1950-es évektől bontakozott ki, vagyis korántsem adattak számára – történelmi, társadalmi és különösen művészetpolitikai szempontból – problémamentes alkotói évtizedek. Az embert és művészt próbáló évtizedek során Nagy Sándor a klasszikus szobrászati hagyományokhoz kapcsolódva elsősorban követ faragva vált a 20. századi magyar szobrászat egyik legeredetibb szemléletű alkotójává: az archaikus idolk és a görög klasszikus ideák ígézetében, a reneszánsz mesterek fantasztikus mesterségbeli tudásával megalkotott műveivel megtartotta a szobrászat évezredes figuraközpontúságát, és mégsem unalmasan, mégsem másolva-reprodukálva fogalmazta meg mondandóját: hallatlanul korszerű, hitelen, sokatmondó, anyagszerűségben tűnődő művekkel gazdagította a magyar művészetet.

A múlt század ötvenes éveiben induló pálya állomásaira visszatekintve természetesen regisztrálhatók megrendelésre készült, monumentális kompozíciók is – portrék, emlékművek, díszítő jellegű munkák, térbe állított plasztikák és domborművek az 1955-ös megyaszói *Háborús emlékmű*től az

* A szöveg szakmai ajánlásként készült a 2017-es Kosuth-díjhoz.

1975-ös nyíregyházi *Örökváltság-émlékoszlop* on át a 2000-es ibrányi *Nagyanyáig* –, de az életmű legfontosabb műegyüttesének alkotóelemeivé azok a kő kisplasztikák, közép-méretű kőszobrok emelkedtek, amelyeket a művész szuverén szobrászi programja szellemében, belső művészi megrendelésre készített. Nem nehéz megtalálni a szobrászati hagyományban e plasztika európai, Kárpát-medencei helyét: abban a körben, ott, ahol szellemi mestere, Medgyessy Ferenc erőteljes, plebejus ihletettségű, nyersen harmonikus formaadású szobrászata kiteljesedett. Ebből eredően Nagy Sándor kizárólagos szobrászati médiuma az emberi alak: az álló, az ülő, a fekvő, a néha összekuporodó férfi és női test. Az alakok idolszerűek, sohasem egyénítettek: a testek zártak, súlyosak és már-már a nyersség határait fenyegetően rusztikusak, minden részletezést kerülők: csak néhány, a felületbe karcolt jelzésszerű vonal, egy-egy szelíd domborulat vagy bevágás, anyaghangsúly vagy tömeghiány jelzi a testtájékokat. A megbontatlan kemény kő – a mészkő, a gránit, a bazalt, az andezit, a márvány áttörtetlen anyaga, a tömegek vál-

takozása, a tömegkapcsolások által élesztett ritmus, az elvékonyodások és a kiterjedések ütemjátéka, az inkább lapszerűvé nyújtott, mint testesedő forma – az általánosítás, az egyediségektől való elvonatkoztatás auráját vonja a művek köré, és a szobor-téma állandósága, az ismétlődő alak-forma ellenére hallatlanul változatos és sokszínű plasztikai világot tár fel. Megmagyarázhatatlan, de a Nagy Sándor-idol különböző egyéniségek, jellemek, magatartásmódok, életérzések megszemélyesítője, megtestesítője. A korszak esendő és méltóságteljes, bátor és gyáva, aktív és passzív, győztes és vesztes, fenséges és megtaposott, feltárulkozó és bezárkózó hőse áll előttünk, s ezen finom jelzésekkel jellemzett, jelentésekkel átlényegített figurák által egyúttal a jelenkor valósága, lényege bomlik ki. Metaforikus jelentőségű és értelmű is lehet Nagy Sándor szobrainak szépséges nyersesége, töredezettsége, esetenkénti kimunkálatlansága vagy alig-megmunkáltsága: tanúi lehetünk a formátlanságból formálódó forma fájdalmas megszületésének, a durvaságok és nyersségek által hordozott szépségek felcsillanásának. És a fej vagy az arc nélküli testek mellett ott sorakoznak annak a portrészorozatnak a kompozíciói is, amelyek ugyancsak hosszan végigkísérik munkásságának évtizedeit, s amelyek révén a karakter, az egyéniség, a tekintet által hordozott múlt megragadásával állítja eléink a 20. századból az időtlenségbe emelkedő ember alakját. Fenségesség, méltóság, őserő, tragikum, fájdalom, nyersség,

torzó – talán e jelzők és fogalmak és az e jelzők és fogalmak hordozta tartalmak jellemzik legpontosabban, sűrítik a Nagy Sándor szobrai által megragadott mű-világot.

Nagy Sándor szobrászata, alkotói teljesítménye – a napjainkban is dolgozó, állandó reflektorfényben álló idősebb magyar szobrászgeneráció legnagyobbjai és a néhány már lezárult 20. századi életművet teremtett alkotó, mint Vigh Tamás, Varga Imre, Melocco Miklós, Pauer Gyula, Kő Pál, Harasztly István mellett – mindenkor kissé háttérbe szorult: a művész visszavonultan dolgozott műtermében és zuglói kertjében, s a műkritika, a művészettörténeti dokumentáció és interpretáció sem regisztrálta munkásságát, illetve művészetének kiemelkedő jelentőségét. A Kossuth-díj Nagy Sándor szobrászművész számára adományozott elismerése – azon túl, hogy a magyar kultúra és művészet régi, nagy adóságát törleszthetné – egy kimagasló jelentőségű mester évtizedeken átívelő, szüntelen, kitartó munkálkodását, egyszersmind korszakos művészetét fémjelozhetné.

Donáth László

Csípő és kereszt

NS mester, a szerelmes formalista emlékezetére

Bárcsak testvérem lennél, aki anyám emlőjét szopta! Hogy kint találva megcsókolhatnálak, és mégsem vetnének meg engem. Elvinnélek, bevinnélek anyám házába. Te tanítgatnál engem, én meg fűszeres borral itatnálak, gránátalmaborral. Bal keze a fejem alatt, és jobb kezével átölel engem. Kérve kérek benneteket, Jeruzsálem leányai, ne keltsétek, ne ébresszétek föl a szerelmet, amíg nem akarom.

Ki ez, aki a pusztából jön, aki a szerelmesére támaszkodik? Az almafa alatt költöttelek föl, ott szüült téged anyád, ott vajdított veled szülőanyád. Tégy engem, mint pecsétet a szivedre, mint pecsétet a karodra, mert erős a szerelem, mint a halál, kemény a buzgó szerelem, mint a sír. Lángjai tűzlángok, az Úr lángjai. Sok víz sem olthatja el a szerelmet, folyók sem boríthatják el azt. Ha az ember háza minden kincsét kínálná is a szerelemért, mégis kevesellném. (Énekek éneke 8,1–7)

Az utolsó két vers szállóigévé lett, mindenki ismeri, az almafa képét kevésbé. Ez olyan metafora, szimbólum, amely arra a bizonyos első almafára utal vissza, amelyről Éva szakított, és gyümölcséből adott Ádámnak. Az almafa nem egy fa a gyümölcsöskertben, hanem Isten alkotta, Istentől származó szituáció, amelyben az asszony és a férfi egymás cinkosává válnak az Örökkévalóval szemben. És mit válaszol az Örökkévaló a szavának nem engedő, az akaratával szembeforduló embernek? A szerelmet adja a szívébe. Ez a legmegrendítőbb.

Hiszen az a két vers, amelyet jól ismernek, pontosan arról szól, amit a kő mint kő is szimbolizál: anyagként is, meg abban a formájában is, amely lett belőle. A szerelem

vagy kemény, vagy semmilyen. A szerelem nem piskóta, nem valami olcsó és könnyű anyag, hanem olyasmi, amibe bele kell halni.

Sándor bácsi műveire úgy tekintek, mint olyan ember alkotásaira, aki újra és újra a benne lévő szerelemtől, a testében, lelkében, létében hozzá tartozó másik iránti szerelmétől vezérelve nyúl a kőhöz. Akit nem egyszerűen megálmódnia kell, hanem meg kell fargania, ki kell metszenie az anyagból, abból, ami nem *ugyanolyan* kemény, mint a kő, hanem *kemény*, mint a kő. Sándor bácsi életének nincs más igazi motívuma, mint az, amit látunk. Mindig a nő, a nő, a nő, az egyetlen, vagy ha tetszik, az örök, aki mindenkiel ugyanaz, és akihez egyetlenegy köti – immáron kimondhatjuk –: a síron túli, a halál valóságát meghaladó földi szerelem. Minden más fölkészülés, nekibuzdulás, próba és kísérlet.

Az almafa nem az idők kezdetén, tehát nem Sándor bácsi művészetének kezdetén van, még akkor sem, ha tudjuk, hogy eredeti foglalkozásához, ha tetszik, szakmájához hozzátartozott a fa, hanem a végén, amikor az anyag már erősebbnek bizonyult, mint az ő 80-90 éves marka, ereje. És jöttek a faszobrok, megannyi pici almafaszimbólum. És a végén azok a csöppnyi, 20 centiméternél nem nagyobb fafaragványok, amelyek szemből nézve keresztek. Ha sok együtt van belőlük, temetőre emlékeztetnek. Szinte mind egyforma, és mégis eltér egyik a másiktól, hátulról nézve pedig olyanok, mint megannyi asszonyalak. Nem a születés és

a halál egybetartozásáról, hanem saját élete valóságáról szólnak ezek az utolsó művek.

Hitvallásként tekintek erre a szoborra is. Az örök nő, a fausti értelemben vett örök nő nem csupán magához vonja a lelkünket, sokszor a testünket is, hanem megvált a sírtól, megvált a haláltól. Nyilvánvalóvá téve, amit az *Énekek énekéből* idéztem: erős a szerelem, mint a halál, és keményebb, mint a koporsó.

Még valamit hadd idézzek, ami meggyőződésem most is, amikor Sándor bácsi az eszemben jár. Imádságként ide tartozik. e két vers a 73. zsolttárból: „Ha keseregne is a szívem, és háborognának veséim, akkor olyan balga és tudatlan volnék veled szemben, mint az oktalan állat. De én mindig veled vagyok. Te fogod jobb kezemet, tanácsoddal igazgatsz engem és azután befogadsz dicsőségedbe.” (Zsolt 73,21–24)

Számomra az utolsó szó az érdekes. Művész számára teljesen nyilvánvaló, hogy vágyik arra a dicsőségre, amelyet a kritikusok, az esztéták, a kor, a befogadó közönség, a

vásárlói jelentenek. Önmagát szimbolikusan belerejtve művébe, jelen lenni, ahol csak lehet, valamiképp hasonlóná téve önmagát ahhoz, aki embert teremtett a szavával és a kezével, és azután benépesítette általa a földet. Ez az a dicsőség, amelyről a zsoltáríró beszél. Ez nem a másik ember szemében való vagy a kor művészetének minősége szerinti elismerést jelenti, hanem az összetartozást.

Nincs nagyobb dicsőség annál, mintha a másokban, akit társamul adott, az Örökkévaló nyilvánvalóvá teszi számomra a jelenlétét. Nem azt a jelenléte, amelynek el kell következnie, ha lezárul az ember élete, ha befejeződik minden – kín, küzdelem, szenvedés, alkotás – itt a földön, és valamiképpen megnyílik a menny, ahogy ezt számos zsidó és keresztény képzelte. Hanem sokkal inkább azt, aki magát az anyagba rejt, a kőbe éppúgy, mint a másik ember anyagi voltába, és engedi, hogy *te*-nek szólítsam, hogy tegezzem, és ezzel nyilvánvalóvá tegyem, hogy kettőnk között kapcsolat van, beszédes és megőrzendő, értelmes és teremtő.

Amikor Sándor bácsi meghalt, valahogy úgy fogta Manyika a kezét, ahogy most Anna kezét fogja. Hogy melyiküknek a marka volt erősebb, mindegy is. Sanyi bácsi azt mondta: menj el, és éld az életedet, végezd a dolgodat, temess el. Ezt kell tennünk nekünk is. Ebben az értelemben ez a kő – a saját műve – csak arra szolgál, hogy ha valaki idetéved a temetőbe, vagy elmegy Békásmegyerre, a templomba, vagy ki tudja, hova még, ahol Sándor bácsi alkotásai állnak, akkor idézze fel magában az ő eleven-ségét. Nem a kőét – a kő ott áll a szemek előtt, megtapinthatja. Hanem ennek a hatalmas embernek a szerelmét egyetlen ember iránt, aki miatt művésszé lett és igaz emberré, és képes volt derűsen és szépen meghalni, ahogyan férfihoz méltó.

Őrizze ez a síremlék Nagy Sándor emlékezetét! És legyenek szobrai, szerte a városban és az országban, jelei annak, hogy mire képes az ember, ha komolyan veszi a lelket, amelyet kapott, ha komolyan veszi a kort, amelyben alkotnia kell. És komolyan veszi azt, aki iránt egyedül felelős. Legyen áldott Nagy Sándor emléke minden művében, legyen áldott a mi szívünkben! Őrizze meg őt az Örökkévaló emlékezetében!

(Elhangzott Nagy Sándor sírkőavatásán a Fiumei úti temetőben 2017. november 25-én.)

In memoriam Mező Ferenc

1951 – 2017

2018. augusztus 21-én meghalt Mező Ferenc barátunk, magyar költő-író, e gyülekezet hűséges tagja és évekig presbitere. Tanult villamosságot, bölcsészetet és teológiát, művelt népet, prédikált a békási templom szószékén, publikált verset, prózát a Hét Hársban és az ÉS-ben, szerkesztette a *Mozgó Világ*ot. Szenvedélyes volt mindenben: szerelemben, átkozódásban, hitelen hitében, a magánéletben és a közéleti érzékenységében: az élet szeretetében.

Verseivel és a temetésén elhangzott beszédekkel emlékezünk Mező Ferencre.

költőileg, pontosabban verstanilag is jelezte azonosságunk és különbözőségünk kettősségét: a jambikus „szevasz, Feri”-re a trochaikus „Itt a Feri” felel, azaz a második sor az első sor metrikai tükre, de mint ilyen, fordítottja is.

Ilyen volt a barátságunk is: játékos, ironikus és költői. Tükröztük egymást, miközben egymás fordítottjai voltunk.

Kései barátság volt ez. Jó tizenöt éve találkoztunk egymással a *Mozgó Világ* szerkesztőségében, Feri ekkor ötvenéves volt, én ötvenhárom. Olyan korban voltunk már mindketten, amikor ritkán támad mély és tartós barátság két ember között: ötven körül, ötvenen túl az érzelmi izületek már merevek, nehezen hajlanak az ilyesmihez. Nekünk mégis sikerült. És hogy sikerült, ebben övé, az ő kivételes emberségéé az érdem: nyíltszívű, romlatlan lélek volt, őszinte és kitárulkozó, aki szinte zsigerileg érezte méltatlannak, hogy a másik emberről bármi rosszat, sunyiságot, önzést, gonoszsgot tételezzen fel. Szívébe és bizalmába fogadott mindenkit, aki szeretettel közeledett hozzá. És ennek a bizalomnak és szeretetnek a varázslata jobbá tette, sőt megnevesítette mindazokat, akik közel kerültek hozzá. Ha vele voltunk, megfeledeztünk önösségünkről, nem számolgattuk lelki tőkénket, nem róttunk fel kamatot érzelmi kiadásá-

Takács Ferenc

„Fogadd be, kegyes ég...”

„Szevasz, Feri! Itt a Feri.”

Ha felhívott, mindig így szólt bele a telefonba. Először talán nem volt ebben semmi tudatos – végtére is ez a kézenfekvő és magától értetődő nyitómondat, ha egyszer mindkettőnknek *Feri* a keresztnéve. De idővel, amikor már én is így szóltam bele a telefonba, ha felhívtam, valahogy súlya támadt ennek a „Szevasz, Feri! Itt a Feri”-nek. Játékos, ironikus és költői súlya: evvel a fordulattal játékosan azonosítottuk magunkat egymással, miközben ironikusan azt is jeleztük, hogy persze mégsem vagyunk azonosak egymással. Utólag veszem észre, hogy ez az apró, haiku-szerű versike, ez a közös nevünkkel rímelő kétsoros költemény,

inkért. Előtte járó barátainak hosszú sorát idézhetem tanúnak erre, akikben sohasem kellett csalódnia – barátait, akiknek sorában nekem sajnos csupán a vége felé adott helyet kegyetlenül rövid időre a szűkmarkú idő.

Költő volt, aki hamarosan megajándékozott engem azzal a fajta feltétlen bizalommal, amellyel költő egyáltalán megajándékozhatja a másik embert. Egy napon megkért, hogy olvassam el éppen elkészült, pontosabban még készülő verseit, nyilvánítsak véleményt róluk, és – tette hozzá mosolyogva – az se baj, ha belejavítasz a versbe, ha ettől szerinted jobb lesz a szöveg. Szabódtam, de végül – óvatosan és tapintatosan – tettem ilyen javaslatokat, apró javításokat, tipográfiai változtatásokat, szócsereket javasolva. Feri ezek közül többet el is fogadott. Ezek a javítások voltak barátságunk igazi zálogai – most, hogy újraolvasom utolsó verseit, meg-megállok az olvasásban, fájó szívvel és könnyes szemmel emlékezem a közös munkának ezekre a pillanataira.

Költőként következetesen a maga útját járta. Néhány évvel ezelőtt a *Sőr és hamuról*, összegyűjtött verseinek kötetéről írva méltattam ezt a következetességet. Költői indulásától, a hetvenes évek derekától kezdve egészen legutolsó költői pillanataiig hű maradt ahhoz a jellegzetesen városias, hol intellektuálisabb, hol földközeli, de mindig közvetlenül személyes hanghoz, amelynek ihlető mintáját választott mesterei és példaképei, Orbán Ottó és Ladányi Mihály költészetében fedezte fel. A nagylászlóskodók „népies szürrealizmusa” nem vonzotta, a poszt-újholdas hang sem igazán (bár „istenes” versein látszik Pilinszky hatása), a „közéleti költészet” kincstári változatától pedig igyekezett józanul távol tartani magát. Költői hangjára nem hatott a később kibontakozó önreflexív „nyelvköltészeti” irányzat sem, s – bár írt „maszk”- és „szerep”-verset – a „posztmodern” címkével legitimált

lírai én-kioltás, az ön- és közutánzásban utazó *pastiche*-költészet újabb keletű divatja is hidegen hagyta. A versben is az élet örömet kereste és találta meg; igazából ez érdekelte.

Hogy életében is megtalálta volna ugyanezt, egy gazdagabb és teljesebb létezés ígéretének és reményének a beteljesülését, erre költészetében adott választ – mégpedig kételkedő és rezignált választ. Ha verseinek mélyén meghúzódik valamiféle közös téma, vezérszólam vagy alapézés, akkor ez éppen ennek az ígéretnek és reménynek a kételkedő szemügyre vétele, az ígéret és remény csalóka voltának a rezignált konstatálása. Ahogy múlik az élet, gazdagodásra és kiteljesedésre egyre kisebb az esély (ha volt valamikor egyáltalán), a beteljesülés elmarad (s ha nem, akkor sincs rajta áldás), alighanem eleve reménytelen ügy, ha nem egyenesen csalás volt az egész. Ahogy a *Majd ha... akkor már...* című, 1996-os keltezésű versében megfogalmazza, egy korszak mindennapjainak kisszerű konkrétumaiból csiholva jelentős jelképi teljesítményt:

„Majd ha megkapom a piros kisbiciklit,
 ha a Zsuzsa lefekszik velem,
 s az első versem megjelenik,
 ha felvesznek az egyetemre
 végre lesz saját otthonunk,
 majd ha a gyerek megszületik,
 és megvesszük a Trabantot,
 majd ha elválunk, és elcseréljük a lakást,
 s megint előlről: majd ha... majd ha...
 majd ha...
 – rutinreménnyel leplezett csőd
 a pokolból távfűtött panelban.”

Akadnak – akadtak – persze boldog pillanatok, beteljesülést-kiteljesedést ígérő másodpercek, de hinni ezeknek sem lehetett. Ravasz trükk ugyanis az egész, mindössze arról van szó, hogy „ahogy a hamiskártyások bebetetik a balekot, / néha nyerni is hagytak az égi és földi hatalmak.

Mindezt költőileg többféleképpen lehet tudomásul venni. Komor kétségektől gyötörtén, tragikus pátozzsal például:

„mocskos műanyag edények
üres palackok füstölgő
meddőhányóként tornyosuló
csikkek tövében itt kell
majd ülnöm örökké
az asztal mellett amit
nem tudtam felborítani”

(Kárhozatidill)

De – ahogy mondani szokás – humorosan is fel lehet fogni a dolgot: az élet rossz vicc, de mégis csak vicc, ne vessünk hát rajta. Feri költészetében ez a kesernyésen rezignált, sőt reménytelen vezérszólam jótékony gyakorisággal szólal meg groteszken humoros, néha egyenesen dévajul vidám hangfekvésben. Ilyen például az *Óda a kettes találathoz* című korai verse, amelyben a lottójáték allegorizálja ember és világ teljesen esélytelen játszóját, a létezés kijátszhatatlanságát: „fiam” – magyarázza a gyerekkorból megidézett Gál bácsi a versben –, „úgy ki van ez csinálva, még csálniuk sem kell”. Az ötös találat reménytelen – de a sors mégis csöbe húzza az embert, reményt ad neki, gyakori kettes találatok formájában, amelyekben „sunyi szükségszerűség ünnepli magát”. Máshol, az *Ez itt...* című versben, a futballmeccs a beteljesületlenség-metaforája, a lét – és ennek „Magyarország” nevű konkrétabb vetülete – „mindig és újra a kezdet, / örök félidő”. Félidő: fél idő, nem teljes, nem igazi, nem autentikus idő, ez a kerete beteljesülhetetlen létezésünknek.

Ez a két utóbbi vers egyébként költői technikájának egyik alapjellegzetességét példázza. Mindkettőben valami nagyon konkrét, nagyon hétköznapi és eredendően költőietlen tapasztalati elem (a lottó és a futball) jelentésvilága lép kölcsönhatásba elvont és emelkedett intellektuális tartalmak-

kal, s miközben markánsan új megvilágításban láttatja ezeket a tartalmakat, ironikusan meg is kérdőjelezi, sőt lebontja komolyságukat, enyhít üzenetük nyomasztó reménytelenségén. Az ilyen versekben mindig van valami váratlan és meglepő, egyben felszabadítóan humoros: profánnak és szentnek, mindennapinak és magasztosnak hasonló összepárosításán alapul például a *Tavaszi nudisták* című 1995-ös verse, amelyben ítéletnap feltámadás és délegházi nudizmus kacsintgatnak egymásra, szellemesen és költőileg igen hatásos végeredménnyel.

Költészetéről általában is elmondható, hogy benne a metafizikai rezignációt igen hatásosan ellenpontozza valamiféle Berda József-i epikureizmus. A test nem tud léthiányról és metafizikai félidőről, viszont ételben, italban, ölelésben, ha ideig-óráig is csupán, beteljesülésre talál. Erről szerelmes (még inkább: erotikus) versei szólnak, közöttük legemlékezetesebben – és leginkább öníronikusan – talán *A hedonista nem tér vissza* 1992-ből.

Feri költői énjében, mint ahogy hétköznapi lényében is volt valami romlatlanul és sebezhetően gyermeki ártatlanság, amely jól megfér a felnőtt és tapasztalt férfi megokolt, egyben szilajon szenvedélyes indulataival. Milyen találó a címe utolsó verseskötetének, a *Dackorszaknak!* Egyszerre utal a kisgyerekkorra, amikor a szembeszegülésben és engedetlenségben először nyilvánít-

ja ki a maga különállását a gyermeki személyiség, és az érett férfikorra, a közállapotok szörnyűségeivel szembeszegülő felnőtt lázadó indulatára, abban a korban, amellyel csupán dacolni lehet, és amellyel mindenképpen dacolni kell – mindezt egyik utolsó nagy versében, a *Rekedt magyar üvöltés*-ben ordította az ország arcába.

Nagyon szerette az életet: a szerelem, az étel és az ital voltak vezércsillagai fiatalon és érettebb éveiben is.

Hogy az élet viszonszerette-e, erre a kérdésre nehéz szívvel vagyunk kénytelenek nemmel válaszolni. Élete utolsó évtizedét Ferinek egyre szűkösebb körülmények között kellett eltöltenie; pénzből, mozgási és lakótérből méltatlanul kevés jutott neki, élete vége felé napi anyagi gondjai voltak. Szerencsére akadtak, akik segítették, családtagok, barátok, még a helybeli hivatalosság is: 2011-ben a XIII. kerületi alapítású Kassák Lajos irodalmi díjban részesült, tisztes pénzjutalom kíséretében.

Ám a hőn szeretett élet újabb és az eddiginél végzetesebb téren is felmondta a barátságot. Utolsó kötete, a *Dackorszak* darabjai az egyre szaporodó testi kínok közepette születtek. Ferit gerincbántalmak gyötörték, makrancoskodott a szíve, végül pedig a tüdőrákkal kellett végigjárnia, mégpedig a halálos végkimenetelig, azt a méltatlan és embertelen közegészségügyi kálváriát, amely sorsban oly sok honfitársunkkal osztozott.

Szívfacsaró látvány volt, ahogy törzshegyünkéről, a Piccolo sörözőből fájó derékkal és akaratának alig-alig engedelmeskedő lábakkal hazavonszolta magát, szakaszosan, az egyik járdaszéli parkoláselhárító póznába – Demszky-karóba, ahogyan ő nevezte őket – megkapaszkodva, aztán hősieken nekivágva a másikig vezető pár lépésnyi útnak. És szívfacsaró volt látni, amikor utolsó lakhelyén, a szeretetotthoni szobában levegő után kapkodva átküzdötte magát az ágyból a kerekesszékekbe, hogy még egy utolsó kört tehessen Donáth László barátunk Gaudiopolisának udvarán.

Rezignált derűvel tűrte a szenvedést. Remélt, ám közben el volt készülve a legrosszabbra. A rilkei saját halál gondolata járt a fejében, az elmúlás magunk választotta és tervezte módozata. Kocsmában szeretett volna meghalni, vagy legalábbis pohárral a kezében, akárcsak az ős-költő, az európai költők legősibbika, akinek neve nem maradt fenn, csupán költői lényege; az Archipoeta néven ismert/ismeretlen költőnek a *Carmina Burana* gyűjteményben olvasható receptje szerint. A vágáns költők gyöngye nyolcszáz évvel ezelőtt írt *Gyónás*-ában rögzítette saját halálának vágyott körülményeit. „Meum est propositum in taberna mori, ut sint vina proxima morientis ori; tunc cantabunt letius angelorum chori: »Sít Deus propitius huic potatori.«” Szabó Lőrinc szavaival: „Én korcsmába akarok / meghalni, s komiszság / lenne, hogy búcsúkupám / számról leszakítsák; / vígabb lesz az / angyali dal is ott és tisztább, / hogy »Fogadd be, kegyes ég / ezt a jó borisszát!«”

Feritől az élet megtagadta a saját halálát. De erősen remélem, hogy a kegyes ég befogadta.

Hallom ma is, mindennap, bár már nem tudom, melyikünk hangján szól a mondóka: „Szevasz Feri! Itt a Feri.” „Szevasz Feri! Itt a Feri.”

Mező Ferenc A hedonista búcsúja

A „belső úttól” visszariadok,
mintha kásás tavaszi jégre lépnék,
hideglelős örvények fölé,
bölcs halak hibernált lebegése
nem csábít, de őket is hogy vonzza
a lékhez a fény, az oxigén, míg
lassan köréjük fonódik a háló.

Nem vigasztalnak a „lélek titkai”,
mítoszok zavaros üledéke kavargó bennem,
de aki a cselekménybe beleszól,
kőtáblát küld, fel lehet menni
hozzá a hegyre – nincs az az Isten.

Egy a sok közül, a tülekedők zsvivájában,
értéktelen pénzzel a zsebemben,
tolvajok, rosszarcú árusok, hitvány
portékák között a cimborákkal átkozódok,
hogy itt egy kis jó utáni hajsz is
úgy lealjasít, árát felejtini,
értelmét keresni, örökös kétség
hajt a habzsolásra.

De mint sovány misztikust a hosszú
böjtölés, megvilágosít a zabalás,
ivás, szeretkezés: túl a hányingeren,
lefolyók katarziséján, mint
moslékvályútól menekült
tékozló fiú, az atyai ház üszkös
romjainál, másnapos halálfélelemmel,
az ágy szélén egy szál alsógatyában
verítkezem és vacogok.

Elég volt. A test öröme és a naiv hit
csak ígéri: ugyanazt. Apám halott,
nincs ki megbocsásson, s keresztem
nem aranymedál, de szálkás, elherdált
idő, gerendasúlyú tévedés és jó társaim
e világban milyen új-szövetséget
próbáljak csak elgondolni is, ám
elgondolt Istenemnek tetszik,
ha sorsommal szövetezem, mert
igen kedves előtte a szabadság.

Mező Zsuzsanna

Sirató

Te elmentél, és én magamra maradtam
mindazzal a sok emlékkel, amelyet csak mi
tudhatunk, gyerekkorunk meghatározó, szí-
nes, világából.

Tudom, sokan méltatnak itt írói, költői,
szerkesztői munkáért, én azonban *siratlak*
téged, mert siratom veled a közös múltunk-
ból mindazt, ami immár végérvényesen és
véglegesen összeköt bennünket!

Siratom a vecsési parókia télen oly hi-
deg szobáit, amelyeket a poros szénnel fű-
tött cserépkályha reménytelenül kínlódba
próbált melegíteni, mivel „nem pazarolhat-
juk az öreg nénik pénzét német brikettre!”

Siratom apánk biciklijének hangját,
amely a téglával kirakott járdán zörögve je-
lezte, hogy hazaérkezett a hívek látogatásá-
ból, amit esténként mi izgatottan, éhesen
annyira vártunk. Lehet végre vacsorázni!
Együtt a család!

Siratom az udvaron terpeszkedő nagy
diófa susogását és azt a hernyót, amelyet
csínytevő kamaszként a nyakamba próbál-
tál rakni.

Siratom a vasárnapokat, amikor apánk
szélben szárnyként lebegő palástjában előt-

tünk haladt a templom felé vezető úton, s kellenlően szökdécseltünk mögöttem, „papgyerekek, akiknek természetesen ott a helyük az istentiszteleten!”

Siratom a poros utcát, ahol ti, nagyfiúk, napestig fociztatok!

Siratom azt a mára már irodalmi emlékké merevedett ribizli- vagy talán eperhabot, amelyet visítva védelmeztem torkosságod elől körbe-körbe rohangálva a tállal a templomkertben, miközben apánk a nyitott templomablaknál prédikált! „Mint a szép híves patakra...” – hallatszott ki.

Siratom a közös délutánokat anyánkkal, aki az Alzheimer mélyén már csak az egyházi énekekre emlékezett igazán, így aztán beadtuk a derekunkat, és közösen simogattuk őt, kétkedve ugyan, de hangosan énekeltek vele: „Tebenned bíztunk eleitől fogva...”

Siratom az estéket, amikor munkából hazajövet a ház előtt üldögélve a Picolóban iszogattál. Néha oda mentem, de inkább nem, mert elég volt, hogy láttalak! Megvagy, itt a bátyám, itt a Feri, ahogy mindig, mióta éltek!

Végül siratom a közös ünnepeket, születésnapokat, melyek közül a hatvanadikra verset írtál nekem, azzal búcsúzómost én – tőled, amit nekem szántál:

„Fekete fővegben, szárnyas palástban,
Apa lassan vonul az orgonásban,
Húsvét van, ragyog a kikelet,
rövidnadrágos öltönyt viselek,
anya, mint zengő harang kötelét,
húzza vonja a kishúgom kezét,
ha elszabadul rögtön rügyet eszik,
pokollal, hasmenéssel hiába rémítik,
akárha hídon haladna a menet,
egy kerek felhő épp felettünk lebeg,
harmónium szuszog zsolnáros hangokat –
feltámadunk, ha minden így marad!”¹

Nyugodj immár békében, Feri! Egyetlen szeretett testvérem!

¹ Részlet A paradicsom romjainál című versből

Mező Ferenc Üdvösség

Az én mennyországom óriási park,
tavaszi szélben hajlítgatják a fák
kálvinista vastagnyakukat,
presbiterek odújából
zsolnárok elnyújtott hangjai:
az ágak, kihajlanak;
az imádság száll fehéren,
s a medencébe hull,
csobog, csobog a szökőkút
visszanyelt könnyeinkkel.
a rossz bácsi kővé válik,
szoborbamba, ünnepélyes,
gomblyukában forgó forog;
vasárnap van,
szabad a fűre lépni,
az üdvözültek egyszerre
szülők és gyerekek,
és mindenki mindekivel játszhat
papás-mamást.

Mező Dorka

Amire a hiány tanít

Kedves barátaim,

köszönöm, hogy eljöttetek, hogy együtt búcsúzzunk aputól, Mező Ferenc költőtől, vagy ahogy legtöbbször emlegettétek őt: a „Mező Feri”-től. Köszönöm, hogy itt vagytok, és osztozhatunk ebben a szomorúságban, amit a hiány jelent.

Nap mint nap tanulom a lehetetlennek tűnőt: együtt élni ezzel a hiánnyal. Ennek fontos része, hogy átgondoljam, megélelmem, mit jelentett nekem az élete.

Az egyik, amit tanított, és amit olyan sokan szépen megírtatok már róla: az élet szeretete. Annyira tudott örülni a földi lét minden apró mozzanatának, ahogy manapság csak a gyerekek tudnak. Biztosan sok időbe telik majd, amíg egy jó tál ételről nem az fog az eszembe jutni: ő hogy élvezte volna. Jó napjain áradt belőle ez az öröm, és jutott belőle mindenkinek, aki vele volt. Mintha arra akart volna emlékeztetni minket, örököké rohanókat, hogy vétek elsietni a létezés ajándékai mellett. És apu nem is tette: csalta az időt, belemerítkezett az evésbe, ivásba, szerelembe, a napfénybe, a vízbe, de leginkább az emberi együttlétebe.

Igazi társasági ember volt: akkor élt igazán, ha voltak körülötte. Bárhová könnyedén beilleszkedett (ahogy ő mondta, „gyökeret eresztett”), legyen az egy kórházi osztály vagy az újlipóti törzskocsmá. Ami számomra ebben csodálatos volt, hogy mindenkivel másodpercek alatt megtalálta a hangot. Mindenkire tudott kapcsolódni, talán mert mindenkihez tudott kapcsolódni, talán mert mindenkihez az embert látta meg.

Ha a családi ünnepekre általában utolsóként érkezve berobbant a lakásba, egyből vidám lett a hangulat, és ahogy kieresztette a hangját, valahogy összement a szoba.

Mindig nagyokat lehetett vele dumálni a világ dolgairól, teljesen mindegy, hogy az ember 6 éves vagy 36 éves volt. Ez borzasztóan fog hiányozni. Hiányozni fog lüktető életenergiája, ami, ha jó kedve volt, ott csillogott a szemében, és ott volt a mindig meleg kezében. Gyerekként a leghidegebb teleken is használhattam kesztyű helyett.

A hedonizmusába beletartozott a kultúra szeretete is: imádta a jó zenét, egy jó színházi élményről vagy egy jó könyvről ugyanolyan élvezettel beszélt, mint egy kiadós pacáról. Tőle kaptam az irodalommal, a nyelvvél való bensőséges viszonyomat. A József körüti lakásban, ahova születtem, este mindig halkán kopogott az írógép billentyűzete. Gyerekként ez volt az én maig is kedves altató dalom.

Néha bosszantó, néha bámulatba ejtő, de mindenképpen ritka és példaértékű volt számomra az a megalkuvást nem ismerő elszántság, ahogy az élete minden egyes pillanatát élte, legyen szó akár a hivatásáról, akár az életviteléről. A Villamosipari Technikum padsoraiban ülve fantazmagóriának tűnt az elhatározása, hogy irodalmár, költő legyen. De megcsinálta. A saját szabálytalan szabályai és ritmusa szerint akart élni, és emellett az utolsó napokig kitartott. Nem engedett a vélemény szabadságából. A lázadó, 68-as, mindent kiüvöltő hang nem hogy szelídült volna, hanem egyre erősebb lett benne. 60 év fölött már nem érdekel, mit gondolnak, kiabálta vehemens örömmel a hangjában, az érdekel helyett persze temetésre nem illő szót használva.

Amikor kiderült a betegsége, beszélgettünk halálról, elmúlásról is. Ugyanez a kettség volt benne. Egyrészt nagyon szeretett volna még élni és élvezni ezeket a nem is olyan apró örömeket: még úszni egyet a bánki tóban, inni egy sört a Piccoló teraszán a barátokkal, látni felnőtt az unokáját. Másrészt ritka békeességben volt azzal, amit elért, úgy érezte, teljes élete volt. Megírta,

amit el akart mondani, még látta az ÉS-ben megjelenni *Búcsúké* című versciklusát. Hálás volt az utolsó szerelemért, elégedett a megjelent könyvek, a született gyerekek és unokák számával.

Az utolsó ajándéka, amelyet kaptam tőle, egy kézzel készített ékszer, egy medálba zárt versrészlet: „a visszafordított idő: gyötrelmem, mert itt toltam a babakocsiban a lányom, aki a bölcsiben ordítva tiltakozott a hűtlenségem ellen, hogy otthagynom”.*

Most, hogy örökre itthagytott minket, és keressük a módját, hogy felnőthöz méltóan ne tiltakozunk ordítva, jó lenne vigasztalódnunk abban a tudatban, hogy valahol fent, az égi Piccolóban az eltávozott barátokkal, író társakkal ül, és figyel minket, a piccolós Gyuszi kever neki egy manna-fröccsöt, és a vidám társaság tagjai írósan licitálnak egymásra: kiről írtak szebb nekrológot, kinek a temetésére jött el több jó nő. Ebben sajnos nem tudok hinni, nem hiszem, hogy a földi jók és a földi kapcsolatok tovább élnek a másvilágon. Itt kell élvezni őket, ahogy apu is tette. Abban viszont bízom, hogy mindaz a szeretet, amely a halálakor felé irányult, mindazok a szép és szívbemarkoló gondolatok, amelyek elhangzottak róla, valamilyen ismeretlen, finom, szubtilis módon eljutnak hozzá, jólesnek neki.

Két éve Váczi András barátjával egy vidám utazás során utoljára láthatta, élvezhette a tengert, amelyet annyira szeretett. Sokszor mesélt róla, hogy mennyit nevettek, hogy

olyanok voltak, mint Stan és Pan, de a szállodában inkább „furcsa párnak” nézték őket. A sors abszurd, szomorú fintora, hogy a halálhíre pár kilométerre ettől a helytől, Katalóniában ért. Pont előtte való nap, ugyanazon a tengerparton, ahol ő is fürdött, láttam egy fiatal anyát egy két év forma kisfiúval. A kisfiú meztelenül szaladgált a tengerben, aztán vissza a mamájához, aki néha megszoftatta. Volt ebben a képben valami nagyon ősi, paradicsomi boldogság: az anyai szeretet, a természettel való egység, a teljes gondtalanság egyvelege, ami akkor is aput juttatta eszembe: hogy vágyott erre mindig.

Nem tudhatom biztosan, hogy a lélek milyen utat jár be a halál után. De abban biztos vagyok, hogy a teremtésnek ezt a legcsodálatosabb részét az Örökkévaló nem herdálja el, hogy mindenképpen jó és békés helyre kerül. És ha nem száll ki végleg ebből a körforgásból, ha még visszatér a Földre, búcsúzóul azt kívánom, hogy apu lelke egy ilyen gondtalan, női szeretettel teli, vidám, tengerben gazdag helyre szálljon majd vissza.

Jó utat, apukám!

Mező Ferenc Úgy

Úgy szeretlek, ahogy egymás után jönnek a percek, az órák, a napok, talán még évek, szeretlek, ahogy élek, ahogy veszem a levegőt, úgy szeretlek, ahogy anyámat, míg nem fordult kamaszodó fia ellen, és az apámat, mikor a Gellértben együtt néztük a nőket, úgy szeretlek, mint a kisbaba lányomat aki azzal rémített, hogy már mindig velem marad – látod, felnőtt és elhagyott, úgy szeretlek, nélkülöd már tovább? minnek.

* Mező Ferenc: Krúdy után

Donáth László

Isten veled, Mező Feri!

Gyászoló barátaim!

A Szentírás legkülönbözőbb mondatai jutottak az eszembe. Különböző helyzetek, amelyekben együtt voltam Ferivel, és kérdezett, és tűnődtünk. Magam, akinek az apja politikus volt, az anyja újságíró, hihetetlen részvétet érzek mindenki iránt, aki papgyerek. Papgyereknek lenni megrendítő, mintha valakit anyja méhétől fogva predestinálnának arra, milyen utat kell járnia. Papgyerek nem tehet mást, mint lázad. A papgyerek sui generis anarchista. Feri, ahogy barátja, Takács Feri pontosan és tömören jellemezte, a jó, a szelíd, az életet szerető, az életet annál jobban szerető emberek módjára volt anarchista, mint amennyire őt az élet szerette, de hát legyünk egészen konkrétak: amennyire mi szerettük, a fene egye meg! Mert hát kinek kell itt szemrehányást tenni? Egy tanácselnöknek? Szerkesztőségnek, hivatalnak, mi csodának? Minden, ami a barátunk sorsa, a mi sorsunk. Mező Feri nem maga választotta a sorsát. A nővére siratója tette nyilvánvalóvá – újra és újra visszaidézve a Vecsésen s még ki tudja, hol lelkészkedett édesapjuk parókiáit –, ez nem játék. A szakasz, amelyet idézni fogok, a *Prédikátor könyvéből* való. Olyan sokszor előkerült ez Ferivel, újra és újra egymás szemébe nézve tudtuk mondani. Nagy a veszély, hogy mindahhoz ideológiát teremtsünk, ami a sóvárgásunk, a szívünk mélyéből, a létünkéből következő vágy, pedig ő is tudta – még ha másképpen tanultva és értve is az Írást, mint én –, hogy erre nincs szükség. Addig bosszantottam, míg beiratkozott a Wesley János Főiskolára, Iványi Gábor barátunk teológusképzőjébe,

ahol újra csak megtréfálta az élet: fönnakadt a héber nyelven. Nem könnyű zsidónak lenni, nem könnyű héberül tanulni.

A 9. fejezetből idézem: „Azért edd csak örömmel kenyeredet, és idd jókedvvel borodat, mert mindig az volt Isten jóakarata, hogy ezt tedd. Ruhád legyen mindig fehér, és fejedről ne hiányozzék az olaj! Élvezd az életet asszonyoddal együtt, akit szeretsz, mulandó életed minden napján, amelyet Isten adott neked a nap alatt, mulandó életed minden napján, mert ez jutott neked az életben, és munkád révén, amit fáradsággal végzel a nap alatt.” (Préd 9, 7–9)

El van rejtve a szövegben az a mondat, amelyet én fontosnak tartok. De hogy ne váljék haszontalanná itt létem s közös gyászunk hordozása az én számomra sem, muszáj visszaidézni: „mert mindig az volt Isten jóakarata”. Hallották A *hedonista búcsúját*. A Kohelet, a Prédikátor a maga nemében nem hedonista. Csak szeretne hedonista lenni. Valami más települ rá a lelkére: végtelen szomorúság, megrendültség attól, hogy bár tudjuk, mi az Isten akarata, mégsem azt tesszük. Hiába ez a gyönyörű platánsor, amely alatt állnak, hiába az a verőfény, amelyet Koltai Róbert a vers végén idézett – „ver minket a fény”, az őszi napfény –, mégis mulandók vagyunk, és mulandóságunk előtt annyi hitványság, gonoszság okozói, egyszersmind elszenvetői is. A Prédikátor egyre nem hajlandó. Ideologizál-

ni. Nem hajlandó azt mondani, hogy azért jött az ember a földre, hogy kín és fájdalom legyen az osztályrésze. Nem fogadja el az igazságtalanságot, nem fogadja el a diktatúrát, ember ember általi kizsákmányolását, nem fogadja el, hogy a bölcseknek mindig rosszabbul megy, mint az ostobáknak, és ugyanaz lesz a jutalma annak, aki gazember volt egész életében, mint annak, aki szorgalmasan dolgozott. „Azért edd csak örömmel kenyered.” Ha van mit! Ha van kenyér. Vegyék komolyan Takács Feri szavát, hogy mivel tartozunk a barátainknak!

Ehhez a magánvaló, ha tetszik, öncélú rácsodálkozáshoz arra, hogy mi volt, és mi van, hogy mi az, ami az Isten örök akaratára az ember e világi létével, hozzátartozik a folytatás is. Ha mindezt észbe vesszük, nem marad más hátra, csak az Isten félelme. Mező Feri eljutott odáig – s nem a békásmegyéri evangélikusok segítségével, akik közül sokan itt vannak rajtam kívül is, hanem saját maga fáradozásával, szellemi, lelki, érzelmi nekibuzdulásával –, hogy már senki mást, csak az Istent félje. Bár csak mindnyájan eljutnánk ide! Az, amiről Takács Feri megemlékezett utolsó soraiban, azt én egy kicsit keményebbre fogalmazom. Senki nincs kitagadva az üdvösségből. Az én drága református testvéreim, a papgyerekek, akik itt vannak, bocsássák meg nekem, ha így fogalmazok: nincs igaza Kálvinnak abban, hogy egyikünket üdvösségre, másikat kárhozatra rendelt az Örökkévaló. Én azokkal a humanistákkal tartok, köztük Martin Lutherrel, akik azt mondták: nem így van, az Örökkévaló mindenkit üdvösségre teremtett. Ez a mi végső kifeszítettségünk. Úgy élünk és úgy halunk, mint akik tudják, hogy nem a levegőt öklözik, mint akik tudják, mire hívtak el, és mi vár rájuk. Kivált, ha magyarok. S még inkább, ha költők, nyelvvél bibelődők. Mező Ferenc nemcsak költő volt és nemcsak szerkesztő, hanem prédikátortársam volt, ebben az or-

szágban és ebben az időben, akit nemcsak a műve, nemcsak szerettei imént meghallgatott tanúsága, hanem a mindnyájunk lelkében nyomot hagyó emberi méltósága szentel meg. Nem visszafelé, arra már nincs szükség. Előre. És mivel annyit kínlódot szegény a nyelvvél, mielőtt imádkoznánk, hadd mondjam így, ha már a Piccolo szóba került: azért edd csak örömmel kenyeredet, és idd örömmel *sörödet*, és élvezd az életed asszonyoddal együtt, akit szeretsz – „Lékelöl böszimhá lahmeká úsaté bölev tóv jéneká ki kövár rácá háelohim et-maaszeká. [...] Reé hajjim im-issá aser áhavtá kol jómé hajjé hevleká aser nátan löká tahat hasemes kol jómé hevleká ki hú helköká bahajjim uvaamálká aser attá ámél tahat hasemes.”

Nem tudom, melyik nyelvet érti az Örökkévaló, csak a hébert, ahogy az ő népéhez szólt, vagy érti a miénket is, amelyen sírunk és kacagunk, verset mondunk és imádkozunk. De a kettő közül valamelyiket hallja már meg, s vegye komolyan!

(Elhangzott Mező Ferenc temetésén a Fiumei úti temetőben 2017. szeptember 26-án.)

Mező Ferenc Rövidülések

Most már minden mindegy,
még nem mindegy semmi –
most a semmi a minden,
mit is lehetne tenni?

*

Üres vagyok,
zűrös évek
zagyával tele:
Veled és Nélküled.

*

Szavak, sejtelmek mögött
a hit fel- meg eltűnik, talán
párás tükröm túloldalán figyelsz, Istenem,
s csended játszik a szívbillentyűimen.

Gnadenhochzeit alkalmából...

Bíró Gábor interjúja Kellner Istvánnal és feleségével, Bachner Katalinnal

Ha valaki megkérdezi, mi az aranylakodalmom, könnyen meglesi a választ: ötvenéves lakodalmi jubileum. A hetvenedik esküvői évfordulóról már jóval kevesebben tudják, hogy ez a Gnadenhochzeit, a 'kegyelmi lakodalmom'. Egy ilyen évforduló igazán megérdemli, hogy odafigyeljünk rá! Sokunk számára még élethosszban sem adatik meg ennyi. El is határoztuk, hogy megpróbáljuk jobban megismerni az idős házaspár hosszú közös múltját, lejegyezni visszaemlékezésüket, hogy méltó legyen köszöntésünk az évfordulóhoz.

A 88 éves Kati néni és a 95 éves Pista bácsi a pilisvörösvári szóránnygyülekezet istentiszteleteinek hűséges látogatója. A Kellner szülők régi házában laknak a Petőfi utcában. Reggeli után a konyhaasztal körül ülünk velük. Az egyik unoka, Ivett, éppen itt van a dédunokákkal, kedves, udvarias, élénk gyerekek mind a négyen. Kati néni és Pista bácsi két lány unokájának két-két kistia van, mint az orgonasípok: öt-, hét-, tíz- és tizenegy évesek, hirtelenszőkék. Bár Szántón, a hegyen, illetve Szentendrén laknak, mégis mindennap betérnek, mert itt Vörösváron járnak óvodába és iskolába. Délutánonként sokszor vigyáznak rájuk a dédiék meg Marika nagymama. Az idős házaspár nagyon készült a beszélgetésre, mind a ketten izgatottak, unokájuk is örül a jövetelünknek. Néha átveszi a kérdező szerepét, kiderül, a nagyszülők életének némely részét ő is csak körülbelül ismeri. Előttünk az asztalon régi családi fényképek, jórészt abból az időből, amikor Kati néni és Pista bácsi megismerkedett Ausztriában. Az egyiken Kati néni szülei, egyik húga a férjével és kisbabájukkal, két öccse és két húga. Csak a nővére hiányzik, aki akkor már bábaasszonyként

dolgozott. Ők mindnyájan kimentek Amerikába. A képekről és a képekhez kapcsolódva a mögöttük meghúzódó életeseményekről beszélgettünk. (Bíró Gábor és Asbóth Katalin)

Bíró Gábor: Ivett, mennyire ismeri Kati néniék összeismerkedésének történetét?

Ivett: Anyira, amennyire a mamáék elmesélték. Hogy a papa fogságban volt, a mamáék meg ettették őket a kerítésen keresztül.

Kati néni: Ez a testvérem jövendő férjével történt, a papa akkor még fogságban volt. Onnan kiszabadulva jött ahhoz a paraszthoz, ahol mi dolgoztunk.

G: Kati néniék hogy kerültek Ausztriába?

K: A családunkat kitelepítették Romániából, Erdélyből. A Beszterce megyei Nagysajóból űztek ki minket. Az Kolozsvártól észak-keletre van, jó messze. A teljes család jött, apánk, anyánk és heten testvérek. Először Észak-Csehországba vittek minket, de Csehszlovákiából is kitelepítették, kénytelenek voltunk továbbmenni Ausztriába, Steierbe.

Pista bácsi: Sok mindenük volt nekik, de mindent elvettek. Földjük volt, meg egy szép ház, de mindent elvettek a románok.

Én meg kilenc hónapig voltam fogságban, először három hónapig Ebensee-ben. Minden harmadik nap kaptunk egy kenyeret ötven-hatan, éjjel 12 órakor hozták. Ezt le lehet írni! Levest minden másnap, egy csajka vizet pár szem tésztával vagy zöldséggel, egy kis vaját és valami teafélét. Ott feküdtünk, és mindennap volt halott. Fűvet ettem, gyökeret. Abban vitamin volt, az tartott meg. 12–14 vörösvári volt ott a fogságban, mind meghaltak – én egyedül maradtam életben. Utána mentünk Steierbe, ott már jobb volt a kaja is, meg kimehettünk, de elszökni nem lehetett. Söpörni kiengedtek, egyszer oda mentem egy emberhez, és olyan mázlim volt, hogy tudott magyarul beszélni. Akkor beadtak kaját, ettem, mint egy ló.

K: Akkor Steierban mi is lágérban voltunk. Aztán Pista bácsi is odakerült a lágérba. Ő a katonaság főszakácsa volt, így ott is mindjárt a konyhába került, ő főzött, és adta ki az enni valót. Mindenki csak a Stefanhoz akart menni, mert nagyobb adagot adott, és becsületes volt, ezért mindig hosszú sor volt nála. A lágérből minket aztán szétoztattak a parasztokhoz.

I: A lágérben nem találkoztatok össze?

K: Ott nem. A parasztnál találkoztunk össze. Három fiú jött oda dolgozni. Ő, a vörösvári, egy ürömi meg egy solymári. Mind a hárman udvarolni akartak nekem. De nekem egy se kellett. Aztán az ürömi nek lett valakije, az elment, a másik is elment hamarosan, ő meg ott maradt.

P: Nem jöttem haza, az volt a szerencsém. Itthon az oroszok sokakat elkaptak, és vitték. A János bácsit is vitték Szibériába. Meg a Gyuri bácsit.

K: A kollégákat elvitték, ő szerencsére megúszta, mert odajött a paraszthoz dolgozni.

I: A múltkor megkérdeztem: Mama, ha választhatnál újra, biztos, hogy a papát választanád? És azt mondta, igen. A legjobbat választotta a mama, ugye?

K: A családom nagyon szerette őtet. Nagyon, nagyon becsülték. Csakhogy a férjem anyja meg apja itt éltek Pilisvörösváron, velük leveleztünk. Megírtuk Vörösvárra, hogy összeházasodunk, de az édesanyja mindenáron itthon, Magyarországon akart esküvőt, mert ő maradt az egyetlen fia. Annak idején volt a papának egy kishúga is, de másfél éves korában meghalt. És volt egy bátyja is, aki meg elpusztult a háborúban, így egyetlen gyereke maradt a szüleinek. Ez az oka annak, miért hívták haza a szülei, miért ragaszkodtak hozzá, hogy hazajöjjen. De hát levelet írni lehetett – hazajönni Magyarországra meg nem lehetett. Így aztán ott esküdtünk meg, dupla esküvő volt, egyszerre házasodtam én is, meg a húgom is.

G: És hogy kerestek papot meg templomot? Hogy esküdtek össze?

K: Egyszerű kis település volt, ahol laktunk, Hofkirchen. A falu különálló házakból állt. Először úgy volt, hogy ott lesz az esküvő, de mivel én evangélikus vagyok, ő meg katolikus, nem akart a katolikus pap minket összedni. És akkor kerestünk papot a városban. Az evangélikus pap azt mondta mindenféleképpen összed minket, a férjem maradhat katolikus, én meg evangélikus. Így kerültünk akkor össze. Steierből mentünk ki a kis kápolnába, ott volt az esküvő, a testvéremék is ott házasodtak össze, ők is vegyes pár voltak.

P: És csináltunk nagy lagzit, dupla lagzit, 1947-ben!

K: Negyvenen voltunk. És fiákkerral mentünk! Lóval, lovas kocsival!

I: Találtam egy képet rólatok, ami az esküvőkor készült.

K: A testvéreimnek adtam minden képet, elvitték Amerikába, csak ez maradt egyedül, a falon. A hét testvérnek, akik akkor kicsik voltak még, mindnek külön-külön csináltattunk képet.

I: Gyönyörű volt a ruhád!

K: A papa vette. Ő vette az anyagot, mert nem lehetett ruhát se kapni, és a varrónő varrta nekem. Azt akarta, hogy szép legyen, a legszebb a világon!

I: A papáról is olyan fess képeket találtam. Nagyon csinos volt.

K: A családom aztán hamarosan az esküvő után fölratkozott, hogy mennek Amerikába. Mi ketten meg nem. És épp egy esküvőre kellettünk volna menni az unoka-testvéremhez, ott Steierben. De akkor a férjem azt mondta, hogy nem megyünk esküvőre. És jött egy barát, az vezetett minket haza, feketén. Pontosan egy évre rá, hogy esküdtünk, érkezünk haza Vörösvárra.

I: Napra pontosan? Tényleg? Ez hihetetlen.

K: Napra pontosan, augusztus 30-án. Az édesanyja nem tudta, hogy jövünk. Épp bablevest főzött, még arra is emlékszem.

I: És még azt is tudja a mama, milyen ruha volt rajta! Némely dolog úgy be tud az égni az ember emlékezetébe! A hazaúton gyalogoltatok is?

K: Sokat, persze, sokat. A határon nem lehetett másképp. És olyan szerencsénk volt nekünk, hogy mikor aztán fölszálltunk a vonatra, ott volt egy kalauz. Kérdezte, hova megyünk, mire mondtuk, hogy Pilisvörösvárra akarunk menni. Azt mondja a kalauz, hogy ő ismeri ott jól a postást, megkérdezte Pista bácsit, ismeri-e... – s mondta a nevét. Pista bácsi persze ismerte. A vasutas meg, hogy „jaj, de jó, hát üdvözlöm őtet.” És olyan kedves, olyan aranyos ember volt ez, hogy ingyenes jegyet is adott nekünk. Mintha egy kő gördült volna le akkor a szívünkről. Így jöttünk feketén, egy kis kofferral, összeázva – mert esett.

I: Itthon nem is tudták, hogy jöttök?

K: Tudták, csak azt nem, mikor érkezünk. Egyéves házasok voltunk. Én nem tudtam magyarul, csak németül, meg szászul. Igen, igen. De amikor jöttünk, akkor nem szabadott beszélni németül! Én meg csak németül tudtam.

G: Kati néni tulajdonképpen milyen állampolgár volt?

K: Egyszer magyar, egyszer román voltam. De Nagysajón mi fönntartottuk a német iskolát. A tanítónak vagy a tanárnak otthon főztünk, és ő mindig másik házhoz ment enni. Így fizettünk. Máskülönben a magyar vagy román iskolába kellett volna járni. Volt egy ilyen közös iskola, de mi németek nem akartuk, mert a német nyelvet akartuk.

G: Hogy tanult meg Kati néni magyarul?

K: Én annyit, de annyit sírtam. 19 éves fiatalasszony voltam. Hogy fogok én itt megszokni, hogy fogok én itt élni? A szomszédok nagyon kedvesek voltak. Volt egy öreg néni, egy egészen öreg asszony. Az annyira aranyos volt, ő is meg a lánya is,

olyan kedvesen beszéltek. És így megszoktam lassan... Csak arra vágytam, hogy gyereket szeretnék, de nem lett...

G: Hol laktak, mikor hazajöttek?

K: Amikor hazajöttünk Ausztriából, akkor együtt laktunk a Pista bácsi szüleivel. Egy évig ebben a szobában, itt hátul, ahol most a lányom lakik, élt egy albérlő család. Kiadták a szobát az anyósoméknak, de amikor megjöttünk, kellett volna a hely, de azok nem mentek ki egy évig.

I: Együtt voltak az anyósáékkal, egy szobában.

K: Az nagyon nehéz volt. Csak amikor elmentek, akkor költözhattunk oda a helyükre.

P: Mikor hazajöttünk, én visszamentem a bányába dolgozni.

G: A bányában dolgozott Pista bácsi?

P: Igen, de nem a szénbányában, ott csak az apám. Mielőtt elmentem katonának 21 éves koromban, én a kőporfeldolgozóban dolgoztam, és oda is mentem vissza. Itt Vörösváron.

G: És Kati néni el tudott helyezkedni?

K: Én lassan, nagyon lassan tanultam meg annyira magyarul, hogy már el tudtam menni dolgozni. Magamtól mentem el, mert ő nem akarta, féltékeny volt, nagyon. Pedig én soha nem mentem volna másik férfival. Soha ilyesmire nem is gondoltam... Pesten dolgoztam, a faiparban, a ferencvárosi gyárban gépen, nagyon jó betanuló voltam. Ablakokat, ajtókat gyártottunk. Amikor 55 éves voltam nyugdíjaztak, de 5 évig még ott dolgoztam.

Előkerül a többi kép, Kati néni copfos fiatal lány volt, Pista bácsinak is dús hullámos haja van a legénykori fényképeken. Képenként jönnek elő az emlékek, emléktöredékek, egy-egy gondolat...

I: Ez meg itt anyu, ugye? Neki is copfja volt. Te fontad, őt nem tanítottad meg rá? Mert mama fonta nekem is. Mikor mentünk az iskolába bejöttem, és ő befonta.

G: Szép szőke lányok voltak az unokák, hasonlítanak Kati nénire.

K: Nem, nem, én mindig barna voltam, ők meg szőkék.

I: Annyit kell tudni, hogy igazából anyut örökbe fogadták a mamáék, így gén szerint nincsen kapcsolódás.

K: Mi mindig akartunk gyereket, de nem lett saját gyerekünk, sajnos. Fűhöz-fához mentünk, annyit sírtam, úgy akartam eleinte. Még nem hoztam elő senkinek... Annyi orvosnál jártunk, privát, mindenhol. És akkor 55-ben fogadtuk örökbe a kislányt. Igen, abból lett két lány unoka és négy dédunoka, fiúk.

I: Mama, akkor meséld el azt is, amit most, nemrégén tudtunk meg, amikor 60 évesek lettek... Akkor derült ki, hogy ikertesója van anyunak, mert mamáék nem tudtak róla. Úgy derült ki, hogy engem felkéréselt anyunak az ikertesója. 59 évesek voltak akkor. Ő kezdett el nyomozni, mert megtudta, hogy van egy ikertestvére. Amikor kiderült, nagyon felkavarta a mamáékat, nagyon. Hány éve is volt ez, mama? Anyu akkor volt 59, most 63 – akkor 4 éve. És akkor összehoztuk őket egy nagy találkozás-

ra, aztán a 60. születésnapjukat együtt ünnepelték, és most is együtt töltik a pihenésüket... Örültek, hogy egymásra találtak.

K: Szóval ez így volt, ők ketten voltak testvérek. De mikor mi megjelentünk, hogy ezt a gyereket örökbe fogadjuk, akkor nem volt a testvér. A lányom pici volt, 4 hónapos. Még most is itt látom az asztalon, gyöngye volt, pici. Mikor kérdeztük, hogy és mint van, említették, hogy van neki egy testvére, de ő már ki van adva, és azt nem mondják meg, hova. Úgyhogy nem tudtunk semmit.

I: Ez 1955-ben történt?

K: 55. novemberben. Júliusban született, novemberben már nálunk volt. Akkor nem figyeltek arra, hogy a testvérek együtt maradjanak.

I: Főleg az ikrek, akikről most már tudjuk, hogy együtt kell nevelkedniük. Amúgy érdekes kapcsolódásaik voltak nekik. Hat éves korukban például ugyanabban a szanatóriumban voltak – ugye, mama? –, de nem tudtak egymásról. Anyu nem is tudott arról, hogy neki van testvére. A mama is olyan sokáig cipelte magán ezt a terhet, mindig el akarta mondani, hogy valahol van egy testvér. Minden nagyobb ünnepségen, amikor együtt volt a család, de egyszerűen nem engedődött meg neki kimondani.

K: Nem, mert régebben úgy megtiltották. Szégyen is volt, még az örökbefogadás is.

I: De anyu azt sem tudta, hogy örökbe fogadták. Hány éves is volt? 18 vagy 16, amikor a szomszéd jogot formált arra, hogy elmondja neki.

K: Lent a Lizi mama. A lányom 14 éves volt akkor.

I: Azt hiszem, anyu nagyon rosszul élte ezt meg.

K: Igen, igen.

Újabb fényképeket vesz elő Kati néni, az amerikai rokon gyerekek képei, szép nagy család. Nézegetjük a sok fotót, egyiken a már idős házaspár áll az oltár előtt.

K: Ez a kép már itt készült, a vörösvári katolikus templomban, amikor odaengedtek minket együtt az oltárhoz az 50. évfordulónkon. Amikor a 60. volt, akkor megkimentünk Steierba. Ott a kápolnában a pap el is mondta, hogy vannak itt valakik Magyarországról, akik hatvan éve házasodtak. A végén az egész gyülekezet odajött gratulálni. Nagyon szép volt.

I: Ezek a fényképek pedig már mostanában készültek a szüretekről. Együtt szüreteltünk, együtt vágtunk disznót, ezek olyan jó emlékek maradtak nekem. Hiányzik a mai világból, hogy így összejövünk, vidámkodunk...

P: Sok fényképünk van, egész „stósz”.

K: Nyolc album van. Kettőt Amerikából hoztunk, meglátogattuk a családomat, elég volt hazahozni. Magyarul közülük nem beszélt senki. A nővérem unokája, egy nyolc éves gyerek, állandóan fényképezett.

Akad egy régi újságlap is a fényképek között egy amerikai napilap cikke, „Családegyesítés 37 év után” címmel írtak Kati néniék látogatásáról.

K: Így kerültünk az újságba. 37 évig nem is láttuk egymást. Amikor elmentek, a testvéreim még picik voltak.

I: És megismertétek egymást? Az már majdnem olyan, mintha idegen lenne.

K: A két kicsivel nem nagyon. A két húgommal igen. Meg a nővéremmel igen. Kétméteres fiúk lettek. Vagyis legények, fiatalemberek, mert már akkor nősek voltak.

I: Ők Kaliforniába mentek, ugye?

K: Igen, 69 évig leveleztünk. Az nem volt gond, hagyták. De nem is írtunk olyasmit. Közülük senki nem jött Magyarországra azóta sem. Mind angolul beszélnek, magyarul egyikük se. Apukám igen, ő hét nyelven tudott.

P: Én még Mexikóban is voltam.

K: A papát a sógora Kaliforniából Mexikóba is elvitte autóval, mert oda szállított valamit.

G: Nem tudjuk kihagyni, hogy megkérdezzük: mi volt a legszebb dolog az életükben?

K: Hát, mit lehet mondani? Mi is volt a legszebb az életünkben, egy ilyen hosszú életben? Sokat jártunk bálba, rengeteget. Nem volt olyan bál vagy tánc, ahol mi nem voltunk ott. Itt Vörösváron minden évben.

G: Akkor mind a ketten szerettek táncolni?

K: Mind a ketten, pláne a papa, csak úgy repült. Én nem annyira, de ő nagyon tudott táncolni. Volt két barát és két barátnő. 55 évig jártunk együtt egyik vasárnap ide, másik vasárnap oda, vagy bálba, vagy a körbe. Télen kártyáztunk, nyáron kint ültünk és beszélgettünk, és minden vasárnap együtt voltunk.

A falon a nagysajói templomot ábrázoló fotók is lógnak, a templom mellett az az emeletes német iskola, ahol Kati néni is tanult.

K: Az egyik testvéremnél volt egy kis kép, azt kinagyítottuk. Ez az én emlékem, ott jártam iskolába, nyolc évig. Ott van a

templom, mellette az iskola, ez az emeletes. Voltunk együtt ott is, mert Pista bácsi mindig akart oda eljutni, megnézni. Többet sírtam, mint ettem. Pedig olyan kedves román család van bent a házunkban. Képzeld, fánkot süttöt, olyan finom kelt fánkot. Meg valami zöldséglevest, nagyon finom volt. De ott is, ahogy ettem, sírtam... hogy itt nőtem fel ebben a házban... Mikor is voltunk Romániában?

P: Mari még kicsi volt.

K: Igen, a lányunk hatéves volt.

G: Hosszú út volt oda elmenni. Autóval mentek, vagy busszal?

Kati néni szembefordul a már rosszul halló Pista bácsival, közel hajol, az együtt megélt hetven év bensőséges mozdulatával megfogja mindkét kezét, és hangosan ismétli a kérdést.

K: Hogyan is mentünk Romániába, mivel mentünk?

P: Vonattal mentünk Romániába.

K: Hú, de hideg a kezed, Stefan. Kalte Hände, heiße Liebe!

I: Az mit jelent?

K: Hideg kéz, forró szerelem.

G: Főz még néha Pista bácsi?

I: A kávéfőzés, az a papa dolga.

K: A háború óta nem főz, nem foglalkozik vele. Néha segít zöldséget pucolni a húsleveshez. Régebben kertészkedett, gyönyörű paradicsomai termettek. Mint egy gyermekfej...

Elmentünkben megnézzük a ház mellé ültetett, terméssel teli paradicsombokrokat. A beszélgetésben feltárult élettörténet messze túlmutat két ember sorsán. Kati nénit és Pista bácsit az unokák és dédunokák szeretete veszi körül, és az egymáshoz való ragaszkodás tartja meg tovább is békében. A viharok, hányattatások ellenére sikerült megvalósítaniuk az élet teljességét.

Mező Ferenc Az utolsó csoda

Lassan, mintha őszi éjszakán
elcsendesül a túlvilág,
az angyalok kara
nem fúj már harsonát,
esőfelhő cihák
a fehér angyalruhák,
régem még arca volt,
kihült tányér a Hold,
s az Úr, mint gyerekkorodban,
már nem sorakoztat:
„jobbra az üdvözültek,
balra a kárhozottak!”

Nem jöttél hitvallónak,
s a vesszőfutáson,
hogy elkerüld keresztet,
az elérhető csodák
kisfiús jogát
elvesztegetted.

Apád talán
még mindig
szélütötte; odaát,
üres mezőn, akik
veled voltak,
gyülekeznek körülötte
a hűtlen halottak,
a csődbe ment adós
semmit sem ígérhet,
trónjáról az Úr is
lekászálódhat –
sötét utadon kézen foghat...

Képjegyzék

E számunkat az *Ige-Idők* című kiállításon bemutatott művekkel illusztráltuk. A műtárgyak leírása az oldalszámok sorrendjében:

- 2 A kassai református gyülekezet úrvacsorai kannája, I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna adománya, 1644
- 3 A miskolci evangélikus gyülekezet ónkannája, fedelében II. Józsefet ábrázoló emlékéremmel
- 4 A marosvásárhelyi református gyülekezet úrvacsorakannája, 1639
- 5 Szétcsavarható emlékérem, ún. Schraubtaler az ágostai hitvallás ábrázolásával (Esztergom, Keresztény Múzeum)
- 6 Úrvacsorapoharak a kolozsvár-belvárosi unitárius egyházközség tulajdonából, 16. század közepe
- 7 Kehely a kemeneshőgyészi evangélikus templomból, a Heckenast-család ajándéka (Evangélikus Országos Múzeum)
- 9 Kehely a brassói Fekete-templomból, 16. század eleje
- 10 Kehely a lőcsei evangélikus egyházközség tulajdonából, Spillenberger Sámuel ajándéka 1691-ből
- 12 Luther a szepesi evangélikus lelkészek krónikájának, az ún. *Xylanderianának* a címlapján, Lőcse
- 17 (jobb) Öreg Graduál, Gyulafehérvár, 1636 (Nagykőrösi Református Egyházközség)
- 18 Az eretnekség családfája – metszet Szegedi Kis István *Speculum Pontificum Romanorum* című művébe ragasztva (Hódmezővásárhely, Bethlen Gimnázium)
- 20 A komáromi református egyházközség kenyérsztó tányérja, a kolozsvári reformátusok ajándéka 1941-ből
- 21 Keresztelőtál a soproni evangélikus gyülekezet gyűjteményéből, 18. század eleje
- 24 *Tranoscius-énekeskönyv*, 20. század eleje (Evangélikus Országos Múzeum)
- 31 Thurzó György nádor ravatalképe, 1621 (Alsókubin, Oravské múzeum Pavla Országba Hviezdoslava)
- 32 A nagyszebeni evangélikus templom szentélyének falképe – részlet, 15. század közepe 16–17. századi átfestésekkel, Gróh István másolata, 1908 (Magyar Nemzeti Galéria)
- 33 Kazula (miseruha) a 18. század első harmadából (Brassó, Fekete-templom)
- 34 Csizmadiacéh korsója, később úrasztali boroskancsó, anabaptista kerámia, 18. század eleje (Rimaszombati Református Egyházközség)
- 35 A felsónánai evangélikus templom oltárképe és szószékoltárának rekonstrukciója, az utóbbi Sáfár Pál festőművész alkotása
- 36 (fent) A *Ige-Idők* kiállítás 1. terme: az előzmények
- 36 (lent) Nagypénteki úrasztali terítő, 19. század első fele (Kecskemét, Ráday Múzeum)
- 37 Sztárai Mihály kelyhe, 16. század eleje (Nagydorogi Református Egyházközség)
- 38 (bal) Oltárkép a nagyszebeni evangélikus templomból, az 1519-ben készült kép 1545-ös átfestése
- 38 (jobb) Az ún. *Hanaui Biblia* címlapja

TARTALOM

Donáth László: A mélység öröme	2
Olov Hartman: „Hamvak”	5
Paul Tillich: A protestáns korszak vége?	5
Olov Hartman: „A kulcs”	11
Martin Luther: Erős várunk – a muzsika	11
Olov Hartman: „Szárny-tükrök”	13
Bódiss Tamás: Néphagyomány és írott forrás. Egyházi énekeink alakváltozásai	14
Olov Hartman: „...el van rejtve minden kősziklában...”	17
Jonas Lundblad: Lutheránus zenekultúra – a svéd tradíció	19
Olov Hartman: „A mag”	23
Farkas Zoltán: Tükör által világosan. Jenev Zoltán <i>Aus tiefer Not</i> című kantatájáról.	23
Olov Hartman: „... kiágazva...”	25
Jenev Zoltán: Aus tiefer Not – Cantata ad tempus omnes.	26
Olov Hartman: „Scala angelica”	33
Petrás Éva: Befejezett múlt	33
Olov Hartman: „Szögek”	38
In memoriam Halustyik Anna	39
Halustyik Anna: Pénzügyi szolgáltatások és Shakespeare	39
Mécis Anna: A hiány a mákszemekben van.	48
Szabó Márta: Kapaszkodó nélkül	50
Donáth László: Halál, hol a te fullánkod?	51
In memoriam Nagy Sándor	54
Sárközi Erzsébet: Köszöntésként Sándor bá' 94. születésnapjára	54
Wehner Tibor: Nagy Sándor szobrászművész	55
Donáth László: Csípő és kereszt. NS mester, a szerelmes formalista emlékezetére.	57
In memoriam Mező Ferenc	60
Takács Ferenc: „Fogadd be, kegyes ég...”	60
Mező Ferenc: A hedonista búcsúja	64
Mező Zsuzsanna: Sirató.	64
Mező Dorka: Amire a hiány tanít	66
Mező Ferenc: Úgy	67
Donáth László: Isten veled, Mező Feri!	68
Mező Ferenc: Rövidülések.	69
Gnadenhochzeit alkalmából... Bíró Gábor interjúja Kellner Istvánnal és feleségével, Bachner Katalinnal.	70
Mező Ferenc: Az utolsó csoda.	76

Nagy Sándorról és műveiről a fekete-fehér fotókat és a melléklet képeit Felícides Ildikó, az 59. oldal jobb hasábjában látható fényképét Csáky Lajos készítette. Mező Ferencről a 64. oldalon Felícides Ildikó, a 65. és 68. oldalon Horváth Dávid fotói láthatók.

A lap megjelenését az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatta.

HÉT HÁRS

A Csillaghegyi Evangélikus Egyházközség lapja

Felelős szerkesztő: Donáth László lelkész

Szerkesztő: Ittész Nóra

Szerkesztőségi munkatárs: Bárd Anna

Cím: 1038 Budapest, Mező u. 12.

Telefon: +36 20 4601345

E-mail cím: hethars@gmail.com

Honlap: www.evangelikusbekas.hu,

www.gaudiopolis.hu

Típoграфия: Tellér Mária

Tördelés: Hartai Krisztina

Nyomtatás: mondAt Kft.

Adományokat az egyházközség

OTP 11703006-20013365 számlaszámára várunk.